
MEDIÆ VALIA
HISTORICA
BOHEMICA 20/2

HISTORICKÝ ÚSTAV AV ČR

PRAHA 2017

MEDIAEVALIA HISTORICA BOHEMICA
20/2 2017

VEDOUCÍ REDAKTOR / EDITOR-IN-CHIEF

Jan Zelenka

VÝKONNÍ REDAKTOŘI / MANAGING EDITORS

Eva Doležalová

Dana Dvořáčková-Malá

Jaroslav Boubín

REDAKČNÍ RADA / ASSOCIATE EDITORS

Lenka Bobková, Luděk Galuška, Pavel Krafl, Jan Lukačka, Christian Lübke,
Karel Maráz, Hana Pátková, František Šmahel, Josef Žemlička

VYDÁVÁ / PUBLISHED BY

Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

The Institut of History, Academy of Sciences of the Czech Republic, Prague

ADRESA / ADDRESS

Prosecká 76

190 00 Praha 9 – Nový Prosek

TEL.

+420 286 882 121, linka 246

E-MAIL

zelenka@hiu.cas.cz

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/mediaevalia.ep/>

ZKRATKA ČASOPISU / JOURNAL SHORTCUT

MHB

MHB vychází dvakrát ročně / MHB is published twice a year

ISSN 0862-979X

MEDIAEVALIA HISTORICA
BOHEMICA
20/2

Praha
Historický ústav
2017

ISSN 0862-979X

© Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2017

I

STUDIE

CIVITATES LATINORUM

Vznik a vývoj valónskych miest v Sreme (11.–14. storočie)

PETER BUČKO

Civitates Latinorum – the emergence and development of Walloon towns in Srem (11th-14th centuries):

The following study sets its aim to present the emergence and development of the Walloon towns of Francavilla and Eng in the Srem region, which belonged to Hungary from the beginning of the 11th century. The Walloon population apparently settled in the region after 1018. Based on an analysis of the sources, it is possible to assume that it happened in connection with the poor economic situation in Wallonia. However, the growth of popular piety and the opening of a pilgrimage route through the Kingdom of Hungary to Constantinople, or Jerusalem, also had its influence.

Keywords: Kingdom of Hungary, Srem region, Walloon towns, Francavilla

Uhorské kráľovstvo, ktorého základy položil na konci 10. storočia veľkoknieža Gejza, bolo od svojho počiatku multietnické a multikultúrne. Stretávali sa tu rôzne etniká a miešali sa tu rôzne kultúrne vplyvy. Spomeňme výrazný vplyv byzantskej kultúrnej oblasti, ktorý v Uhorsku hojne badať i po roku 1204. Značný prínos pri budovaní štruktúr kráľovstva a taktiež za prienikom kultúry zo západnej Európy stáli predovšetkým cudzinci, smerujúci do Uhorska už počas panovania kniežata Gejzu (972–997) ako to dokladá Viedenská obrázková kronika.¹ V ranom období uhorských dejín to boli najmä cudzinci, ktorí často krát pomáhali vytvárať uhorskú cirkev a to najmä v čase keď Uhorsko nemalo dostatok vzdelaných kňazov, biskupov a v krajine chýbalo aj liturgické zabezpečenie. Najpočetnejšiu skupinu v rámci cudzích etníc v Uhorsku, predovšetkým v ranom období Uhorského kráľovstva (teda do roku 1241) tvorilo románske obyvateľstvo. Za prílevom tohto obyvateľstva však možno hľadať aj iné dôvody ako bola núdza o biskupov. Na základe analýzy rôznych prameňov vidíme, že na začiatku

1 *Kroniky stredovekého Slovenska. Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov*, Július Sopko (ed.), Budmerice 1995, s. 33.

11. storočia to boli nepriaznivé hospodárske a sociálne pomery, ktoré nútili obyvateľstvo západnej Európy hľadať nový domov. Uhorsko sa v tomto prípade ukázalo dobrou voľbou s dostatkom surovín a pritom s nízkou hustotou osídlenia. Prichádzajúcim cudzincom prial i panovník, ktorý voči nim vždy preukazoval dobrú vôľu a pohostinnosť. Tento moment je i pregnantne zdôraznený v uhorskom panovníckom zrkadle známom ako *Knižka mravných poučení vojvodovi Imrichovi*. Tu sa okrem iného hovorí, že „*kráľovstvo jedného jazyka a jediného mravu je slabé a krehké*“ a ďalej „*preto ti nariaďujem, môj syn, aby si prichádzajúcim v dobrej vôli poskytol zaopatrenie, aby si ich dôstojne prijímal, aby sa zdržiavali radšej u teba ako inde...*“² *Poučenia* teda reflektujú súdobý stav multietnickej uhorskej spoločnosti v 11. storočí. Toto panovnícke zrkadlo nám ukazuje, že pre Uhorsko nebol signifikantný jeden jazyk, ale práve pestrosť a rôznorodosť jazykov. Multietnicita bola podstatná pre vývoj mestských sídiel ako aj pre uhorskú zahraničnú politiku. Veľkú úlohu na tom zohrávalo práve románske obyvateľstvo. Ďalším významný bodom, ktorý posúval Uhorsko k západnej Európe bol nárast ľudovej zbožnosti a otvorenie uhorsko-balkánskej smerujúcej do Konštantínopolu a Jeruzalema na začiatku 11. storočia. Uhorsko ležalo tak povediac na okraji kresťanského Západu, napriek tomu badať mnohé a značne prekvapivé kontakty práve so západoeurópskym prostredím. Záujem o sväté miesta a používanie suchozemskej trasy, vedúcej cez uhorské územie boli momentmi, ktorý zlepšil vzťahy Uhorska so západnou Európou a podnietil obyvateľstvo z týchto európskych končín usadiť sa v Uhorsku.

Vývoj románskeho obyvateľstva ako aj jeho pôsobenie v Uhorsku skúmalo už niekoľko historikov. Medzi najvýznamnejšie v tejto oblasti patria štúdie maďarského medievalistu György Székelyho.³ Autor zhodnotil vplyv a osídlenie ro-

-
- 2 *Kniha mravných poučení svätého Štefana kráľa kráľovičovi Imrichovi, Legendy stredovekého Slovenska. Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov*, Richard Marsina (ed.), Budmerice 1997, s. 30; *Libellus de institutione morum, Scriptores rerum Hungaricarum II*, Iosephus Balogh (ed.), Budapestini MCMXXXVIII, s. 625: „...*nam unius lingue uniusque moris regnum inbecille et fragile est. Propterea iubeo te fili mi, ut bona voluntate illos nutrias, et honeste teneas, ut tecum libentius degant, quam alicubi habitent.*“
 - 3 György SZÉKELY, *A Székesfehérvári latinok és a vallonok a középkori Magyarországon*, in: *Székesfehérvári évszázadai 2.*, Alán Královanszky (ed.), Székesfehérvár 1972, s. 43–72; György SZÉKELY, *Wallons et Italiens en Europe centrale aux XIe – XVIe siècles*, Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis. Sectio Historica 6, 1964, s. 3–71.

mánskeho obyvateľstva v strednej Európe so zreteľom na Uhorsko a to najmä v mestských sídlach resp. biskupských hradoch: Ostrihom (Esztergom), Stoličný Belehrad (Székesfehérvár), Pätkostolie (Pécs), Jáger (Eger) a Blatný Potok (Sáros-patak). Zo slovenských medievistov je to najmä Miloš Marek, ktorý sa vo svojich prácach podrobne venoval cudzím etnikám v stredovekom Uhorsku a takisto sa zaoberal pôsobením románskeho obyvateľstva.⁴ Výskum viacerých historikov preukázal, že najpočetnejšiu skupinu v rámci románskeho obyvateľstva v Uhorsku tvorili Valóni, teda etnikum hovoriace svojbytným románskym jazykom pochádzajúce z územia dnešného Belgicka.⁵ Uhorskí Valóni pochádzali predovšetkým z miest Liège a Namur. Títo Valóni sa rozšírili najmä dôsledkom diaľkového obchodu v čase križiackych výprav a doosídľovali oblasti strednej a juhovýchodnej Európy, kde sa usadzovali pri významných strediskách ležiacich na obchodných cestách. Svoju úlohu tu však zohrali aj spomenuté nepriaznivé hospodárske pomery v severozápadnej Európe v prvej polovici 11. storočia.

Na nasledujúcom priestore by sme radi priblížili vývoj valónskeho osídlenia v špecifickom uhorskom regióne – srbskom Sreme, ktorý je dnes súčasťou Vojvodiny. Tunajšie stredoveké mestá boli zrejme na rozdiel od iných miest v Uhorsku, priamo založené Valónmi.⁶ Sremskými Valónmi sa zaoberali už niekoľkí historici, no doteraz absentuje komplexné zhrnutie ich osídlenia. Chorvátsky historik Stanko Andrić si všímal najmä premonštrátsky kláštor svätého Kríža v Mandelose, kde do 15. storočia existovalo mesto Francavilla.⁷ Tunajším osídlením sa zaoberal aj István Petrovics a takisto Danijel Jelaš vo svojej diplomovej práci.⁸ Pre-

4 Miloš MAREK, *Románske obyvateľstvo na Slovensku v stredoveku (Valóni, Francúzi, Taliani, Španieli)*, Historický časopis, 52, 2004, č. 4, s. 601–630; Miloš MAREK, *Národnosti Uhorska*, Trnava 2011, s. 324–344; Miloš MAREK, *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*, Martin 2006.

5 Branislav VARSÍK, *Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku*, Bratislava 1984, s. 158; Vladimír RÁBIK, *Trnava*, in: Martin ŠTEFÁNIK – Ján LUKAČKA a kol. *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*, Bratislava 2010, s. 532.

6 Mnohé uhorské mestá totiž mali antickú minulosť, prípadne tu existovali slovanské hradiská.

7 Stanko ANDRIĆ, *Samostan Svetog Kríža u Frankavili (Mandelosu)*, Istorijski časopis, 2005, roč. 52, s. 33–82.

8 István PETROVICS, *Foreign Ethnic Groups in the Towns of Southern Hungary*, in: Segregation-Integration-Assimilation. Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe, Derek Keene – Balázs Nagy – Katalin Szende (edd.), Farnham

hľad prameňov prináša v staršej práci i maďarský historik Dezső Csánki.⁹ Napriek uvedeným prácam sa žiaden medievista nepokúsil komplexne rekonštruovať vznik valónskeho osídlenie v Sreme a taktiež jeho vývoj. V tejto štúdii chceme preto využiť málo preskúmané pramene a doteraz nepovšimnuté súvislosti a analógie z uhorského prostredia. Je nutné spomenúť že, tieto prekvitajúce valónske mestá boli už koncom 14. storočia a v priebehu 15. storočia výrazne poznačené osmanskou expanziou na Balkáne a prakticky zrovnané so zemou. Dôležitou a doteraz nepreskúmanou je najmä cirkevný vývoj a tunajšie sakrálne stavby. V neposlednom rade je podstatná i previazanosť sremských valónskych lokalít s ďalšími uhorskými valónskymi mestami či regiónmi (Transylvánia, oblasť Jágru a pod). Dodajme i to, že tejto téme sme sa už venovali, pričom sme načrtli už niekoľko problémov súvisiacich s týmto osídlením a taktiež sme analyzovali valónske toponymá v priestore dnešného Rumunska a Srbska.¹⁰

Vplyv Románov a Valónov na vývoj uhorskej cirkvi

Ako už bolo povedané, románske obyvateľstvo a medzi nimi najmä Valóni mali nezanedbateľný podiel pri vzniku a vývoji uhorskej cirkevnej organizácie. Jednalo sa predovšetkým o biskupov, hoci románske vplyvy badať aj pri šírení reholí premonštrátov a cistercitov a vzniku ich kláštorov v Uhorsku. Podiel na šírení románskeho obyvateľstva mali aj križiacke výpravy a nárast popularity púti od konca 10. storočia, ako o tom bude ešte reč. V Uhorsku teda nachádzame osobnosti z románskeho prostredia a medzi nimi i jednotlivcov z Valónska, ktorí zostávali špecifické postavenie. Medzi prvé i najznámejšie osobnosti z románskej jazykovej oblasti patrí Gerard z Benátok (cca 977–1046), čanádsky biskup a ne-

2009, s. 67–88; Danijel JELAŠ, *Gradovi Požeške, Vukovske i Srijemske županije u srednjem vijeku*, Zagreb 2011, 163 s.,

9 *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II.*, Dezső Csánki (ed.), Budapest 1894, s. 236, 281–282.

10 Peter BUČKO, *The Romance Population in the Medieval Kingdom of Hungary*, in: *Analele Banatului XXII*, Cluj-Napoca 2014, s. 261–266; Peter BUČKO, *Analýza stredovekých valónskych toponým v Rumunsku a Srbsku*, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Katedra jehoslovanských a balkanistických štúdií, (bakalárska práca), 2016.

skorší svätec. Približne v roku 1015 sa vybral na púť do Jeruzalema. Na naliehanie uhorského kráľa Štefana I. zostal v krajine a podieľal sa na kristianizácii. V Uhorsku žil najskôr ako mních a v roku 1030 sa stal biskupom v Čanáde (dnes Cenad v Rumunsku).¹¹ Medzi ďalších patrí päťkostolský biskup Bonipert (v úrade biskupa v rokoch 1009–1036), ktorý pochádzal z dnešného územia Francúzska.¹² Konkrétnejšie informácie, už o biskupoch z Valónska, máme z druhej polovice 11. storočia. Predovšetkým ide o prípady biskupov, ktorí sídlili v Transylvánii.¹³ Z prameňa známeho ako *Založenie kostola svätého Albana v Namure*, ktorý pochádza z druhej polovice 11. storočia, sa dozvedáme že, v Bihari (Biharia, Rumunsko) sídlil biskup Leodvin, ktorý pochádzal z Lotrinska, bol biskupom zrejme v 40. a 50. rokoch 11. storočia. Leodvin sa podieľal na založení kapituly svätého Albana v Namure a tamojšiemu kostolu venoval relikvie svätých Mikuláša a Juraja, ktoré pôvodne získal Štefan I. pri ťažení proti Bulharom.¹⁴ Z ďalšieho prameňa vieme, že Leodvin sa neskôr stal aj jágerským biskupom.¹⁵ Na základe podobnosti či skôr zhody mena Leodvin a latinského pomenovania mesta Liège – *Leodium*, možno konštatovať, že spomínaný biskup pochádzal

-
- 11 Richard PRAŽÁK, *Legends and chronicles of the Hungarian crown*, Praha 1988, s. 128–129; Előd NEMERKÉNYI, *Latin Classics in Medieval Hungary. Eleventh Century*, Debrecen – Budapest 2004, s. 73–75.
- 12 Előd NEMERKÉNYI, *Latin Classics in Medieval Hungary. Eleventh Century*, Debrecen–Budapest 2004, s. 22; Tamás FEDELES – László KOSZTA, *Pécs (Fünfkirchen). Das Bistum und die Bischofsstadt im Mittelalter*, Wien 2011, s. 44–46.
- 13 Na tomto priestore by sme radi ozrejmlili, že v našom texte používame termín Transylvánia/transylvánsky, pretože podľa nás presnejšie vystihuje a definuje identitu tohto stredovekého priestoru ako termín Sedmohradsko/sedmohradský, ktorý de facto označoval iba územie osídlené nemeckými hosťami resp. ich správou. V rumunčine ani v maďarčine totiž neexistuje termín Sedmohradsko. K problematike tiež P. BUČKO, *Analýza stredovekých valónskych toponým*, s. 10.
- 14 *Fundatio ecclesiae s. Albani Namucensis*, Catalogus fontium historiae Hungariae II., Albinus Franciscus Gombos (ed.), Budapestini MCMXXXVII, s. 969–970: „*Lieduinus episcopus Bihariensis, genere Lotharinsis, causa suo visendi Pannoniam egressus ... dedit de corpore Georgii martiris, similiter de corpore Nicholai. Stephanus rex Pannoniorum, ... reliquias, quas invenerat, asportavit, coluit ... sed ipso defuncto, Andreas in regno successit. ... Leuduino ... precepit. ... ut ... reliquiarum legeret ... ibi eas assumpsit, quas nobis postea dedit.*“ K tomu aj György GYÖRFFY, *Das Güterverzeichnis des griechischen Klosters zu Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica) aus dem 12. Jahrhundert*, Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae 5, 1959, s. 19–21.
- 15 G. SZÉKELY, *A Székesfehérvári latinok*, s. 59.

práve z tohto mesta. Ďalším bol Franko, biskup z Alba Iulie, takisto pôvodom z Liège. Svoj pontifikát vykonával pravdepodobne v 70. a 80. rokoch 11. storočia, ako to možno usúdiť na základe zápisu v kronike kláštora svätého Huberta, ktorá pochádza z prvej tretiny 12. storočia.¹⁶ Biskup Franko bol v tom čase aj v Poľsku (snáď na diplomatickej misii), podľa kroniky Galla Anonyma mal tento biskup podrobné informácie o benediktínskom kláštore St. Gilles v Provensálsku.¹⁷ Okrem exaktne spomenutých cirkevných hodnostárov je zaujímavé zmieniť sa o príchode verdunských kanonikov. Kronika Vavrince z Liège uvádza, že v roku 1047 Balduin Flámsky vypálil verdunskú katedrálu. Dvadsaťštyri verdunských kanonikov preto hľadalo nový domov a pôsobisko. Z týchto príčin preto odcestovali do Uhorska.¹⁸ Je viac ako možné, že niektorí z týchto kanonikov neskôr získali biskupské posty, nemáme na to však priame doklady. Z neskoršieho obdobia máme ešte cenné informácie o pôvode uhorského biskupa Róberta. *Veľká Belgická kronika* z konca 15. storočia udáva, že biskup Róbert pochádzal z mesta Liège a zapojil sa do križiackej výpravy organizovanej proti Kumánom.¹⁹ Z uhorských prameňov vieme, že Róbert zastával v rokoch 1209–1226 úrad vesprámskeho biskupa a v rokoch 1226–1239 bol ostrihomským arcibiskupom.²⁰ Na základe týchto informácií, môžeme predpokladať, že Róbert sa narodil v druhej polovici 12. storočia a je možné, že sa do Uhorska dostal ešte počas panovania Bela III. (1172–1196), v čase keď Uhorsko malo intenzívne kontakty so západnou Európou.

16 *Chronicon Andaginensis monasterii*, Catalogus fontium historiae Hungariae I., Albinus Franciscus Gombos (ed.), Budapestini MCMXXXVII, s. 493: „...post Henricus episcopus Leodiensis, assumpto Francone Bellegradensi pontifice, qui secum tunc temporis morabatur Leodii“.

17 *Gesta principum Polonorum. The Deeds of the Princes of Poles*, Pual Knoll – Frank Schaefer (edd.), Budapest – New York 2007, s.105.

18 *Laurentius de Leodio*, in: Catalogus fontium historiae Hungariae I., Albinus Franciscus Gombos (ed.), Budapestini MCMXXXVII, s. 1395: „...Fama est viginti quatuor canonicos et ipsa de concremata ecclesia tunc Hungariam prae inopia profectos, quos constat numquam fuisse reversos...“

19 *Chronicon Blegicum magnum*, in: Catalogus fontium historiae Hungariae I., Albinus Franciscus Gombos (ed.), Budapestini MCMXXXVII, s. 525: „In Ungaria magister Robertus Vesprimiensis, vir bonus et religiosus in Leodiensi diocesi natus, factus fuerat archiepiscopus Strigoniensis, cui cruce signato et in procinctu itineris constituto, occurrit principis de Comania“.

20 Attila ZSOLDOS, *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*, Budapest 2011, s. 80, 100.

Okrem osôb spätých s cirkevným prostredím je nutné spomenúť aj uhorské kláštory, ktoré mali kontakty so západnou Európou. Medzi najstaršie doložené patrí kláštor Tihañ (Tihany) nachádzajúci pri Balatone, založený v roku 1055, ktorý bol zasvätenému svätému Aniánovi. Anián bol v 5. storočí orleánskym biskupom, ktorý chránil Orleáns pred Atilovým útokom.²¹ Ďalšia cirkevná inštitúcia už s priamym valónskym vplyvom i so špecifickým patrocíniom bol ženský benediktínsky kláštor svätého Lamperta v Somlóvasárhely (objavuje sa aj pod názvami Tornova a Apácavasárhely).²² Tento kláštor vznikol zrejme v prvej polovici 11. storočia. Jeho založenie sa niekedy prikladá prvému uhorskému kráľovi Štefanovi.²³ Na základe nezvyčajného patrocínia, znova ojedinelého, však je možné presnejšie určiť okolnosti a dobu vzniku tohto kláštora. Svätý Lampert žil v 7. storočí, bol biskupom v Maastrichte a neskôr v Liège. Centrom jeho kultu sa stalo práve mesto Liège. V Liège takisto až do konca 18. storočia stála katedrála svätého Lamperta aj so svätcovým hrobom.²⁴ Svätcovo meno sa objavuje aj v arpádovskej dynastii. Meno Lampert mal aj biharský a neskôr nitriansky vojvoda, syn uhorského kráľa Bela I. a Adelaidy Poľskej, ktorý sa narodil približne v rokoch 1048–54.²⁵ Za pozornosť stojí fakt, že meno Lampert sa objavovalo v priebehu 10. a 11. storočia v piastovskej dynastii.²⁶ Je možné, že sa týmto spôsobom, teda sobášom medzi Arpádovcami a Piastovcami, meno tohto svätca ocitlo v Uhorsku a tento liežsky svätec sa stal aj patrónom kláštora. Takisto sa možno domnievať, že kláštor vznikol za pomoci niektorých valónskych cirkev-

21 Jiří KUTHAN, *Benediktínské kláštory střední Evropy a jejich architektura*, Praha 2014, s. 180–182.

22 *Codex diplomaticus patrius*, Tomus IV, Imre Nagy et alii (edd.), s. 59, č. 39 (1279): „*ecclesie beati Lamperti de Tornua*“; *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis* II., Imre Nagy (ed.), s. 549, č. 471 (1331): „*abbatisse et conventus sanctimonialium monasterii beati Lamperti martiris de Apacha – Somla*“; k dejinám kláštora aj Robert BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense. Id est Historia Circariarum atque Canoniarum Candidi et Canonici Ordinis Praemonstratensis. Tomi I Pars II*, Berlin 1983, s. 556–557.

23 Nora BEREND, *Christianization and the Rise of Christian Monarchy. Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200*, New York 2007, s. 352.

24 Frank Leslie CROSS – Elizabeth A. LIVINGSTONE, *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, Oxford 1983, s. 794.

25 Ján STEINHÜBEL, *Zánik Nitrianskeho kniežatstva*, Historický časopis 50, 2002, č. 3, s. 385–386.

26 *Gesta principum Polonorum*, s. 72.

ných predstaviteľov, ktorí pôsobili v Uhorsku. Mohlo ísť o spomenutého biharského biskupa Leodvina a prípadné osoby z jeho sprievodu alebo ako pramene prezrádzajú, mohlo sa jednať aj o emigrantov z Liège, ktorí odišli do Uhorska v roku 1048 o ktorých hovorí *Veľká belgická kronika*.²⁷ Z ďalších kláštorov, ktorý mal výrazné kontakty s frankofónnym prostredím bol kláštor svätého Egídia v Somogyvári, ktorý bol založený v roku 1091 ako filiácia kláštora v provensálskom Saint-Gilles du Gard v grófstve Toulouse.²⁸

Románsky vplyv je viditeľný najmä v druhej polovici 12. storočia, ktorý je spojený so šírením premonštrátskej a cistercitskej rehole zo západnej Európy. Uhorské kláštory oboch reholí mali svoje materské kláštory najmä vo Francúzsku. Zo spomenutých reholí sa v Uhorsku najskôr usadili premonštráti. Prvý kláštor vznikol okolo roku 1130 vo Veľkom Varadíne (Oradea v Rumunsku) a bol zasvätený svätému Štefanovi Prvomučeníkovi ako filia samotného Prémontré. Dôvod pre umiestnenie prvého premonštrátskeho kláštora práve vo Veľkom Varadíne mohol spočívať v tom, že tu už vtedy mohla byť usadená skupina valónskych emigrantov. Maďarskí medievisti Lajos Kakucs i György Györffy tvrdia, že tam valónski hostia prišli už v 11. storočí. Štvrť Valónov vo Veľkom Varadíne totiž už v roku 1215 vystupuje v prameňoch ako *Villa Latinorum*.²⁹

Badatelné väzby uhorských premonštrátskych kláštorov nachádzame v prípade kláštorov v Garábe a Mandelose (*Francavilla*), ktoré vznikli približne okolo roku 1170 ako filiácie lotrinského kláštora Riéval.³⁰ Kláštorný kostol v Garábe dokonca má patrocínium liežskeho svätca, svätého Huberta.³¹ Cistercitské kláštory v Uhorsku vznikali najmä od poslednej štvrtiny 12. storočia. Tieto kláštory

27 *Chronicon Blegicum magnum*, s. 524: „Wazo vel Guatzo ordinatur Leodiensis XXIII episcopus anno Domini 1042, et episcopatus sui anno sexto migravit ad Dominum. Circa hoc tempus fuit magna fames in patria Leodiensi, propter quam multi Leodienses descenderunt in Ungariam, ut ibi alerentur.“

28 Vincent MÚCSKA, *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia*, Bratislava 2004, s. 94.

29 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.*, György Györffy (ed.), Budapest 1963, s. 648; Lajos KAKUCS, *Santiago de Compostela: Szent Jakab tisztelete Európában és Magyarországon*, Budapest 2006, s. 278–288.

30 R. BACKMUND, *Monasticum Praemonstratense*, s. 548; Beatrix ROMHÁNYI, *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*, Budapest 2000, s. 33 (Garáb), s. 63 (Nagyolaszi-Francavilla).

31 Miloš MAREK, *Románske obyvateľstvo*, s. 603.

mali svoje materské kláštory vo Francúzsku, ako boli napr. Igrış v dnešnom Rumunsku (1179) – Pontigny; Zirc (1182) – Clairvaux; Szentgotthard (1184) – Trois Fontaines; Piliš (1184) – Acey, Belákút (Petrovaradín v Srbsku) 1232 – Trois Fontaines.³² Tak premonštrátske ako aj cisterciatské kláštory sa nachádzali i v oblastiach kde máme doložené valónske osídlenie, teda v Transylvánii (kláštory Igrış a Cârța) a v Srieme (Petrovaradín). Opátstvo v Igriši získalo aj privilégia na obchod so soľou, čo bolo častým javom pre kláštory vo Francúzsku a Anglicku. Kláštor v Igriši mal zrejme už od počiatku francúzskych mníchov zo svojho materského kláštora v Pontigny. Ešte v 30. rokoch 13. storočia tvorili mnísi z Francúzska polovicu rehoľného spoločenstva.³³

Valóni v uhorských prameňoch a vznik valónskeho osídlenia v Uhorsku

Románske obyvateľstvo sa do Uhorska dostávalo v prvotnej fáze v 11. storočí, ako to dokladajú viaceré pramene. Toto obyvateľstvo už vtedy nadobudlo špecifický štatút hostí, čo znamenalo že boli vyňatí spod uhorského zvykového práva, boli osobne slobodní a disponovali ďalšími výsadami.³⁴ Tieto výsady boli v staršej dobe panovníkom udelené len ústne, ale boli všeobecne uznávané. Tento faktor zrejme napomohol tomu, že Valóni v mestotvornom procese v Uhorsku predbehli Nemcov.³⁵ Valóni sa totiž ako prví usadzovali pri významných kráľovských sídlach, kde vznikli ich výsadné komunity a to ešte pred hromadným príchodom Nemcov v 13. či 14. storočí. Viaceré pramene dokladajú existenciu valónskych štvrtí v uhorských mestách. Už v roku 1201 takáto štvrť existovala v Ostrihome, v roku 1215 vo Veľkom Varadíne a dokonca už v roku 1198 v Záh-

32 Beatrix ROMHÁNYI, *The Role of Cistercians in Medieval Hungary: Political Activity of Internal Colonization?*, Annual of Medieval Studies at the CEU 1993–1994, Budapest 1995, s. 200–204.

33 B. ROMHÁNYI, *The Role of Cistercians*, s. 189.

34 Miloš MAREK, *Postavenie hostov v stredovekom Uhorskom kráľovstve*, Historický zborník 12, 2002, s. 14–15.

35 Miloš MAREK, *K procesu zaradovaniu príslušníkov cudzích etník do stredovekej uhorskej spoločnosti*, in: Studia Historica Tyrnaviensia VI., Marta Dobrotková – Vladimír Rábik (edd.), Trnava 2006, s.127

rebe.³⁶ V niektorých uhorských mestách existoval takmer výhradne iba valónsky patriciát a tieto mestá boli buď založené Valónmi alebo Valóni tvorili hlavnú etnickú zložku daného sídliska. Napríklad Stoličný Belehrad patril k mestám so zrejme populačne najväčšou valónskou komunitou, ktorá je doložená v roku 1221.³⁷ Iné mestá boli zrejme priamo založené Valónmi – Spišské Vlchy na Slovensku a Francavilla či Eng v Sreme.

Valónsku prítomnosť v stredovekom Uhorsku indikuje predovšetkým toponymum *Olaszi*, ktoré sa zachovalo v miestnych názvoch či v pomenovaní niektorých stredovekých miest. Na tomto priestore je potrebné predostrieť aj toto maďarské názvoslovie. V dnešnej maďarčine tento názov označuje talianske obyvateľstvo, resp. Taliansko („Olaszi, Olaszok, Olaszország“). Maďari podľa všetkého prevzali toto názvoslovie niekedy v 10. storočí od veľkomoravských Slovanov. Už v *Živote svätého Metoda* sa píše, že na Moravu prichádzali misionári z Vlách („ИЗ ВЛАХЪ“), pod čím treba rozumieť Akvilejský patriarchát v severnom Taliansku.³⁸ V češtine a slovenčine zostala táto forma, hoci dnes sa už aktívne nepoužíva. Výnimkou je poľština, kde pre sa Taliansko stále užíva názov „Wlochy“. V slovenčine sa pre obyvateľov z dnešného územia Talianska používal termín Vlach (v pluráli Vlasi), v staršej forme už aj čiastočne pre frankofónne obyvateľstvo ako Vlchy v toponymii, napr. Spišské Vlchy a pod. Jazykovým reliktom sú aj dodnes používané termíny ako *vlašské orechy* či *Rizling vlašský* (v maďarčine Olaszrizling, v nemčine/angličtine Welschriesling).

V Uhorsku však zrejme už v priebehu 11. storočia dochádza k terminologickej zmene kedy termín *Olaszi* začal označovať (okrem talianskeho) aj frankofónne obyvateľstvo. V tejto dobe dochádza v Uhorsku k vzniku lokalít s etnickými názvami, vznikajú dediny nazvané *Olaszi* indikujúce románske obyvateľstvo, *Németi* pre nemecké obyvateľstvo, *Tóti* pre slovanské/slovenské obyvateľstvo

36 *Codex diplomaticus Hungariae* II., Georgius Fejér (ed.), s. 384 (Ostrihom); *Az Árpád-kori Magyarországnak történeti földrajza* I., s. 648 (Velký Varadín); *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* XI., Gusztáv Wenzel (ed.), s. 63, č. 41 (Záhreb)

37 Erik FÜGEDI, *Der Stadtplan von Stuhlweissenburg und die Anfänge des Bürgertums in Ungarn*, Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 15, 1969, s. 121, *Codex diplomaticus Hungariae* V/1, Georgius Fejér (ed.), s. 301.

38 *Magnae Moraviae fontes historici II. Prameny k dějinám Velké Moravy*, Dagmar Bartoňková – Lubomír Havlík (edd.), Brno 1967, s. 144

a pod.³⁹ V uhorských prameňoch sa Románi najčastejšie objavuje pod označením *Latini* (napr. *Vicus Latinorum*, *Sigillum Latinorum*, tiež spolu s menami *Joannes Latinus*, *Laurentius Latinus*, či ako miestny názov *Villa Latina*).⁴⁰ Menej častým bolo pomenovanie *Galici* (v singulári *Galicus*, napr. *Joannes Gallicus de Lyptou*) alebo *Galli* či toponymum *Mons Galorum* (teda doslova „Galovia, Kopec Galov“).⁴¹ Ojedinele sa objavuje termín *Romani*, v prípade Spišských Vlachov, ktoré sa v listine z roku 1280 spomínajú ako *Villa Romanorum*. Termín *Romani* bol pre románske obyvateľstvo užívaný najmä v Čechách, Sliezsku a Poľsku.⁴² Ojedinelým je aj použitie názvu *Francus*, v Uhorsku vo forme *Francavilla* a *Frankalva*, čo odkazuje na franske obyvateľstvo. Nemecké obyvateľstvo pre uhorské valónske lokality používalo názov *Walldorf* alebo *Wallendorf*, prefix *Wall-/Wallen-* jasne označuje valónsku prítomnosť.⁴³

Podľa prameňov vieme, že v 11. storočí prichádzali do Uhorska Valóni a to najmä z mesta Liège. *Velká belgická kronika* rozpráva, že krátko po smrti liežskeho biskupa Waza v roku 1048, v Liège vypukol hladomor, preto mnohí obyvatelia mesta odišli do Uhorska.⁴⁴ Iný prameň, kronika Adriána z Oudenbosch z 15. storočia, mnicha z liežskeho kláštora svätého Vavrince, nás informuje, že v roku 1447 prišli do Aachenu uhorskí pútnici, ktorí hovorili liežskou valónčinou. Títo pútnici, ktorí prišli z Jágru, počuli od svojich otcov, že kedysi dávno vypukol veľký hlad v Liège a preto odišli do Uhorska, kde ich panovník prijal a dal im pozemky, kde mohli žiť. Podobne sa tak stalo v čase Reginarda, liežskeho biskupa, ktorí emigrantom z Uhorska daroval pozemok v meste, kde si Uhri neskôr vytvorili vlastnú štvrť (*vicus*). V liežskych archívoch sa vtedajší biskup Ján dozvedel, že Liežania odišli do Uhorska v roku 1052 a boli milo prijatí uhorským panovníkom, ktorým im nariadil, aby nezabudli svoju rodnú reč. Podľa

39 M. MAREK, *Románske obyvateľstvo*, s. 601–602.

40 G. SZÉKELY, *Wallons et Italiens*, s. 7, 8.

41 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I., s. 557; M. MAREK, *Cudzí etniká*, s. 418; Branislav VARSÍK, *Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku*, Bratislava 1984, s. 159.

42 M. MAREK, *Románske obyvateľstvo*, s. 607.

43 G. SZÉKELY, *Wallons et Italiens*, s. 12.

44 *Chronicon Blegicum magnum*, in: Albinus Franciscus Gombos ed. *Catalogus fontium historiae Hungariae* I., Budapestini MCMXXXVII, s. 524.

Adriánovej kroniky sa títo emigranti usadili na území jágerského biskupstva.⁴⁵ Veľmi podobná informácia sa nachádza aj v kronike Jána zo Stavelotu (15. storočie) o liežskych obyvateľoch, ktorí odišli do Uhorska v roku 1052, hoci sa už nespomína Jáger.⁴⁶ Zrejme to nebolo náhodou, že v 50. alebo v 60. rokoch zastával post jágerskeho biskupa Leodvin z Liège, o ktorom už bola reč. Do jágerskej diecézy patrila aj Tokajská vinohradnícka oblasť. Ako uvidíme neskôr toto tiež zohrávalo dôležitú úlohu v kontexte vývoja uhorských Valónov. Samotný Jáger patrila k mestám s najvýraznejšou románskou, či ako vidieť, valónskou komunitou. Miestni Valóni tu mali svoj kostol zasvätený svätému Jakubovi a vlastnú štvrt, čo možno konštatovať vďaka neskoršiemu názvu ulice („Olaszi utca“). Dôležitým aspektom bol aj fakt, že jágerskí Valóni mali svojho predstaveného – grófa, ktorý sa v prameňoch objavuje s titulom „*Comes vallis Agriensis*“.⁴⁷ Podobná situácia bola aj na Spiši, kde existoval úrad zvaný „*Comes Latinorum*“.⁴⁸ Podľa všetkého najvýznamnejšia a najpočetnejšia komunita Valónov na území stredovekého Slovenska existovala v Spišských Vlachoch (v prameňoch pod názvami

45 ADRIAN DE VETERIBUSCO, *Chronicon Leodiense*, in: *Catalogus fontium historiae Hungariae I.*, Albinus Franciscus Gombos (ed.), Budapestini MCMXXXVII, s. 17–18: „... venerunt aliqui de regno Hungarie in Aquis, loquentes idioma Leodiense, asserentes se audivisse a progenitoribus suis, quod quondam propter famem magnam, quae acciderat in patria et civitate Leodiensi, exiverant a Leodio, et intraverant in regnum Hungariae, et dedit eis rex Hungariae loca ad habitandum, sicut quondam dominus Reginarus episcopus Leodiensis, Hungris ad eum transfugientibus ob inopia et famem, in civitate Leodiensi vicum dedit et assignavit, qui usque hodie vicus Hungarorum appellatur... Quaesitum est, et inventum, anno Domini MLII, tempore Wazonis episcopi Leodiensis, illos propter inedia et famem, de Leodio exivisse, et a rege Hungariae gratiose receptos fuisse. Quibus rex praecepit ne linguam suam dedicerent aut mutarent. Ubi in magnam multitudinem excreverunt, et villulas multas ibi impleverunt, quae vulgariter ibidem Gallica loca vocantur... et ad Anthelmum episcopum Agriensem, in cuius dioecesi predicti Leodienses commorantur. Datum anno MCCCCXLVII.“

46 Adolphe BORGNET, ed. *Chronicon de Jean de Stavelot*. Bruxelles 1861, s. 597–598. Kronika najskôr podrobne opisuje návštevu uhorských pútnikov z „*loca gallica*“, ktorí prišli v roku 1447 na púť do Aachenu, pričom títo pútnici hovorili „*linguam seu loquelam gallicam nostrae civitatis (Liège) patrie gallice omnino consimilem eloquuntur*“. V starých kronikách sa vtedy zistilo, že predkovia týchto pútnikov odišli z Liège do Uhorska v roku 1052.

47 András KUBINYI, *Urbanisation in the East-Central Part of Medieval Hungary*, in: *Towns in Medieval Hungary*, László Gerevich (ed.), Budapest 1990, s. 107.

48 Titul „*Comes Saxorum et Latinorum*“ zastával na Spiši v roku 1280 istý Eliáš, *Codex diplomaticus Hungariae V/3*, Georgius Fejér (ed.), s. 47

Villa Latina, Olaszy či *Wallendorf*.⁴⁹ Martin Homza predpokladá, že na Spiš mohlo prísť aj románske obyvateľstvo z Dalmácie, prípadne ako uvádza Nataša Procházková, z Istrie.⁵⁰ Pre príchod obyvateľstvo z týchto regiónov na Spiš či do iných uhorských oblastí neexistujú žiadne pramene. Tunajších Valónov (sídliacich v Spišských Vlachoch) však už v druhej polovici 13. storočia početne prevrstvi Sasi.⁵¹

Jágerskí Valóni, ako často krát aj Valóni na iných miestach v Uhorsku, sa venovali vinohradníctvu. História vinohradníctva vo Valónsku siaha do 9. storočia. Známe vinice sa nachádzali pri mestách Liège a Namure a takisto v Huy,

49 P. LABANC, *Spišské Vlchy*, s. 474.

50 Martin Homza sa domnieva, že do Uhorska mohlo prísť románske obyvateľstvo z Dalmácie, nakoľko uhorskí králi (od začiatku 12. storočia) panovali i v Dalmácii. Pre túto domnienku však neuvádza žiadny prameň ani iný presvedčivý dôkaz, ktorý by svedčil o tejto tendencii. M. Homza však nevyučuje, že tunajší spišskovlašskí hostia boli tvorení Valónmi, viac sa však prikláňa k teórii o románskych hostoch z Dalmácie. Martin HOMZA, Vývoj sídelno-etnických pomerov včasnostredovekého Spiša, *Historia Scopusii I. Dejiny Spiša do roku 1526*. Martin Homza – Stanislav A. Sroka (edd.), Bratislava – Krakov 2009, s.178. Na druhej strane Nataša Procházková načrtla možnosť príchodu románskeho obyvateľstva z Istrie, kde podľa autorky žili na začiatku 13. storočia „Istrorománi zvaní Vlasi“. Nataša PROCHÁZKOVÁ, *Koloman Haličský*, in: *Historia Scopusii I. Dejiny Spiša do roku 1526*, s. 319. Radi by sme doplnili to, že na Istrii bola mimoriadne zložitá jazyková situácia. Obyvateľstvo, ktoré uvádza N. Procházková sa však správne nazýva Istrorumuni, ktorí sa zrejme na Istriu aj do Dalmácie dostali v dobe po 10. storočí. Na Istrii ešte žilo obyvateľstvo hovoriace jazykom Istriot. V oblasti Dalmácie takisto existoval autochtónny románsky jazyk – dalmátčina, rozšírený najmä na ostrove Krk a oblasti Dubrovníku. Je známe, že dalmátske mestá v rámci priestoru juhovýchodnej Európy patrili k vyspelým sídlam s výraznou kontinuitou z predrímskych a rímskych čias. Išlo o prosperujúcu oblasť, tunajšie románske obyvateľstvo teda nemalo príčiny, pre ktoré by muselo odísť a hľadať svoj nový domov v Uhorsku alebo na iných miestach. Ako už bolo povedané, nezachoval sa žiadny prameň o odlive dalmátskeho obyvateľstva do Uhorska. Možnosť existencie takýchto prameňov však nemožno vylúčiť. Ak iste by si tento jav (i prameň o ňom svedčiaci) všimli historici či medievisti. K spomenutým jazykom, najmä k dalmátčine najobsiahlejší výskum vykonal taliansky filológ Matteo Bartoli, vid Matteo BARTOLI, *Das Dalmatische. Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Apennino-Balkanischen Romania I–II*, Wien 1906; Takisto k tomu Alwin KUHN, *Romanische Philologie I. Die Romanischen Sprachen*, Bern 1951, s. 142–156; prehľad uvádza i Viliam MRUŠKOVIC, *Európa jazykov a národov na prahu tretie tisícročia*, Martin 2008, s. 71, 162, 235–236.

51 M. MAREK, *Románske obyvateľstvo*, s. 606;

ktoré patrili liežskemu biskupovi a tunajším kapitulám svätého Lamperta a svätého Huberta.⁵² Liežski Valóni tak zrejme stáli aj za počiatkom dodnes známej a vyhlásenej produkcie vína v Jágri. Ich činnosť dokazuje aj „vinohradnícke toponymum“ *Tályya* a takisto románske toponymum *Olaszi*.⁵³ Spomenuté toponymum *Tályya*, ktoré sme zachytili len v jágerskom regióne (župa Heveš) a na Tokaji (župa Zemplín), pochádza zo starofrancúzskeho termínu *taille* označujúceho rez viniča, v dnešnej francúzštine *taille de la vigne*. Medzi historikmi prevláda názor, že tento termín označoval kľčovisko či rúbanisko, teda vyklčovanú pôdu vhodnú na sadenie viniča.⁵⁴ Prestížnejšie vína, však ako je známe, sa produkovali v tokajskej oblasti. Existuje predpoklad, že tokajská odroda Furmint sem bola dovezená Valónmi v 12. storočí.⁵⁵ Aj svetoví odborníci v oblasti vína sa zhodli v tom, že víno v tokajskej oblasti produkovalo románske obyvateľstvo (Valóni a Taliani).⁵⁶ Hlavným strediskom tunajších Valónov bolo mesto Blatný Potok (Sárospatak), ktoré získalo mestské výsady už v roku 1201 ako prvé v rámci celého Uhorska.⁵⁷ Dodajme že, v Blatnom Potoku existoval kostol svätého Jána Krstiteľa, pri čom ako vidieť ide o časté patrocínium v románskych lokalitách.⁵⁸ Takisto Valóni v Sreme (i v Transylvánii), pestovali vinič a produkovali víno.⁵⁹ Pro-

52 Joseph HALKIN, *Etude historique sur la culture de la vigne en Belgique*, Bulletin de la Société d'Art et d'Histoire du diocèse de Liège, Tome IX, 1895, s. 76–77; Simon CHARLIER, *Le redéveloppement de la vigne en Wallonie et en Région bruxelloise*, Liège 2007, s. 52; K vývoji vinohradníctva a obchodu s vínom v Liège existuje aj špecializované dielo Marie-Claire CHAINEUX, *Culture de la vigne et commerce du vin dans la région de Liège au Moyen Âge*, Liège 1981.

53 A. KUBINYI, *Urbanisation*, s. 107.

54 M. MAREK, *Národnosti Uhorska*, s. 310; I. PETROVICS, *Foreign Ethnic Groups*, s. 70; *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III.*, György Györfy (ed.), Budapest 1987, s. 138.

55 M. MAREK, *Národnosti Uhorska*, s. 310; K tomu aj Dorota POSPÍŠILOVÁ – Daniel SEKER – Tibor RUMAN, *Ampelografia Slovenska*, Modra 2005, s. 113–114.

56 André DOMINÉ, *Víno*, Praha 2015, s. 701; Hugh JOHNSON, *Světový atlas vína*, Praha 2015, s. 258.

57 *Codex diplomaticus Hungariae* II., s. 387–389.

58 András MEZŐ, *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*, Budapest 2003, s. 137 (Mandol-Francavilla), s. 137 (Sibiu), s. 137 (Pécs), takisto i Spišské Vlchy viď P. LABANC, *Spišské Vlchy*, s. 474–475.

59 Popredná slovenská odborníčka na vinič a víno Ing. Dorota Pospíšilová uvažuje aj o rumunskom autochtónnom pôvode odrody Furmint. Je však takisto možné, že románski hostia naj-

dukcia vína v Srieime sa stali veľmi známou a tunajšie víno bolo najkvalitnejšie v stredovekom Uhorsku.⁶⁰ „*Vina de Marchia*“ teda vína z Marky, ako sa aj nazýval Srem, sú doložené v prameňoch už v roku 1198 či 1295.⁶¹ Cenná je listina z roku 1193, ktorá nás informuje, že už v tejto dobe existovali v konkrétnej sremskej lokalite Francavilla vinice a takisto niektoré, ktoré pravdepodobne už od polovice 12. storočia patrili stoličnobelehradskému johanitskému konventu.⁶² Vinice sa nachádzali v období pred tatárskym vpádom aj v sremskej lokalite Eng. Vo Veľkom Varadíne sa vinice spomínajú v roku 1286, ktoré patrili tamojším valónskym hostom.⁶³

Valónske mestá Francavilla a Eng – ich vznik a historický vývoj

Jedným z hlavných faktorov, ktorý priblížil Uhorsko Západu a zároveň dostal európske obyvateľstvo do pohybu bol nárast ľudovej zbožnosti v 10. no najmä v 11. storočí. Záujem o Svätú zem stúpol po ukončení arabských nájzdov aj spolu s obnovením vplyvu Byzantskej ríše v Stredomorí po roku 961. V západnej Európe boli púte v kresťanskom náboženskom myslení chápané ako pokánie a hlboký prejav viery. Okrem Jeruzalema sa poprednými pútnickými miestami stalo Santiago de Compostela, Monte Gargano a Rím.⁶⁴ Ústredné miesto však zaujíma Jeruzalem a Palestína, kam sa vydávajú pútnici najmä z frankofónnych oblastí. Významným propagátorom myšlienky púte sa stal kláštor Cluny (založe-

skôr zaviedli pestovanie tejto odrody v transylvánskom priestore odkiaľ sa potom mohlo rozšíriť i do Tokaja. K tomu i k tomu aj D. POSPÍŠILOVÁ – D. SEKER – T. RUMAN, *Ampelografia*, s. 113–114. Odpovede by zrejme poskytol až podrobný výskum v oblasti vinohradníctva v stredovekom Uhorsku.

60 A. KUBINYI, *Urbanisation*, s. 103; I. PETROVICS, *Foreign Ethnic Groups*, s. 75.

61 *Codex diplomaticus Hungariae* VII/5, Georgius Fejér (ed.), s. 143–146; *Codex diplomaticus Hungariae* VII/2, s. 188–191.

62 MNL OL, DL 27; *Codex diplomaticus Hungariae* II., s. 283–290.

63 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I., s. 648

64 Byzancia v preživala v druhej polovici 10. storočia významný vzostup, predovšetkým počas panovania Romana II. či Basilea II. Steven RUNCIMAN, *A History of the Crusades. Volume I. The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem*, London 1991, s. 43–44.

ný v roku 910) a s ním rýchlo šíriace sa clunyjské hnutie.⁶⁵ Veriaci sa vydávajú na púte do svätých miest, predovšetkým do Jeruzalema a tiež do Santiaga de Compostela. Cez Uhorsko začali prúdiť pútnici od roku 1018. Vďaka tomu sa Uhorské kráľovstvo dostalo do širšieho povedomia pútnikov zo západnej Európy.

Otvorenie uhorskej, resp. uhorsko-balkánskej cesty do Konštantínopolu a ďalej do Jeruzalema nasledovalo po významnej medzinárodnej udalosti. V roku 1018 došlo k definitívnej porážke Bulharskej ríše. Predovšetkým išlo o Byzantskú ríšu, ktorá bola hlavným aktérom tejto prelomovej udalosti. Na zničení Bulharskej ríše malo však svoj podiel aj Uhorsko. Uhorský kráľ Štefan I. dbal o prosperujúce vzťahy s Byzanciou, poslal preto cisárovi na pomoc vojenský oddiel. Z prameňa valónskej proveniencie známeho ako *O založení kostola svätého Albána v Namure* sa dozvedáme, že Štefan získal z bulharského územia relikvie svätých Mikuláša a Juraja, ktoré neskôr biskup Leodvin, pôvodom z Liège, venoval namurskému kostolu.⁶⁶ Maďarská historička Nora Berend sa domnieva, že sa sám Štefan zúčastnil výpravy do Ochridu.⁶⁷ Iný názor má Lajos Kakucs a však bez opory v prameňoch, podľa ktorého, Štefan získal predmetné relikvie z Drače (Durrës v Albánsku).⁶⁸ Biskupstvo Liège okrem toho bolo významným miestom kultu svätého Jakuba, zatiaľ čo Namur a takisto spomenutý kláštor St. Gilles patrili k dôležitým zastávkam pútnikov na ceste do Santiaga de Compostela k apoštolovmu hrobu.⁶⁹

Prístupnenie uhorsko-balkánskej pútnickej trasy sa mohlo udiat, až potom ako Byzancia znovu získala kontrolu na Balkánom. To sa stalo až so spomenutou porážkou Bulharskej ríše.⁷⁰ Zrejme na základe dohody medzi uhorským kráľom Štefanom a cisárom Basileom II. došlo k otvoreniu pútnickej cesty. Cez Uhorsko viedlo pravdepodobne viacero trás, nepochybné jedna z nich smerova-

65 S. RUNCIMAN, *A History of the Crusades*, s. 45.

66 *Fundatio ecclesiae*, s. 969–970.

67 *Christianization and the Rise of Christian Monarchy. Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200*. Nora Berend (ed.), New York 2007, s. 337.

68 Lajos KAKUCS, *Der mittelalterliche Jakobs kult in Ungarn*, in: *Der Jakobs kult in Ostmitteleuropa*, Klaus Herbers – Dieter R. Bauer (edd.), Tübingen 2003, s. 293, 309

69 Jakub NEUMANN, *Kostol sv. Jakub Staršieho. Príspevok k prítomnosti Valónov na území mesta v stredoveku*, Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 17, Trnava 2014, s. 15

70 S. RUNCIMAN, *A History of the Crusades*, s. 48.

la aj cez starobylé mesto *Sirmium* (Sremska Mitrovica).⁷¹ Práve tu sa nachádzal kláštor svätého Demetera, ktorý podľa všetkého Štefan obnovil a obdaroval.⁷² Uhorský panovník stal patrónom tejto významnej cirkevnej inštitúcie, čo zapríčinilo, že *Sirmium* a celý Srem sa ešte pred poslednou štvrtinou 11. storočia stali najskôr v cirkevno-jurisdikčnom zmysle a neskôr aj politicky pevnou súčasťou Uhorska.⁷³ Zákonite s tým museli pre pútnikov existovať aj lokality, kde si mohli oddýchnuť, v prípade potreby vyliečiť sa a takisto miesta kde sa poskytovali sviatosti a slúžili omše. Za týmto účelom začali v priebehu 11. storočia vznikať vo Svätej zemi špitále (*domus hospitalis, hospitium*), niektoré sa neskôr sformovali to podoby rehole, predovšetkým sa to týka rehole johanitov.⁷⁴ Uhorský kráľ Štefan I. zriadil v Jeruzaleme, Konštantínopole a v Ríme kláštory popri ktorých, zrejme existovali aj špitále pre pútnikov. Podľa nášho názoru obdobná inštitúcia musela existovať aj v Sirmiu, keďže ležalo na križiackej ceste do Konštantínopolu.⁷⁵ V rámci udalostí I. križiackej výpravy, predovšetkým pri prechode križiackych vojsk cez Uhorsko sa spomína i lokalita *Francavilla*, kde už pred rokom 1096 musela existovať výrazný románska, podľa nášho názoru, valónska hostovská komunita. Veľmi pravdepodobne sa už v 11. storočí z dôvodu tohto valónskeho osídlenia vytvorilo toponymum *Frangochorion* (z gréčtiny *Franské hory*), v dnešnej podobe Fruška Gora.⁷⁶ Otázkou tohto toponyma sa už zaoberali viacerí historici. Napríklad maďarský jazykovedec János Melich, ktorý vo svojej štúdií z roku 1925 dospel k záveru, že toponymum je spojené s tunajším frankofón-

71 Cez Sirmium putoval v lete roku 1189 cisár Fridrich Barbarossa počas III. križiackej výpravy. *Ansbertus clericus Austriensis*, in: *Catalogus fontium historiae Hungariae I*, Albinus Franciscus Gombos (ed.), Budapestini MCMXXXVII, s. 295.

72 *Christianization and the Rise of Christian Monarchy*, s. 354; Stanko ANDRIČ, *Bazilijanski i benediktinski samostan sv. Dimitrija u Srijemskoj Mitrovici*, in: RADOVI – Zavod za hrvatsku povijest, 2008, 40, s. 121; najmä však G. GYÖRFFY, *Das Güterverzeichnis*, s. 19–21.

73 Značná časť Vojvodiny už musela pred rokom 1071 prináležať k Uhorsku, pretože z hradu Slankamen (dnes Stari Slankamen v Srbsku) viedol útok uhorského kráľa Šalamúna a vojvodov Ladislava a Gejuza na Belehrad. *Kroniky stredovekého Slovenska*, s. 40.

74 S. RUNCIMAN, *A History of the Crusades*, s. 48; Zsolt HUNYADI, *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c.1150–1387*, Budapest 2010, s. 13.

75 *Ansbertus clericus Austriensis*, s. 295

76 I. PETROVICS, *Foreign Ethnic Groups*, s. 75.

ným obyvateľstvom, ktoré sem prišlo v 11. storočí.⁷⁷ Iní názor majú chorvátski historici a medievisti, podľa ktorých toponymum *Frangochorion* odkazuje na koniec 8. storočia, keď v tejto oblasti podnikli Frankovia výpravy proti Avarom, ktoré napokon aj viedli k zničeniu hlavného avarského sídla – Hrinku.⁷⁸ Prameňe franskej proveniencie (*Annales regni Francorum*, *Carmen de Pippini regis Victoria avarica*, *Einhardi vita Karoli Magni*) však nespomínajú žiadne konkrétne lokality pri franskom útoku proti Avarom, preto sa jedná o čistú domnienku.⁷⁹ Je takisto skôr pravdepodobné, že Hrink ležal v tesnej blízkosti Balatonu, teda nie v oblasti rieky Sáva.⁸⁰ Ak by sme pripustili pôvod tohto toponyma z 8. storočia, išlo by naozaj o veľmi raritný jav, ktorý prakticky nemá obdobu. Okrem iného poprední maďarskí medievisti, už spomenutý György Székely, ale aj Pál Engel či István Petrovics, sa zhodli na tom, že toto toponymum resp. oronymum sa vzťahuje na tunajšie valónske obyvateľstvo.⁸¹ Spojitosť názvu *Frangochorion* s Valónmi možno potvrdiť viacerými argumentmi. Predovšetkým toto toponymum nachádzame iba v kronikárskom diele byzantského kronikára Niketa Choniata (1155–1217). Región sa vtedy spomína v rámci uhorsko-byzantských konfliktov. Konflikt sa preniesol do tohto regiónu okolo roku 1128. Vtedy *Frangochorion* vojensky zaujal byzantský cisár Ján I. Komnenos. Kronikár Niketas Choniatas označil pri tejto príležitosti celú oblasť za „najbohatší kraj v Uhorsku“.⁸² Z toho vyplýva, že sa tu muselo nachádzať výrazné osídlenie s rozvinutými sídlami. Dovolíme si tvrdiť, že kronikár mal na mysli územie kde sídlili Valóni, ktorí tento kraj osídlili v priebehu 11. storočia. Kronikárovo tvrdenie o najbohatšom kraji Uhorska by v inom kontexte nedávalo zmysel. Bez nového obyvateľstva, ktoré tu začalo pestovať vinič, podieľať sa na diaľkovom obchode ako i vykonávať

77 János MELICH, *Etymologien*. 1. Slovak. *osob* ‚der Nutzen‘, 2. Über den serbischen und kroatischen Namen *Fruška Gora*, *Zeitschrift für Slavische Philologie*, 1925, č. 2, s. 51.

78 Prehľad názorov vid' najmä S. ANDRIĆ, *Samostan*, s. 34. K tomu aj Mijo BRAŠNIĆ, *Iz narodopisa Hrvatske*, Vinkovci 1994, s. 6–7, 13–14.

79 *Magnae Moraviae fontes historici I.*, Dagmar Bartoňková – Lubomír Havlík (edd.), Praha – Brno 1966, s. 38–41; *Magnae Moraviae fontes historici II.*, s. 13–15, 21–23.

80 *Magnae Moraviae fontes historici I.*, s. 39.

81 I. PETROVICS, *Foreign Ethnic Groups*, s. 75; G. SZÉKELY, *Wallons et Italiens*, s. 16; Pál ENGEL, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary 895–1526*, New York – London 2001, s. 60.

82 *O City of Byzantium, Annals of Nicetas Choniates*, Harry Magoulias (ed.), Detroit 1984, s. 12.

stavebnú činnosť (viď k tomu napríklad tri sakrálné stavby v lokalite Eng), by Srem nebol inak natoľko osídleným a rozvinutým regiónom, kde sa neskôr kumulovali významné uhorské svetské i cirkevné inštitúcie (kráľovský sídelný hrad Stari Slankamen, Titelská kapitula, cisterciacký kláštor v Petrovaradíne, neskôr i Sremské biskupstvo). Hoci Sirmium bolo metropolou Ilyrika a Panónie, po tom ako bolo zničené Avarmi koncom 6. storočia, už ani vo franských časoch či neskôr nezískalo natoľko významný status ani predošlú slávu ako v antických dobách.⁸³ Toponymum *Frangochorion* takisto úzko koreluje s tunajšou lokalitou Francavilla – pomyselnou stredovekou metropolou Sremu, kde viaceré fakty hovoria o valónskej prítomnosti, k čomu sa ešte podrobne vyjadríme.

Hlavným strediskom valónskeho obyvateľstva v Sreme bolo už spomenuté mesto Francavilla. Dnes toto územie do autonómnej oblasti Vojvodina v rámci Srbskej Republiky. Francavillu poznáme dnes ako dedinu pod srbským názvom Mandeloz. V stredoveku mesto nieslo latinský názov Francavilla a neskôr i maďarský názov *Nagy Olaszi*. Francavilla v stredoveku patrila k popredným sídlam románskeho a zvlášť valónskeho obyvateľstva v Uhorsku. Popri Pätkostolí to bolo jediné mesto na juhu Uhorska s výraznou románskou etnickou zložkou.⁸⁴ Predpokladáme, že toto mesto bolo dokonca založené priamo Valónmi, ktorí odišli z Valónska kvôli nepriaznivej hospodárskej situácii do Uhorska, kde bol dostatok pôdy aj surovín, ako to dosvedčujú viaceré pramene (*Velká belgická kronika*, Adrián z kláštora sv. Vavrince). Súčasný názov tejto srbskej obce je deriváciou maďarského miestneho názvu *Nagy Olaszi*. Ako sme už uviedli pomenovanie *Olaszi* označovalo románske (v dnešnej maďarčine talianske), v staršej dobe však prevažne valónske obyvateľstvo v Uhorsku. Pripojené adjektívum *nagy* (maď. veľký) zvyšovalo význam tohto sídla. Významní maďarskí historici Pál Engel a István Petrovics interpretujú názov *Nagy Olaszi* ako „veľká valónská dedina.“⁸⁵ V rámci názvoslovia uhorských miest tu bol teda kladený dôraz na dôležitosť tejto lokality a jej odlišenie od iných rovnomenných sídiel (zvyčajne dedín) s názvom *Olaszi*

83 Sirmium bolo cisárskym sídlom, jedným z kľúčových miest Ilyrika a Panónie, taktiež dôležitým starokresťanským centrom so sídlom biskupa. Sirmium bolo takisto dôležitým miestom kultu svätého Demetera. K Sirmiu najmä Peter BYSTRICKÝ, *Mocenský zápas o neskoroantické Sirmium*, Vojenská história 2, 2005, s. 3–21.

84 I. PETROVICS, *Foreign Ethnic Groups*, s. 73.

85 P. ENGEL, *The Realm of St. Stephen*, s. 60; I. PETROVICS, *Foreign Ethnic Groups*, s. 73.

rozptýlených po Uhorsku. Dodajme ešte, že Mandelos sa v starších prameňoch do prvej tretiny 14. storočia objavuje výhradne pod názvom *Francavilla*. Toto toponymum môže mať dva výklady. Prvý ako „*Villa Francorum*“, teda *dedina Frankov*, čo zodpovedá tamojšiemu etnickému elementu. Iný výklad vychádza zo zaujímavého západoeurópskeho fenoménu slobodných sídiel (dedín/miest). Adjektívum *Francus* resp. *Franca* pochádza zo stredovekej latinčiny a nahradilo pôvodný termín *liber* vo význame slobodný/-á. Termín bol odvodený od Frankov, pretože predstavovali vládnucu a slobodnú aristokraciu.⁸⁶ Termín *Francavilla* má vo francúzštine podobu *villè franchè*, teda vo význame *village libre*.⁸⁷ Sídlá s týmto názvom, ktorý indikoval špeciálne postavenie predmetných lokalít resp. ich obyvateľov, boli rozšírené v západnej Európe, najmä vo Francúzsku.⁸⁸ Toto toponymum však nachádzame aj v Belgicku, Taliansku a Španielsku. V rámci Uhorska sa s názvom *Francavilla* stretávame pri dvoch lokalitách. Okrem sremského mesta, bol tento výraz použitý pre tokajskú lokalitu Bodrogolaszi (i dnes v názve vidíme kľúčové toponymum *Olaszi*) v listine Ondreja II. z roku 1224.⁸⁹ V roku 1409 už táto lokalita vystupuje pod dvojítm názvom „*Olaz alio nomine Frankfalva*“⁹⁰ Názov *Olaz* (resp. *Olaszi*) korešponduje s tradičným maďarským označením románskych lokalít. *Frankfalva* je takisto maďarský výraz, ktorý možno preložiť ako *dedina Frankov*. Ide o zloženinu prefixu *Frank-* a substantíva *falva* (v dnešnej maďarčine *falu*) v zmysle dedina, usadlosť alebo obec. V tomto prípade teda výraz *Frank* označuje franské obyvateľstvo tvorené hosťami, ktoré však malo isté výsady a medzi ne patrila aj sloboda či prípadne oslobodenie od istých poplatkov. Tento istý záver je možné aplikovať aj na sremskú *Francavilla*, ktorá existovala aj v zmysle *villè franchè*, t.j. ako slobodné mesto, kde hostia mali istý rozsah osobnej slobody či boli oslobodení od poplatkov a takisto tu žilo franské obyvateľstvo. Teda tu platí aj výklad vo význame *Villa Francorum*. Možno predpokladať, že Valóni do Sremu prišli z *Francavilly* vo Valónsku. *Francavilla* vo Valónsku sa nachádza blízka mesta Stavelot, kde existovalo významné ríšske opátstvo. Kro-

86 Carlo TAGLIAVINI, *Originile limbilor neolatine*, București 1977, s. 125 uvádza opačný príklad s termínom Slovan – *esclave* (anglicky *slave*) teda otrok, sluha.

87 G. SZÉKELY, *Wallons et Italiens*, s. 16.

88 Jacques LE GOFF, *Kultura stredoveké Evropy*, Praha 2005, s. 138.

89 *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica* I/1, Imre Szentpetéry (ed.), s. 135, č. 411

90 MNL OL DL 31 372

nikár Ján z toho opátstva, vedel o tom, že niektorí obyvatelia Liège v roku 1052 odišli do Uhorska.⁹¹ Takisto mohlo ísť o francúzske obyvateľstvo z niektorého sídla *Francheville* v dnešnom Francúzsku. Pôvodné obyvateľstvo si teda mohlo preniesť názov svojej domovskej lokality do Uhorska, ako sa to bežne aj stávalo.⁹²

Prvýkrát sa so sremskou lokalitou Francavilla stretávame v kronike Alberta z Aachenu (z prvej polovice 12. storočia), ktorý referuje o udalostiach počas I. križiackej výpravy. Táto kronika je zároveň hlavným prameňom k prechodu križiackych vojsk cez Uhorské kráľovstvo. Francavilla sa spomína pri putovaní dolnolotrinského vojvodu Godfreya z Bouillonu a jeho križiakov. Vojvodovo vojsko sa dostalo k uhorskej hranici v októbri 1096. Po úvodných rokovaniach im uhorský panovník Koloman udelil povolenie na cestu cez Uhorsko a takisto na nákup zásob. Na základe dohody, vojvodov brat Balduin (neskorší jeruzalemský kráľ) s rodinou zostali v sprievode kráľa Kolomana ako záruka. Obe vojská – uhorské i križiacke, prišli až do nám už známej lokality Francavilla, kde sa zdržali tri dni a križiaci si tu nakúpili potrebné zásoby. Odtiaľto potom križiaci pokračovali k uhorskej pohraničnej pevnosti Zemun a potom ďalej smerom k Braničevu a Sofii po *Via Militaris*.⁹³ Pre nás je dôležité, že samotná lokalita sa nachádzala na križiackej ceste, pričom v tom čase išlo o jednu z najdôležitejších trás v Európe. Táto trasa, ktorá viedla cez uhorské územie sa otvorila približne v roku 1018 a v priebehu 11. storočia ňou putovalo značné množstvo pútnikov zo západnej Európy. Spomeňme púť Viliama, grófa z Angoulême a verdunského opáta Richarda v roku 1026,⁹⁴ či púť Liéberta, biskupa z Cambrai v roku 1054.⁹⁵ Významným pútnikom, ktorý prechá-

91 K tomu poznámka č. 45

92 Na tento fenomén sme upozornili v našej bakalárskej práci, k tomu bližšie P. BUČKO. *Analýza stredovekých valónskych toponým*, s. 34–35, 40–44.

93 *Albert of Achen. Historia Ierosolimitana. History of the Journey to Jerusalem*, Susan B. EDGINGTON (ed.), New York 2007, s. 70–71. Niekedy sa ako Francavilla interpretuje i výraz v súvislosti s cestou Petra Pustovníka „*de villa advenarum Francorum*“. Súhlasíme s editorkou kroniky, ktorá tento výraz preložila ako „z dediny neznámej Frankom“. Sám kronikár by iste už použil zaužívaný názov „Francavilla“ namiesto zložitého opisu. Viď k tomu aj popis cesty Petra Pustovníka.

94 ADEMARUS CABANNENSIS, *Chronicon Aquitanicum*, in: *Catalogus fontium historiae Hungariae I.*, Albinus Franciscus Gombos (ed.), Budapestini MCMXXXVII, s. 15–16.

95 *Vita s. Lietberti*, in: *Catalogus fontium historiae Hungariae III.*, Albinus Franciscus Gombos (ed.), Budapestini MCMXXXVII, s. 2464.

dzal cez Uhorsko ešte pred I. križiackou výpravou, bol v roku 1093 Viliam, gróf z Toulouse, brat Raymonda z Toulouse.⁹⁶ Dodajme, že na križiackej trase, okrem Francavilly, ležal aj Stoličný Belehrad, kde v 50. rokoch 12. vznikol johanitský konvent so špitálom a pútnici mohli navštíviť aj hrob svätého Štefana a Imricha.

Podľa nášho názoru, sa časť pútnikov v období po roku 1018 podieľala na vzniku lokality Francavilla. Pravdepodobne jej obyvateľstvo teda tvorili románski hostia späť s púťami. Šťasti zrejme určite išlo o emigrantov z Valónska, ktorí sem mohli prísť kvôli nepriaznivým hospodárskym pomerom, ako o tom vypovedajú vyššie zmienené pramene valónskej proveniencie. Vznik Francavilly teda možno datovať rokmi 1018–1096 (t.j. medzi otvorením pútnickej cesty až po I. križiacku výpravu). Ako sme už predznačili frankofónne obyvateľstvo dalo svojej domovskej lokalite názov *Francavilla*, ktorý reflektoval etnickú príslušnosť jej obyvateľ (*Villa Francorum*), ale i určitý stav osobnej slobody (teda *villè franchè*). Títo frankofónni emigranti získali od uhorského panovníka štatút hostí a takisto „*loca ad habitandum*“, teda miesto na bývanie, ako to máme priamo doložené v prípade jágerských Valónov.⁹⁷ Hostia sa v Sreme sa mohli usadiť i na priame pozvanie uhorského kráľa. Nevieme však o akého panovníka sa jednalo. Možno išlo o Ondreja I. (1046–1060), ktorý mal dobré vzťahy s biharským biskupom Leodvinom, pôvodom z Liège. Z prameňa *Založenie kostola svätého Albana v Namure*, máme informáciu, že Leodvin daroval namurskému kostolu svätého Albana relikvie svätých Juraja a Mikuláša, ktoré získal uhorský kráľ svätý Štefan z výpravy proti Bulharsku.⁹⁸ Tieto relikvie bolo zrejme súčasťou kráľovského pokladu alebo katedrálneho pokladu stoličnobelehradskej kráľovskej baziliky. Preto je i pravdepodobné, že kráľ Ondrej musel dať súhlas na venovanie týchto relikvií a musel mať na to aj istý dôvod. Okrem iného počas panovania Ondreja I. v Uhorsku našlo svoju novú domovinu i dvadsaťštyri verdunských kanonikov.⁹⁹ Po smrti Ondrejovho brata Bela I. v roku 1063 nastali v Uhorsku dynastické nepokoje, ktoré ustali až v roku 1074, kedy na trón nastúpil Belov syn Gejza I. Posledná štvrtina 11. storočia sa teda znova niesla v znamení stability

96 *Kroniky stredovekého Slovenska*, s. 53.

97 ADRIAN DE VETERIBUSCO, *Chronicon Leodiense*, s. 17.

98 *Fundatio ecclesiae*, s. 969–970

99 *Laurentius de Leodio*, in: *Catalogus fontium historiae Hungariae I.*, Albinus Franciscus Gombos (ed.), Budapestini MCMXXXVII, s. 1395

a bezpochyby určitej prosperity počas panovania svätého Ladislava (1077–1095). Preto predpokladáme, že kráľom ktorý daroval románskym hostom pozemky vo Francaville, kde si založili nové sídlisko mohol byť Ondrej I., Gejza I. alebo Ladislav I.

Druhá zmienka o lokalite Francavilla sa nachádza v geografickej práci moslimského vzdelanca Al-Idrísiho, ktorý pôsobil na dvore sicílskeho kráľa Rogera II. Podľa Al-Idrísiho je Francavilla („f.r.n.k. b.y.l.h“) veľkým a bohatým mestom, kde miestni obyvatelia majú vlastný prameň vody a pestujú rôzne plodiny.¹⁰⁰ Dodajme, že Al-Idrísí sa do Uhorska mohol dostať zrejme vďaka fungujúcim uhorsko-sicílskym vzťahom počas vlády Gejzu II. (1141–1162). Uhorsko dokonca malo na Sicílii svojho vyslanca Adalberta.¹⁰¹ Zaujímavým prameňom je nepochybne kronika Tolosana z Faenzy napísaná na začiatku 13. storočia. Kronikár píše, že v roku 1162 niektorí Milánčania opustili svoje rodné mesto po útoku cisára Fridricha Barbarossu a hľadali útočisko v Uhorsko. Tu ich úctivo prijal panovník (kronika neuvádza meno). Udelil im slobodu, oslobodil ich aj od poplatkov. Z vôle kráľa založili dediny Frankavilla a Cadabul, obe v kaločskom komitáte. Panovník však týmto hostom nariadil, aby nezabúdali na svoj rodný jazyk. Hostia si v oboch lokalitách postavili aj kostoly zasvätené milánske-mu patrónovi, svätému Ambrózovi.¹⁰² V kronike nachádzame viaceré prekvapivé momenty. Vieme, že Frankavilla existovala už pred rokom 1096, informácia o jej založení v roku 1162 je pomerne mäťúca. Pri analýze toponyma *Frangochorion* sme však uviedli, že tento región bol obeťou uhorsko-byzantských šarvátok v priebehu 12. storočia. Táto udalosť teda mohla narušiť dovtedy progresívny vývoj Francavilly. Druhá lokalita nazvaná Cadabul nie je jednoznačná. Stanko Andrić ju identifikoval ako Kovilj neďaleko Nového Sadu.¹⁰³ Je pravdepodobné, že obyvatelia Milána mohli utiecť do Uhorska a do istej miery obnoviť (*ab novo*) Francavillu po byzantskom útoku. Konštatujeme tak na základe podrobných informácií kronikára. Bolo by aj logické pre obyvateľstvo hovoriace románskymi jazykmi hľadať lokalitu (v Uhorsku), kde sa podobnými jazykmi už hovorí. Sak-

100 S. ANDRIĆ, *Samostan*, s. 35; I. PETROVICS, *Foreign Ethnic Groups*, s. 75.

101 *Árpád-kori oklevelek*, György Györfly (ed.), Budapest 1997, č. 25, s. 63–64.

102 *Tolosanus, canonicus Faventinus, Chronicon*, in: *Catalogus fontium historiae Hungariae III.*, Albinus Franciscus Gombos (ed.), Budapestini MCMXXXVIII, s. 2257–2258.

103 S. ANDRIĆ, *Samostan*, s. 36

rálne stavby s patrocíniom svätého Ambróza však v predmetných lokalitách ne-nachádzame. Neuvádza ho ani súpis uhorských patrocínií.¹⁰⁴

Francavilla sa aj v nasledujúcom období spomína počas III. križiackej výprav a to pri ceste cisára Fridricha Barbarossu v roku 1189. Podrobnosti o ceste nachádzame najmä v kronike rakúskeho kronikára Ansberta. Kronikár podrobne líči prechod cisára cez uhorské územie od dnešnej Petržalky (mestská časť Bratislavy na pravom brehu Dunaja) až po uhorsko-byzantskú hranicu pri Braničeve. Podľa kroniky bol cisár veľmi úctivo prijatý uhorským kráľom a kráľovnou v Ostrihome a neskôr sa zúčastnil poľovačky na Budínskom ostrove. 24. júna sa križiacke vojsko dostalo do Marky, teda do Sremu, konkrétne do bližšie neurčenej dediny svätého Juraja na jednu míľu od Francavilly. Odtiaľto križiaci pokračovali cez Sirmium, Belehrad a Braničevo.¹⁰⁵ Lokalitu „*Vicus ad sanctum Georgium*“ sa nepodarilo bližšie objasniť, mohlo sa jednať o obec Grgurevci.¹⁰⁶ Zaujímavé je však, že kronikár vedel o existencii Francavilly a možno sa domnievať, že sám cisár sa chcel tejto lokalite vyhnúť, nakoľko tu boli usadení niektorí Milánčania, ktorí pred ním utiekli. III. križiacka výprava smerovala teda inou trasou ako výprava z roku 1096. Nemecký kronikár Arnold z Lübecku dokonca opisuje cisárovu cestu okľukou cez dnešnú lokalitu Stari Slankamen.¹⁰⁷

Prvý prameň uhorskej proveniencie, ktorý spomína Francavillu je listina Bela III. z roku 1193, ktorou panovník potvrdil donácie svojich rodičov, Gejzu II. a kráľovnej Eufrozíny pre johanitský konvent v Stoličnom Belehrade.¹⁰⁸ Okrem početných majetkov v okolí Stoličného Belehradu sa spomínajú tri viniče vo Francaville, z ktorých najväčšiu daroval konventu istý Boronch. Stanko Andrić sa domnieva, že v tomto prípade nejde o sremsku Francavillu, ale o tokajskú lokalitu Bodrogolaszi, ktorá sa v listine z roku 1224 objavuje tiež pod menom Francavilla.¹⁰⁹ Maďarský historik Zsolt Hunyadi, ktorý podrobne skúmal

104 A. MEZŐ, *Patrocíniumok*, s. 33–34.

105 *Milevský letopis: zápisky Vincencia, Jarlocha a Ansberta*, Magdaléna Moravcová – Anna Kernbach (edd.), Praha 2013, s. 143–144.

106 S. ANDRIĆ, *Samostan*, s. 39.

107 *Arnoldus Lubecensis Chronicon*, in: *Catalogus fontium historiae Hungariae I.*, Albinus Franciscus Gombos (ed.), Budapeštin MCMXXXVII, s. 305.

108 *Codex diplomaticus Hungariae II.*, s. 283–289; MOL DL 27.

109 S. ANDRIĆ, *Samostan*, s. 41–42.

vývoj johanitov v Uhorsku, určil aj všetky majetky zmienené v predmetnej listine z roku 1193. Podľa jeho výskumu vidíme, že sa všetky majetky nachádzali v Zadunajsku v blízkosti Stoličného Belehradu a ležali na dôležitých obchodných trasách, ktoré spájali Ráb, Stoličný Belehrad a Somogyvár.¹¹⁰ Na dôležitej, v tomto prípade na pútnickej či križiackej ceste ležala aj Francavilla v Sreme. Bolo by zvláštne, ak by stoličnobelehradský konvent dostal vinice v Tokaji, vzdialené od ostatných majetkov, v úplne inej časti Uhorska (teda nie v zadunajskej oblasti, ale v Potisí v tomto prípade). Johanitská rehoľa mala v Uhorsku svoje konventy často v mestách s výraznou románskou komunitou, boli to predovšetkým Ostrihom a Stoličný Belehrad. Previazanosť rehole a románskeho etnika dokazujú i vinice vo Francaville. Už sme spomenuli, že románske či valónske lokality často produkovali víno pre cirkevné inštitúcie s románskym charakterom. Niektoré kláštory a konventy vlastnili vinice v takýchto lokalitách.

Ďalšou okolnosťou, ktorá sa dotkla Francavilly, tento krát negatívne, bol tatársky vpád v rokoch 1241–1242 a s ním spojené okolnosti. O tejto ničivej udalosti podrobne informuje varadínsky archidiakon a neskorší splitský arcibiskup Rogerius svojim dielom *Žalostná pieseň* (*Carmen miserabile*). Kumáni spolčení s Tatármi zaútočili na Srem a podľa kronikára zničili Francavillu i blízku dedinu svätého Martina. Francavilla je v kronike zapísaná ako „*Franka villa sentoria*“.¹¹¹ Tento názov nie jasný. Pravdepodobne sa vzťahuje na tunajšiu samosprávu, ktorú tvorili „senatores“.¹¹² Napriek tomu Francavilla nezanikla a ako mnohé iné uhorské mestá poznačené tatárskym vpádom, aj tomuto mestu sa podarilo naviazať na predchádzajúce progresívne obdobie. Veľkú zásluhu na tom niesol práve panovník, v tomto prípade Belo IV., ktorý sa snažil systematicky posunúť uhorské sídla na mestskú úroveň udeľovaním privilégii. Predpokladáme, že aj Francavilla dostala mestské výsady po roku 1242, ktoré zároveň potvrdzovali staršie výsady, ktoré boli udelené ústne prvým hostom. Existenciu výsad predpokladáme na základe listiny Ondreja III. z roku 1298, ktorou nariaďuje kupcom a hostom z Engu a Francavilly „*hospites de Eng et de Francavilla*“ platiť budínske mýto kláš-

110 Zsolt HUNYADI, *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c.1150–1387*, Budapest 2010, s. 29.

111 Miloš MAREK, *Rogeriova žalostná pieseň*, in: *Tatársky vpád*, Miloš Marek – Richard Marsina (edd.), Budmerice 2008, s. 89–90.

112 S. ANDRIĆ, *Samostan*, s. 60.

toru Panny Márie na Budínském ostrove.¹¹³ Obe lokality mohli získať v 11. alebo v 12. storočí ústne výsady, ktoré boli rešpektované a k ich (už nutnému) spísomnieniu došlo až počas konsolidačného obdobia po roku 1242. Ondrejova listina z roku 1298 však dokladá aj kupecký charakter oboch lokalít a to, že tu najší kupci svoje tovary vozili až k Budínu.

Dôležité pramene týkajúce sa Francavilly pochádzajú zo 14. storočia. Krajinský sudca Lampert riešil v roku 1320 spor medzi Pavlom, Gregorom a Bekem z Francavilly proti hostovi Jánovi z Francavilly.¹¹⁴ Zápis Jánovho mena je veľmi zaujímavý „*contra Gyan ospitem de predicta Nogholoz*“. Meno Ján nie je v listine deklinované v príslušnom páde a zároveň je uvedené v typickej forme, v ktorej maďarskí kráľovskí notári písali francúzske (či valónske) meno *Jean*.¹¹⁵ Zdôraznené je aj jeho špecifické postavenie hosta, ktorý mal osobné výsady aj istý rozsah slobody. S menom *Gyan* sa stretávame aj v Spišských Vlachoch v prvej tretine 14. storočia.¹¹⁶ Hostovské komunity oboch lokalít – Spišské Vlchy i Francavilla, boli z rovnakého románskeho etnika. Francavilla sa uvádza v tejto listine z roku 1320 ako *Nogholoz*, teda v maďarskej forme s použitím maďarského označenia pre románske obyvateľstvo – Olaszi. Názov *Nogholoz* je možné do súčasnej maďarčiny prepísať ako *Nagyolaszi*. Zmena názvu, čiže opustenie starého názvu Francavilla, súvisí zrejme s rastúcim maďarským vplyvom v lokalite ako aj s postupnou asimiláciou románskeho obyvateľstva. Rozvinutú samosprávu Francavilly dokladá aj listina krajinského sudcu Jakuba z roku 1375 týkajúca sa sporu opáta Mareka zo sremského kláštora svätého Gregora s richtárom, prisáznymi a hosťami z Francavilly (*de Nogolaz*).¹¹⁷ 90. roky 14. storočia ako aj začiatok 15. storočia sa už niesli v znamení postupujúcej osmanskej expanzie. Už v tomto čase sa v Srijeme pri Francaville „*cis civitatem Nogolaz*“ sa odohrali prvé vojenské strety s Osmanmi.¹¹⁸ V tomto čase sa rovnako objavuje Francavilla pod názvami *Mangyelosz* či *Magyerolaz*, čo sa podobá už dnešnému srbskému názvu Mandě-

113 *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* X., Gusztáv Wenzel (ed.), č. 273, s. 413–414

114 MNL OL DL 911 91; *Codex diplomaticus Hungariae* II., s. 283–290.

115 k tomu najmä M. MAREK, *Románske obyvateľstvo*, s. 607–608

116 P. LABANC, *Spišské Vlchy*, s. 476.

117 *Codex diplomaticus domus senioris Zichy de Zich et de Vasonkeo* III., Imre Nagy – Iván Nagy – Dezső Véghely (edd.), č. 451, s. 604.

118 S. ANDRIČ, *Samostan*, s. 75.

los.¹¹⁹ V 15. storočí sa stredoveké mesto Francavilla stráca počas osmanského postupu v priestore juhovýchodnej Európy. Dnešná dedina Mandelos po svojom stredovekom predchodcovi zdedila len pomaďarčené meno, všetky tunajšie stredoveké pamiatky boli zničené a nie jasné ani kde presne stáli.

V rámci cirkevných dejín tejto lokality je podstatné, že tu už v 12. storočí vznikol premonštrátsky kláštor. Kostol niesol patrocínium svätého Kríža a jeho vznik odborníci kladú do rokov 1171–1179. Takisto je dôležité, že jeho materským kláštorom bol kláštor Rièval v Lotrinsku (dnes Ménil-la-Horgne, neďaleko Verdunu).¹²⁰ Zakladatelia kláštora nie sú známi. Samotný kláštor je prvý krát doložený v bule pápeža Alexandra III. z roku 1179 pod názvom „*locum S. Crucis in Marcia, qui antiquitus Heremus vocabatur*“. Doslova „Miesto svätého Kríža, ktoré sa dávnejšie nazývalo Pustovňa“. V inej listine pápeža Lucia III. z roku 1182 je kláštor doložený ako „*locum Sancte Crucis in Marchia iuxta Francam villam, que antiquitus Eremus vocabatur*“.¹²¹ Pri oboch zmienkach je spresnená lokalizácia kláštora v Marke, teda v Sreme a doplnený starý názov miesta, kde sa nachádzal kláštor, v tomto prípade *Pustovňa*. Preklad slova *Heremus/Eremus* vo význame „pustina“ by nezodpovedal starému osídleniu vo Francaville. Pred príchodom románskych hostí žilo v Sreme zrejme slovanské obyvateľstvo a potom ako sa región dostal pod uhorskú správu, sem preniklo aj maďarské obyvateľstvo. Kontinuita z rímskych čias sa v tomto regióne nepredpokladá, hoci nie je vylúčené, že došlo k obnoveniu starých sakrálnych stavieb. Podobne sa tak stalo v južnom Zadunajsku v Pätkostolí a vo Fénekpuszte.¹²²

Ako sme však už skôr spomenuli, premonštrátska a cisterciácka rehoľa bola v Uhorsku prepojená s románskym obyvateľstvom. Mníšske komunity týchto kláštorov boli často tvorené frankofóнным obyvateľstvom, prípadne tieto kláštory mali silné väzby na svoje materské kláštory v západnej Európe. I farský kostol vo Francaville môže indikovať valónsku prítomnosť. Kostol niesol patrocí-

119 Podrobne aj G. SZÉKELY, *Wallons et Italiens*, s. 17; Dezső CSÁNKI, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* II., Budapest 1894, s. 236.

120 R. BACKMUND, *Monasticum Praemonstratense*, s. 548

121 S. ANDRIĆ, *Samostan*, s. 45.

122 František DVORNÍK, *Byzantské misie u Slovanů*, Praha 1970, s. 294–295, špeciálne k Zadunajsku s. 326–327. Zaiste ide o otázku hodnú ďalšieho výskumu.

nium svätého Jána Krstiteľa.¹²³ To isté zasvätenie nachádzame vo valónskej lokalite Spišské Vlachy, kde sa predpokladá (aj na základe názvu Vlachy/Olaszy) prítomnosť Valónov a Talianov.¹²⁴ Sakrálnu stavbu svätého Jána Krstiteľa dokonca spolu s farským kostolom svätého Mikuláša nachádzame v Trnave. Existenciu tunajšej valónskej hostóvskej komunity predpokladá Vladimír Rábik.¹²⁵ Patrocínium Jána Krstiteľa však nachádzame i v ďalších početných miestach, kde pôsobil románsky živel napr. Pätkostolie, Sibiu, Veľký Varadín, Blatný Potok, Šoproň a Zsambék.¹²⁶

Z hľadiska príjmov išlo o stredne bohatú farnosť. Tunajší farár Pavol poberal podľa záznamov vyberačov pápežských desiatkov poberal benefícium vo výške 7,5 hrivny (k roku 1332).¹²⁷ Na základe odvedených desiatkov sa počet obyvateľov Francavilly pohyboval medzi 700–1000.¹²⁸

Vývoj Francavilly je veľmi pravdepodobne spätý s nárastom ľudovej zbožnosti v západnej Európe v priebehu 11. storočia. Uhorsko sa stalo zaujímavou krajinou nielen po otvorení križiackej trasy v roku 1018, ale aj kvôli dostatočnému množstvu pôdy a surovín na rozdiel od západnej Európy. Na základe početných doložených pútí, ako aj zmienok o emigrantoch z Valónska v 11. storočí možno konštatovať, že pôvodní hostia pozostávali z frankofónnych, v tomto prí-

123 Vyplýva z desiatkového záznamu: *Monumenta Vaticana Hungariae I/1. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Pápai tizadszedök számadásai. 1281–1375*, László Féjerpataky (ed.), Budapest 1887, s. 412 (1338–1342).

124 P. LABANC, *Spišské Vlachy*, s. 474–475.

125 V. RÁBIK, *Trnava*, s. 532.

126 K tomu viď doložené patrocínia: A. MEZŐ, *Patrocíniumok*, s. 137 (Pätkostolie – kolegiálna kapitula), s. 137 (Sibiu), s. 137 (Veľký Varadín – kaplnka), s. 138 (Šoproň – johanitský konvent), s. 143 (Zsambék – premonštrátsky kláštor). V Trnave sú okrem toho doložené aj toponymá Jeruzalem a Jericho, zrejme späté s pútnikmi (v historickej spisbe považované za relikty po činnosti johanitov). K tomu aj Michal SLIVKA, *Funkcia cirkevných inštitúcií pri urbanizácii Trnavy*, in: Trnava 1988. Zborník materiálov z konferencie Trnava 1238–1988, Jozef Šimončíč (ed.), Bratislava 1991, s. 21–30.

127 *Monumenta Vaticana Hungariae I/1.*, s. 243 – farár Pavol zaplatil desiatok tri fertá, teda 48 grošov. V roku 1333 však zaplatil desiatok 29 grošov, čo by zodpovedalo príjmu približne 4,5 hrivny. Viď aj s. 269 (rok 1333).

128 Pre tento výpočet používame koeficient, ktorý zaviedol Gy. Györffy – na jeden odvedený groš z desiatku zodpovedá 20–22 ľudí. K tomu Miloš MAREK, *Panstvo Tematín v stredoveku*, in: *Studia Historica Tyrnaviensia VIII.*, Marta Dobrotková (ed.), Trnava 2009, s. 46.

pade valónskych pútníkov a tiež z ľudí, ktorí nemali dostatok pôdy. Medzi nimi sa zrejme nachádzalo aj obyvateľstvo, ktoré sa vo svojej domovine venovalo vinohradníctvu. V tejto činnosti pokračovalo aj v Uhorsku. Novopríchodzím Valónom udelil uhorský panovník (pravdepodobne Ondrej I.) hostovské výsady ako aj pozemky, kde sa mohli usadiť. Toto miesto v Sreme sa nachádzalo na strategickej ceste – pútnickej resp. križiackej trase vedúcej cez uhorské územie do Konštantínopolu a potom do Jeruzalema. Románski hostia si tu postavili kostol svätého Jána Krstiteľa, svätca populárneho predovšetkým aj na pomedzí románskej a nemeckej jazykovej oblasti.¹²⁹ K valónskym hostom sa ešte v roku 1162 pridali emigranti z Milána. Rovnako tu v rokoch 1171–1179 vznikol premonštrátsky kláštor s väzbami na Lotrinsko. Napriek tomu že, Francavillu postihli udalosti späté s tatárskym vpádom v rokoch 1241–1242, lokalita získala v nasledujúcom období mestské výsady, ktoré posunuli sídlo na novú úroveň. Priaznivý vývoj však definitívne ukončila postupujúca

Druhým významným valónskym mestom v Sreme bol Eng. Ide o zaniknutú lokalitu približne v susedstve dnešných srbských obcí Divoš a Bačinci. Dodnes nie je jasné kde sa presne nachádzala.¹³⁰ Názov Eng nie je ľahko identifikovateľný. S podobným toponymom vo forme **Engolaszi* sa stretávame v okolí Veľkého Varadína.¹³¹ Práve sufix *Olaszi* hovorí o tom, že tu žilo románske obyvateľstvo. Na základe rovnakého prefixu (*Eng-*) a historických okolností je veľmi pravdepodobné, že aj táto sriemska lokalita mala valónské osídlenie. Táto lokalita hoci niesla podobný názov, mala však sčasti odlišný vývoj od iných valónskych lokalít v Transylvánii.

Podobné názvy – *Engis*, *Enghien* a *Engreux* nachádzame vo Valónsku neďaleko mesta Liège.¹³² Iné možnosti nám poskytuje aj etymologický slovník holanďčiny, ktorý udáva, že *eng* prípadne *enghe* znamená úzky (odvodené z latinského

129 Silný kult Jána Krstiteľa nachádzame i v najstaršej liturgickej pamiatke na Slovensku – v Nitrianskom kódexe, ktorý vznikol na pomedzí frankofónnej a germanofónnej oblasti. Ku kultu Jána Krstiteľa, ktorý hojne šíril aj Karol Veľký a i k silnému kultu svätca v tejto pamiatke vid' aj Jaroslav NEMEŠ, *Nitriansky kódex a jeho poslanstvo*, Ružomberok 2006, s. 27.

130 Prehľad prameňov uvádza aj D. JELAŠ, *Gradovi Požeške*, s. 47–49.

131 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I., s. 648.

132 Michelin. Belgium South. 534 Regional Benelux. [1:200 000]. [s.l.] Michelin, 2013.

angustus) alebo je vo význame *orná pôda*.¹³³ Predmetné toponymum však môže mať svoje korene v starej valónčine resp. francúzštine, prípadne i v maďarčine.¹³⁴ Na inom mieste sme už preukázali, že transylvánski hostia zrejme pochádzali flámsko-valónskeho pomedzia.¹³⁵ Nie je vylúčené, že to bol prípad i tejto sremskej lokality. Predpokladáme však, že názov *Eng resp. vo forme *Engolaszi (Eng-Olaszi) je skôr prebratým toponymom z Valónska v podobe prefixu *Eng-, či už priamo ako miestny názov alebo ako derivácia zo spomenutých názvov Engis či Enghien. Maďarský pôvod toponymia Eng, ktoré je doložené v Sreme a v Transylvánii v spojitosti s Valónmi, považujeme však za menej pravdepodobný.¹³⁶ Uhorský panovník udeľoval pozemky a dediny nielen hostom, ale aj šľachte a cirkvi, preto by sa prefix *Eng v názvoch dotknutých darovaných lokalít do určitej miery premietol (napr. v podobe názvov **Engfalu, **Engtelek a pod.)

Prvým prameňom dotýkajúcim sa sremskej lokality Eng je listina pápeža Gregora IX. z roku 1240 adresovaná opátovi šomoďského kláštora svätého Egídia (Somogyvár). Listina sa týka ročného odovzdávania džberov vína kráľovskému dvoru. Z listiny sa dozvedáme, že Šomoďský kláštor mal nové vinice pri de-

-
- 133 František ČERMÁK – Zdenka HRNČÍŘOVÁ, *Nizozemsko-český slovník*, Praha 1989, s. 277; P.A.F. VAN VEEN – Nicoline VAN DER SIJS, *Etymologisch woordenboek: de herkomst van onze woorden*, Utrecht – Antwerpen 1997, s. 259.
- 134 Pôvod názvu Eng môžeme nájsť buď v maďarčine, odvodený od slovesa engedni vo význame povoliť, dovoliť alebo ako substantívum engedélyt vo význame povolenie. Tento výklad by korešpondoval s historickým vývojom hostovských komunít v Uhorsku. Práve hostom uhorskí panovníci darovali pozemok na živobytie. Panovník im udelil hostovské práva – čo možno interpretovať aj tak, že im povolil užívať nielen darovanú pôdu, ale aj hostovské výsady. Termín povolenie možno vykladať aj ako udelenie. Inou možnosťou je hľadať pôvod názvu Eng v románskej jazykovej oblasti.
- 135 Týka sa to najmä dvoch šľachticov z Transylvánie – Joannes Latinus z dediny Rivetel (dnes Cisnádie pri Sibiu), druhým je Chyl z Cálnicu. Peter BUČKO, *Analýza stredovekých valónskych toponým*, s. 37–39, 40–43.
- 136 obec Iňa (okres Levice) je v roku 1156 doložená ako Eng, *Codex diplomaticus Hungariae* II., s. 142. Dnešný maďarský názov tejto obce je Ény. Možno predpokladať, že názov Ény (výslovnosť Ěň), existoval aj vo forme *Engy (enď). Názov tejto lokality vo forme Eng je možné považovať za prechodnú formu. V prípade sriemskej lokality Eng, často v prameňoch vo forme Engh (Eng s pridanou glotálnou frikatívou „h“ kvôli odlíšieniu výslovnosti) zrejme išlo o odlíšenie výslovnosti, t.j. odlíšenie od palatizovanej výslovnosti juhoslovenskej lokality Iňa od výslovnosti dotyčného toponyma s pridanou glotálnou frikatívou (v maďarskom názve obce Iňa tu existovali či existujú maďarské digrafy –ny/-gy)

dine Eng na pozemku s kaplnkou svätého Mikuláša.¹³⁷ Obsah listiny nám prezrádza viaceré zaujímavé skutočnosti. Zaujímavým je nepochybne fakt, že Šomodský kláštor mal vinice v Sreme v podhorí Frušky Gory pri valónskych sídlach. Práve tento benediktínsky kláštor mal silné väzby na Francúzsko a bol založený v roku 1091 uhorským kráľom Ladislavom I. ako filiácia juhofrancúzskeho kláštora Saint-Gilles.¹³⁸ Z prameňov vyplýva, že Šomodský kláštor sa stal jedným z centier francúzskych mníchov v Uhorsku.¹³⁹ Už samotný patrón – svätý Egídius, je v Uhorsku v mnohých prípadoch spojený s frankofónnym resp. románskym obyvateľstvom.¹⁴⁰ Druhým významným faktorom sú samotné vinice doložené už v dobe pred tatárskym vpádom (1241–1242), kedy boli zachované ešte niektoré staré uhorské štruktúry. Obdobný prípad distribúcie vína je známy aj medzi cirkevnou inštitúciou Spišskou kapitulou a valónskymi lokalitami v tokajskej oblasti – Olaszliszka a Sárospatak (Blatný Potok). Spomenuté lokality dodávali kapitule víno z viníc, ktoré v Tokaji vlastnila Spišská kapitula od roku 1248.¹⁴¹ Spiš vzhľadom na svoju podtatranskú lokalizáciu je regiónom s nevhodnými klimatickými podmienkami pre pestovania viniča. Inak prirodzeným dodávateľom vína by sa zrejme stali Valóni z blízkeho mesta Spišské Vlachy Historický výskum už v uplynulých rokoch dokázal, že produkcia vína v Uhorsku je spojená s frankofónnym obyvateľstvom.¹⁴²

Tretím významným ukazovateľom valónskej prítomnosti je patrocínium svätého Mikuláša, ležiace pravdepodobne v chotári predmetnej lokality Eng. Svätý Mikuláš patrí k ďalším svätcom, ktorý môže byť spojený s románskym obyvateľstvom, už sme uviedli prípad Trnavy, ale takisto sa nachádzalo mikulášske patrocínium aj v Ostrihome v podhradí.¹⁴³ Toto patrocínium však svedčí najmä

137 *Codex diplomaticus Hungariae* IV/1, Georgius Fejér (ed.), s. 188–189.

138 Vincent MÚCSKA, *Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia*, Bratislava 2004, s. 94.

139 Miloš MAREK, *Národnosti Uhorska*, Trnava 2011, s. 306–307.

140 Peter BUČKO, *Analýza stredovekých valónskych toponým*, s. 23 (jágetska lokalita Kistály), s. 46 (Varádolaszi)

141 Peter LABANC, *K majetkovým pomerom Spišského prepoštstva v Zemplínskej župe*, in: *Studia Historica Tyrnaviensia XIII.*, Vladimír Rábik (ed.), Trnava 2011, s. 111.

142 Poznámka č. 55.

143 K tomu čiastočne aj Vincent MÚCSKA, *Osobitosti uhorského liturgického kalendára v 11. storočí*, in: *Nitra v slovenských dejinách*, Richard Marsina (ed.), Martin 2002, s. 185

o obchodnom charaktere lokality.¹⁴⁴ Spomenuté faktory nás môžu len presvedčiť, že Eng bol lokalitou, kde v staršom období uhorských dejín žilo valónské obyvateľstvo. Ďalším prameňom, ktorý sa čiastočne dotýka lokality Eng je listina z roku 1280. Jedná sa o tranzumpt Budínskej kapituly obsahujúci text listiny uhorského panovníka Ladislava IV., ktorou potvrdil testament komesa Moriana.¹⁴⁵ Medzi majetkami v testamente sa nachádza aj istý majetok v lokalite Eng (*possessio*), ktorý komes Morian spolu so všetkými príslušnosťami zanechal svojej neteri. V rámci uhorského práva však nešlo o bežnú testamentárnu či dedičskú záležitosť. Podobnú právnu prax nachádzame vo výsadnej listine Blatného Potoka (Sárospatak) z roku 1201, kde panovníkom dovoľujem tunajším mešťanom a hosťom zanechať svoj majetok hocikomu.¹⁴⁶ Za najdôležitejší prameň však možno považovať listinu Ondreja III. z roku 1298. Panovník v nej nariaďuje obchodníkom a hosťom z Francavilly a Engu, aby platili budínske obchodné mýto kláštora Panny Márie na Budínskom ostrove, ktorému predmetné mýto patrí od dávna.¹⁴⁷ Listina je cenným dôkazom o hostovskom štatúte predmetných lokalít. Ako sme už spomenuli, išlo o skupinu obyvateľstva, ktoré malo výsady a nepodliehalo uhorskému obyčajovému právu. Niektoré z týchto výsad boli importom z domovskej lokality hostí.¹⁴⁸ Tieto práva však boli aj chápané v zmysle mestského privilégia. Z predmetnej listiny z roku 1298 nie je jasné kedy tunajší hostia dostali tieto výsady. K tomu je potrebné bližšie preskúmať za akých okolností získal mýto kláštor na Budínskom ostrove. Vzhľadom na politicko-spoločenské pomery v Uhorsku však možno predpokladať, že získanie hostovských výsad miest Eng a Francavilla sa udialo v rámci konsolidácie, ktorú po ta-

144 K mikulášskemu patrocínium Richard MARSINA, *Začiatky výsadných miest na Slovensku a mikulášske patrocínium*, in: *Studia Historica Tyrnaviensia XI–XII*, Miloš Marek (ed.), Krakow 2009, s. 27–37.

145 *Codex diplomaticus Hungariae* V/3, s. 57–59.

146 *Codex diplomaticus Hungariae* II., s. 387–389. To, že panovník v listine hovorí práve o tomto právnom aspekte je znakom toho, že v uhorskom práve nemuselo ísť o tak bežnú záležitosť, najmä v staršom období.

147 *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* X., č. 273, s. 413–414.

148 Podobne sa tak stalo v prípade Blatného Potoka, kde na čele meste nestál *iudex*, ale *praepositus*. Maďarskí historici analyzovali tento jav, dospeli k záveru, že tento výraz (v tomto prípade *praepositus* vo význame richtár) pochádza zo severovýchodného Francúzska. M. MAREK. *Cudzie etniká*, s. 422.

társkom vpáde realizoval Belo IV. (1235–1270). Listinu o (hostovských) výsadach Engu teda možno považovať za deperditnú datovanú približne 1242–1270. Nemožno však vylúčiť existenciu starších výsad z doby pred rokom 1241, ktoré mohli existovať len nespísomnenej podobe panovníckeho nariadenia. Mimo-riadne dôležitou informáciou je zmienka o obchodníkoch. Táto zmienka do-svedčuje silný obchodnícky element oboch sremských lokalít. Fakt, že títo obchodníci museli platiť budínske mýto zároveň odhaľuje dialkový obchod, na ktorom sa podieľali. Je možné, že niektoré tovary vozili sremskí obchodníci aj na územie dnešného Slovenska. K tomu bude potrebné preskúmať i dialkový ob-chod slovenských stredovekých miest.

Neopomenuteľnou stránkou stredovekého vývoja sú cirkevné inštitúcie a s nimi spojené aspekty. Najstaršou sakrálnou stavbou v Engu je už spomenutá kaplnka svätého Mikuláša (doložená 1240). Hoci ďalšie údaje týkajúce sa cirkevnej oblasti pochádzajú až z tretiny 14. storočia, môžeme na základe aj týchto neskorších prameňov rekonštruovať skorší vývoj. Eng sa nachádza v súpise vybe-račov pápežských desiatkov z 30. rokov 14. storočia. V lokalite nachádzame do-konca troch kňazov resp. tri farnosti, čo je veľmi nezvyčajné. Pravdepodobne bola niektorá z farností filiálnou. Práve záznamy pápežských vyberačov prezrá-dzajú cenné informácie o príjmoch farností, na základe ktorých je možné utvoriť si predstavu o ekonomickej sile mesta. Pápežské záznamy nás informujú, že tri engské farnosti spravovali kňazi Ján, Matej a Ondrej. Matej bol farárom v kosto-le Panny Márie, zatiaľ čo Ondrej bol farárom pri kostole svätého Leonarda. Pat-rocínium kostola, kde slúžil kňaz Ján sa nespomína, predpokladáme však, že išlo o kostol svätého Mikuláša, ktorý sa v roku 1240 spomína ako kaplnka. Príjmy farárov sa v priebehu rokov 1332–1337 rôznili. Ako vyplýva zo záznamov, naj-väčšie beneficium poberal farár Ján a v roku 1333 jeho príjem činil takmer 21,5 budínskych hrivien jemného striebra (v prepočte približne 5,5 kg).¹⁴⁹ Naj-nižší zaznamenaný príjem farára Jána predstavuje suma 15,625 hrivien (k roku 1335).¹⁵⁰ Pre porovnanie môžeme uviesť príjmy niektorých farností na Sloven-sku: Kremnica – 20 hrivien, Trnava – 30 hrivien, Banská Štiavnica – 48 hrivien,

149 *Monumenta Vaticana Hungariae* I/1., s. 269.

150 *Ibidem*, s. 304, 307. Farár Ján zaplatil desiatok v dvoch splátkach (40 a 60 grošov). Jeho prí-jem na základe tohto desiatku bol 1000 grošov, čo pri prepočte 64 grošov na hrivnu zodpo-vedá 15, 625 hrivnám.

Trenčín – 5 hrivien, Bardejov – 3,75 hrivien, Žilina – 3,6 hrivien.¹⁵¹ Ostatné engské farnosti mali menšie príjmy. Farár Matej v priemere 4,76 hrivny a farár Ondrej v priemere 5,39 hrivien. V prameňoch nie je osvetlený vzájomný vzťah farností v Engu a prípad troch farností je v jednej lokalite je mimoriadne neobvyklý.

Na základe odovzdaného desiatku sa možno dopracovať aj k približnému počtu obyvateľstva. Najľudnatejšou v tomto prípade bola engská farnosť svätého Mikuláša s približne 2500–3000 obyvateľmi. Počet obyvateľov farnosti Panny Márie (farár Matej) kolísal v počte 450–950 obyvateľov. Engská farnosť sv. Leonarda mala v 30. rokoch 14. storočia približne 650 až 850 obyvateľov. Celkovo mesto Eng s tromi farnosťami mohlo mať v tomto období takmer 4000 obyvateľov

Z hľadiska výskumu valónskeho osídlenia je pre nás zaujímavý kostol zasvätený svätému Leonardovi. Svätý Leonard bol natoľko významným miestnym patrónom, že v pápežských záznamoch sa najskôr táto farnosť objavuje práve pod svätcovým menom ako *Sanctus Leonardus*.¹⁵² Svätý Leonard bol pomerne známy svätcom až od prelomu 11. a 12. storočia. Tento svätec žil v 6. storočí vo Franskej ríši, väčšinu života prežil ako pustovník a žil v Noblacu neďaleko Limogès. Obe mieste sa stali strediskom jeho kultu. Ten vzrástol najmä na začiatku 12. storočia a je spojený s osobou Bohemunda z Tarentu.¹⁵³ Podobne sa stretávame s kostolmi a kaplnkami svätého Leonarda aj v Transylvánii. V Uhor-

151 Martin ŠTEFÁNIK – Ján LUKAČKA a kol., *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava 2010, s. 231 (Kremnica), s. 518 (Trnava), s. 69. (Banská Štiavnica), s. 518 (Trenčín), s. 91 (Bardejov), s. 581 (Žilina). Príjmy farárov dokladajú ekonomickú silu miest, avšak kvôli zložitému uhorskému menovému systému však nie je možné s absolútnou presnosťou porovnávať farnosti z rôznych uhorských regiónov. Takisto treba zohľadniť špecifickú cirkevnú situáciu, keď išlo o sídelne mesto biskupa, prepošta či archidiakona, a tiež keď bola farnosť exemptná a platila len upravený desiatok ostrihomskému arcibiskupovi, či už v peňažnej forme alebo vo forme naturálií, čo bol napríklad prípad Trnavy, kde patronátne ako aj vlastnícke právo nad kostolom sv. Mikuláša mal ostrihomský arcibiskup.

152 *Monumenta Vaticana Hungariae* I/1., s. 287, 300.

153 *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, Frank Leslie Cross – Elizabeth A. Livingstone (edd.), Oxford 1983, s. 814; Sv. Leonard a Dominik zo Silosu boli patrónmi zajatcov, stručne k Leonardovi viď Anthony LAPPIN, *The Medieval Cult of Saint Dominic of Silos*, Leeds 2002, s. 180.

sku sú kostoly alebo kaplnky svätého Leonarda späté s veľmi starými lokalitami, u ktorých sa predpokladajú Valóni – okrem Engu, to boli Brašov či Spišské Vlachy.¹⁵⁴ Leonardovo patrocinium sa neskoršie objavuje aj v mestách s nemeckým patriciátom, resp. v lokalitách ležiacich na hlavných obchodných – Brašov, ďalej sa jedná o Košice, Bardejov, Prešov či Trenčín.¹⁵⁵ Všetky uvedené mestá ležali na dôležitých obchodných trasách. Významné postavenie mal Brašov. Tunajšia kaplnka svätého Leonarda a tiež kaplnka svätého Jakuba sú dôležitým spojivom mesta so západoeurópskym prostredím.¹⁵⁶ Zároveň to dokazuje, že brašovský patriciát nebol tvorený len nemeckým obyvateľstvom.

Na základe uvedených dokladov môžeme čiastočne rekonštruovať historický vývoj lokality Eng. Predpokladáme, že časť Valónov emigrujúcich do Uhorska v priebehu 11. či 12. storočia založila mesto Eng a pomenovala ho podľa svojej valónskej domoviny. V prvej fáze tu zrejme vznikli cirkevné stavby zasvätené svätým Mikulášovi a Leonardovi. Zrejme sa tak stal v prvých desaťročiach 12. storočia. Pravdepodobným sa tiež javí príchod Valónov do Sremu počas panovania Gejzu II. (1141–1162), kedy sa datuje prevažná väčšina príchodu cudzích hostí či už románskeho alebo germánskeho pôvodu. Podľa vzoru iných miest (Blatný Potok) možno predpokladať, že Valóni dostali prvé výsady, predovšetkým hostovské práva, hoci v tejto dobe sa výsady ešte nespísomňovali. S postupnou urbanizáciou spojenou s politicko-spoločenskými pomermi od začiatku 13. storočia, dochádza k nárastu významu uhorských miest. Najmä počas panovania Bela IV. (1235–1270) bolo snahou panovníka podporiť tento rozvoj. Narušenie tohto pozitívneho vývoja priniesol tatársky vpád. Zrejme v konsolidačnom období po roku 1242 získal Eng mestské výsady v písomnej podobe a nadobudol tak plnoprávny status mesta. Z nejasných príčin tu došlo k vytvore-

154 A. MEZŐ, *Patrociniumok*, s. 229; M. ŠTEFÁNIK – J. LUKAČKA a kol., *Lexikón*, s. 476 (Spišské Vlachy). V prípade Brašova by existenciu Valónov dokazovali i niektoré sakrálné stavby, takisto však i premonštrátsky kláštor (založený na konci 12. storočia?). K premonštrátskemu kláštoru *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II.*, György Györfly (ed.), Budapest 1987, s. 827; R. BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense*, s. 534, 543.

155 M. ŠTEFÁNIK – J. LUKAČKA a kol., *Lexikón*, s. 198 (Košice), s. 91 (Bardejov), s. 344 (Prešov), s. 514 (Trenčín). Leonardovo patrocinium často niesli špitále pre malomocných, ide však zrejme aj až o neskorostredovekú tradíciu, možno v rámci kultu Štrnástich svätých pomocníkov.

156 L. KAKUCS, *Der mittelalterliche Jakobs kult*, s. 331–332.

niu troch farností, pričom možno uvažovať o jednej hlavnej farnosti a dvoch filiálnych ležiaciach v predmestí. Predpokladáme, že jeden z týchto kostolov mohol byť archidiakonský alebo vlastnícky (? komes Morian).¹⁵⁷ O ekonomickej sile mesta svedčia práve farské príjmy dosahujúce výšky významne prosperujúcich slovenských miest (Kremnica, Žilina či Bardejov). Kvôli postupujúcej osmanskej expanzii na konci 14. storočia a v prvej polovici 15. storočia mesto Eng postupne upadlo a úplne zaniklo, zanechalo nám po sebe len niekoľko zmienok v prameňoch.¹⁵⁸

Záver

Príčiny príchodu románskeho obyvateľstva, väčšinou tvoreného Valónmi, do spomenutých oblastí Európy sú rôzne. Predovšetkým v dobe 10. či najmä 11. storočia dochádza k nárastu ľudovej zbožnosti spojenej s reformným pápežstvom (od druhej polovice 11. storočia) a novými monastickými hnutiami. V tom čase sa v rámci kresťanstva sa ustálil koncept púti a tým pádom i najvýznamnejšie pútnické miesta, čo malo za následok pohyb európskeho obyvateľstva. Tento pohyb však umocnil najmä významný stredoveký fenomén v podobe križiackych výprav. Druhou príčinou, ktorá stála za pohybom obyvateľstva boli nepriaznivé hospodárske pomery, predovšetkým v západnej Európe. Často krát išlo o hladomory, neúrody a v konečnom dôsledku o nedostatok pôdy a surovín. Pre západoeurópske obyvateľstvo, ktoré sa stretávalo s týmito problémami sa zaujímavou oblasťou stal priestor strednej Európy, v našom prípade Uhorské kráľovstvo. Na konci 10. storočia sa tu ustálila kresťanská viera. Prelomové obdobie však prišlo v roku 1018. Uhorský kráľ Štefan, neskorší svätec, sa podieľal na zničení Bulharskej ríše. Práve vtedy zrejme na základe dohôd uhorského panovníka a byzantského cisára došlo k otvoreniu pútnickej trasy, ktorá viedla cez uhorské územie a pokračovala po starobylej ceste *Via Militaris*. Práve po roku 1018 badať veľký

157 Engský archidiakonát (? Sřiemskeho biskupstva) je doložený až v 1413. *Zsigmondkori oklevéltár IV.*, Elemér Mályusz – Iván Borsa (edd.), Budapest 1994, č. 1068, s. 248.

158 V roku 1570 už bol Eng väčšinou osídlený Srbmi a v osmanských prameňoch sa objavuje pod názvom Vengince. D. JELAŠ, *Gradovi Požeške*, s. 49; P. ENGEL, *The Realm of St. Stephen*, s. 332.

nárast pútí využívajúcich túto trasu. 11. storočie je zároveň dobou, kedy sa v Uhorsku začalo usádzať valónske obyvateľstvo, a to najmä z hospodárskych dôvodov, ako to dokumentujú i početné pramene. Podľa nášho názoru za prílevom Valónov do Uhorska stáli oba zmienené faktory – ľudová zbožnosť manifestovaná púťami a zlé hospodárske pomery vo frankofónnej oblasti Európy. Maďarskí i slovenskí historici dospeli k záveru, že Valóni dominovali v rámci románskeho obyvateľstva v Uhorsku. V literatúre však dodnes neboli bližšie špecifikované okolnosti, za akých sa Valóni dostávali do Uhorska. Ich osídlenie však väčšinou možno lokalizovať pomocou toponým.

Valóni v iných častiach Uhorska mali odlišný historický vývoj. Títo hostia v Transylvánii, konkrétne vo Varadíne či v Sibiu mali istú cirkevnú autonómiu, zatiaľ čo tento jav sa v Sreme nevyskytoval. Sremskí Valóni sa koncentrovali najmä v dvoch mestách, ktoré možno v rámci Uhorska považovať za valónske metropoly, ktoré prežili aj tatársky vpád. V Transylvánii sa Valóni usadili predovšetkým vo Veľkom Varadíne a jeho okolí v menších sídlach. Ďalšia oblasť transylvánskych Valónov sa nachádzala pri mestách Sibiu a Alba Iulia. Tunajší Valóni získali i šľachtický status a vo svojich sídlach si postavili honosné opevnené kostoly. Záverom možno konštatovať, že valónske obyvateľstvo zanechalo výraznú stopu v stredovekých dejinách Uhorského kráľovstva, ktorá však nie je vždy reflektovaná. Ich vplyv možno badať vo viacerých uhorských mestách, kde tvorili patriciát. Takisto zrejme Valóni stáli za produkciou tokajských vín. Valónske sídla boli zničené v priebehu dejín a dnes po nich nachádzame väčšinou iba niekoľko zmienok v prameňoch.

Civitates Latinorum

The emergence and development of Walloon towns in Srem (11th-14th centuries)

In the 10th and 11th centuries, there was a growth of popular piety. At the same time, the concept of pilgrimages and pilgrimage sites stabilized. The movement of the populace after 1096 was thus intensified significantly by the phenomenon of crusades in particular. The second factor, which had a share in the movement of the populace became the unfavourable economic situations in Western Europe. For the Western European population, the space of the Kingdom of Hungary also was an attractive destination for these reasons. The period of the turning point occurred already after 1018. It was precisely then that the pilgrimage routes were created, which led through Hungarian territory and a great growth of the pilgrimages heading in this direction can be observed. The eleventh century is also the period when the Walloon population began to settle in Hungary, especially for economic reasons as documented by numerous sources from Wallonia. The influx of Walloons to Hungary was apparently influenced by both of the mentioned factors – popular piety, manifested by pilgrimages and poor economic conditions. Hungarian and Slovak historians came to the conclusion that the Walloons dominated among the Romanian population in Hungary. The literature has, however, not yet devoted itself to the circumstances because of which the Walloons came. Their settlement can often be localized with the aid of toponyms. The study focused on the localities of Francavilla and Eng in the contemporary Serbian region of Srem. However, the Walloons also settled in the space of contemporary Hungary and Slovakia. The text further takes notice of the adaptation of the Walloon populace in the Hungarian society and church. The Walloons enjoyed the status of so-called guests. They were privileged populace with a certain extent of personal freedom and economic advantages. The Walloons left a significant trace in the medieval history of the Kingdom of Hungary, which is not, however, always reflected.

PŘÍSPĚVEK K MAJETKOVÉ A POZEMKOVÉ DRŽBĚ KNĚŽEN A KRÁLOVEN DO ROKU 1310

JITKA FRIEDLOVÁ

The Property Tenure of Czech Princesses and Queens Until Year 1310:

The presented study is focused on property tenure of Czech princesses and queens until the beginning of the 14th century. The study primarily presents property composition and the domains of individual rulers. Mutual comparison between the property tenure of female sovereigns is focused on presentation of different approaches to property management issues with a greater or lesser degree of initiative.

Keywords: princesses and queens, dowry, jointure, widow's status, location of possession, continuity of ownership, property negotiating

Panovnice jako manželky a následně vdovy se pravidelně stávaly aktérkami v majetkových záležitostech. V nich figurovaly nejčastěji s ohledem na věnné a vdovské nároky. Pokud ženy panovníků opakovaně disponovaly určitým majetkem, podpořilo to představu o kontinuitě věnné držby. Ta byla prozatím sledována převážně v úžeji vymezeném časovém horizontu pozdně středověkého období. S počátkem 14. století popisuje domácí historiografie v souvislosti s manželkami českých králů formování tzv. věnných měst, která se pravidelně řadila k držbě panovnic v průběhu 14. a 15. století.¹ Předcházející vývoj hmotného zabezpečení kněžzen a královen sahající do 12. a 13. století nebyl však zatím systematicky zpracováván. Cílem předkládané studie je z těchto důvodů právě sledování majetkových poměrů panovnic před rokem 1310 ve dvou základních směrech:

1 Věnná města jsou ze všech statků panovnic akcentována nejvýrazněji. K tomu výběrově: Zikmund WINTER, *Zlatá doba měst českých*, Praha 1991, s. 8; Dagmar KRŠKOVÁ, *Královny a jejich věnná města*, Dvůr Králové 2001; Mirka SEJTKOVÁ, *Královny a věnná města v Čechách za vlády Lucemburků*, diplomová práce obhájená na FF UK, Praha 2008, 113s.; František HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009, s. 269–270; Božena KOPIČKOVÁ, *Věnná města a jiné majetky českých královen ve 14. a 15. století*, in: *Ženy a děti ve dvorské společnosti*, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2015, s. 97–108.

1) doložení forem majetkové a pozemkové držby panovnic a 2) doložení konkrétní podoby této držby.

Naznačené možnosti dispozice panovnic s majetkem vycházejí z dobového hodnocení manželského a vdovského stavu, v nichž manželky a vdovy požívaly různou míru nezávislosti při manipulaci s hmotným zajištěním. Zaměříme se proto na manželství a vdovství ve vztahu k doloženému majetku. Srovnání jednotlivých přístupů kněžen a královen k vedení majetkových záležitostí zkoumá, zda a jak mohly nakládat se svěřeným jměním. Celistvé zmapování či maximální možné představení držby pak poukazuje na celkový obraz o jejím vývoji a objasňuje proces vzniku stabilní majetkové základny panovnic v první třetině 14. století. Poznání majetkové skladby dokumentuje frekvenci výskytu jednotlivých statků v různých regionech. Umístění zejména v blízkosti metropolí bývá často ukazatelem významu i hodnoty některých obvenění. Rekonstrukce domén kněžen a královen reflektuje také množství dostupných prostředků u jednotlivých žen podle toho, zda docházelo k zabezpečení rodinou, manželem nebo vlastním přičiněním. Zodpovídá rovněž otázku existence tradice v předávání majetků ve vybraných lokalitách, a to nejen královských měst.

Základní zdroj informací představují diplomatické prameny, dobové dokumenty právní povahy, jež poskytují informace o tom, s jakým konkrétním majetkem kněžny a královny nakládaly. Tedy, že s ním disponovaly buď prodejem, darováním, zastavením, či nadací církevním institucím. Nepominutelný zdroj představují i narativní prameny, které v některých případech reflektují spojitost panovnic s určitými lokalitami ať již v domácím prostředí, či v cizině. Jejich výpovědní hodnota bývá však ovlivněna interpretací či záměrem autora. Určité vodítko poskytují pak také prameny právní povahy. Jedná se však v našem prostředí o texty dostupné až od poloviny 14. století.² Ve vztahu k manželkám pa-

2 *Řád práva zemského*, AČ II, František Palacký (ed.), Praha 1842; *Knihy Drnovská*, Vincenc Brandl (ed.), Brno 1868; *Knihy Tovačovská*, Vincenc Brandl (ed.), Brno 1868; CIM II/2, Hermenegild Jireček (ed.), Praha 1870, s. 198–225; *M. Viktorina Kornela ze Všebrd O právích země české knihy devatery*, Hermenegild Jireček (ed.), Praha 1874; *Nejvyššího sudího království českého pana Ondřeje z Dubé Práva zemská česká*, František Čáda (ed.), Praha 1930; *Maiestas Carolina. Der Kodifikationsentwurf Karls IV. Für das Königreich Böhmen von 1355*, Bernd-Ulrich Hergemöller (ed.), München 1995; *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny*, Petr Kreuz – Ivan Martinovský (edd.), Hradec Králové 2007.

novníků vytvářely tyto prameny jednotící právní principy nejčastěji právě v oblasti věna a obvěnění. Lze říci, že i to je významným ukazatelem vlivu majetkového zabezpečení královny na status manželky a posléze vdovy. Se svěřenými statky byla tedy spojena i značná míra samostatnosti, kterou měly právní normy korigovat. Například u návrhu neschváleného zákoníku *Maiestatis Carolina* a posléze u kodifikovaného *Vladislavského zřízení zemského* můžeme předpokládat, že se zaměřily na majetkoprávní otázky obvěnění právě na základě předchozího vývoje, v němž se nedařilo uplatnit určitou společnou praxi.³

Věno a obvěnění

Hmotné zabezpečení věnnými nemovitými statky lze v domácím prostředí pozorovat ve větší míře od 13. století.⁴ Nelze hovořit v pravém slova smyslu o vlast-

3 Podle *Maiestatis Carolina* měl být královským vdovám na základě předchozích zkušeností odebírán nárok na obvěnění v případě, že by se znovu provdaly za některého z českých pánů. Text tím nejmenovitě naráží na druhé manželství Kunhuty Haličské, v němž vzrůstaly mocenské ambice jejího protějšku, „[...] *Dudum siquidem Illustris quondam Regina Boemie Rege marito defuncto, relictis liberis in regno ipso successivis, matrimonio secundo se iunxit cuidam baroni regni prelibati, cuius occasione quanta in regno ipso superveneret, dissidia atque dispendia Regni ipsius scissio enormisque iactura [...]* quod si in posterum quandocunque *Illustrem reginam Boemie coronatam scilicet et, ut decet, et moris est, sacra unccione linitam, viduamque relictam secundo nubere alicui principi vel Baroni aut cuicumque regnicole dicti regni contingat, regina ipsa a iure dotalicii sui ipso facto cadat et a regno predicto exilii perpetui penam portet [...]*”, *Maiestas Carolina*, s. 110, č. 37; Dana DVORÁČKOVÁ-MALÁ – Jan ZELENKA a kol., *Přemyslovský dvůr. Život knížat, kráľů a rytířů ve středověku*, Praha 2014, s. 228; za upozornění na citovanou pasáž z *Maiestas Carolina* děkuji paní doktorce Daně Dvořáčkové-Malé; omezené možnosti královen při nakládání s obvěněním kodifikovalo až Vladislavské zřízení zemské. Konkrétně lze hovořit o článku v rámci oddílu vymezujícího zájmy královské milosti, který stanovil, že panovnice nemůže obvěněním prodat, darovat či zastavit. Měla jej užívat doživotně, aby se po její smrti opět navrátilo k majetku koruny, „[...] *quod nulla regina Boemie superior potuit neque illa que postea future est poterit dotem suam alicui dare, neque oppignorare, sed debet sua dote frui usque ad uitam suam, et post obitum cuiuslibet regine debet dos ad regnum deuolui. Si autem quid alicui aut dare taut obligaret, non debet talis donation aut obligation ullum uigorem habere [...]*”, *Vladislavské zřízení zemské*, s. 238, č. 476.

4 Např. roku 1202: „[...] *Radoslaus miles dederat villam suam filiae suae [...]*”; roku 1222: „[...] *Unko nobilis genero suo, cum filia sua eidem matrimonialiter copulata villam vice dotis contulit*

nictví, nýbrž o držbě. Skutečným vlastníkem jmění, které bylo kněžnám a královnám svěřeno, byl panovník. Právě jemu příslušel dohled nad statky manželky. Proto také býval přítomen při jednáních o majetkových záležitostech své ženy. Svrchovanost manžela vyplývala již ze svatební smlouvy. V jejím rámci došlo k obdarování budoucí choti panovníka jak od něj samotného, tak od původní rodiny. Se zajištěním věnných a vdovských důchodů či statků byly spjaty pojmy věno („*dos*“) a obvěnění („*dotalicium*“). V historiografickém diskurzu však není jejich významová náplň jednoznačně postihnuta. S pronikáním římského práva převládá výklad termínu „*dos*“ jako vkladu do manželství ze strany rodiny ženy a „*dotalicium*“ jako majetku určeného ženě mužem pro případ vdovství.⁵ Řídce užívané ekvivalenty pro věno jako „*lipgedinge*“ a pro obvěnění jako „*donationis propter nuptias*“, případně „*morgengab*“ (tj. obdarování po konzumaci sňatku), prozrazují, že se ve své podstatě jednalo o dary se zárukou doživotní držby. Toto obdarování sestávalo co do obsahu zejména z nemovitých majetků, na nichž se zpravidla vyčíslila jeho hodnota. K nemovitému majetku se obvykle pojily peněžité důchody a pravidelné platy. Také se k němu vztahovala i některá práva, nejčastěji patronátní právo k místnímu kostelu.

Výše uvedené pojmy se se všemi obměnami vyskytují v písemném materiálu velmi zřídka. To zcela nekoresponduje s množstvím listin jednajících o majetkových záležitostech kněžen či královen. Jmenovitě se setkáme s určením věna a obvěnění v diplomatickém materiálu spatěm s panovnicemi Konstancí Uherskou, Markétou Babenberskou, Gutou Habsburskou, Annou Přemyslovnou a Eliškou Rejčkou. Na instituci obvěnění narazíme v písemnosti z dubna 1231 adresované královně Konstancii. Papež Řehoř IX. v ní potvrdil královnino vdovské věno na jižní Moravě, tj. provincii břeclavskou, přibyslavickou, kunovicou, hodonínskou, bzeneckou a budějovickou.⁶ Další listiny jednájí o věně Mar-

[...]”, Hermenegild JIREČEK, *Slovanské právo v Čechách a na Moravě. Doba druhá: Od počátku XI. do konce XIII. století*, Praha 1864, s. 281.

- 5 Jan KAPRAS, *Manželské právo majetkové dle českého práva zemského*, Praha 1908, s. 19; Anděla KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy v českém zemském právu*, Praha 1926, s. 20.
- 6 „[...] *Gregorius episcopus, servus servorum de. Carissime in Christo filie Constantie, illustri regione Boemie, salutem et apostolicam benedictionem [...] specialem serenitati tue gratiam exhibentes, personam tuam cum omnibus bonis, que impresentiarum rationabiliter possides, aut in futurum iustis modis prestante Domino poteris adipisci, sub protectione suscipimus apostolice sedis et nostra. Specialiter autem Breczylauensem, Pribizlauensem, Conowiz, Godenin, Bisenz et Bu-*

kéty Babenberské.⁷ Oba termíny se objevily i v textech dokumentů, které vznikly v rámci mírových a svatebních úmluv z listopadu 1276 a z května 1277.⁸ Podle formulářové sbírky představoval Hradec Králové obvěnění Guty Habsburské.⁹

dewigez provincias, quas ad te ratione dotalicii asseris pertinere, sicut eas iuste possides et quiete, auctoritate tibi apostolica confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre protectionis et confirmationis infringere, vel ei ausu temerario contraire [...]“, CDB III/1, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1942, s. 4–5, č. 6; Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. 1198–1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 554, 590; Veronika KNOFLÍČKOVÁ, *Konstancie Uherská jako královská vdova*, bakalářská práce obhájená na FF MUNI, Brno 2008, 36s., zde s. 9; u mladších listin se jedná o falza, CDM II, Antonín Boček (ed.), Olomouc 1839, s. 75, 76, č. 64; CDM II, s. 150, č. 148; Gustav FRIEDRICH, *Kodex Tišnovský. Příspěvek k poznání novověkých padělků v moravském diplomatáři*, ČČH, r. 3, Praha 1897, s. 359–372.

7 „[...] *de consensu et expressa voluntate coniugis nostre domine Margarethe predicto Wocony et suis post ipsum heredibus in perpetuum comiciam in Rakz contulimus suo iure, scilicet patronatum ecclesiarum de iam dicta comicia, homines beneficiatos et feoda habentes in ea, iudicia, advocacias ad comiciam pertinentes, dotes, que vulgariter lipgedinge nominantur, sive possessiones per obligationem expositas, que suo tempore absolute ad antedictam debent comiciam pertinere [...]*“, CDB V/1, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1974, s. 359, č. 231; „[...] *de consensu et expressa voluntate maritis nostri, incliti regis Boemie, sicut in ipsius continentur plenius instrumento, predicto Wococni et suis post ipsum heredibus in perpetuum comitiam in Rakz contulimus suo iure, scilicet patronatum ecclesiarum de iam dicta comicia, homines beneficiatos et feoda habentes in ea, iudicia, advocacias ad comitiam pertinentes, dotes, que vulgariter lipgedinge nominantur, sive possessiones per obligationem expositas, que suo tempore absolute ad antedictam debent comiciam pertinere [...]*“, CDB V/1, s. 361–362, č. 232.

8 „[...] *Item dominus noster R. Romanorum rex, tradat suam filiam in uxorem filio domini O., regis Boemie. Et dabit rex Romanorum filio regis Boemie quadraginta milia marcarum argenti dotalicii nomine et pro illis obligabit sibi redditus quatuor milium marcarum argenti in terra Austrie ultra Danubium versus Boemiam, Moraviam et Vngariam, Chremsa et Stein opidis cum suis attinenciis dumtaxat exceptis [...]*“, CDB V/2, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1981, s. 519, č. 822; „[...] *filiam nostram eiusdem regis Boemie filio dare promittimus in uxorem et ei civitatem imperii, Egram scilicet, cum omnibus attinenciis suis, castris, possessionibus, hominibus et aliis quibuscumque, que dictus Bohemie rex ad presens tenere dimoscitur, pro decem milibus marcarum argenti nomine dotalicii sive dotis titulo pignoris obligamus. Preterea omnia castra, municiones, possessiones et oppida ad ducatum Austrie pertinentia [...]*“, CDB V/2, s. 542, č. 836.

9 *Urkundliche Formelbuch des Königliches Notars Henricus Italicus aus der Zeit der Könige Ottokar II. und Wenzel II. von Böhmen*, Johannes Voigt (ed.), Archiv für Kunde österreichischen Geschichtsquellen, 29, Wien 1863, s. 36, č. 20; Josef ŠUSTA, *České dějiny II/1, Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935, s. 364; František MUSIL, *Ke vzniku králov-*

Anně Přemyslovně bylo věno a obvěnění (včetně jitřního daru) vyměřeno listinou z února 1306 vydanou v Landshútu. Ve věnné smlouvě byla vypočtena také jejich hodnota.¹⁰ V srpnu roku 1308 potvrdila Elišce Rejčce dohoda mezi Jindřichem Korutanským a Fridrichem Rakouským majetky, které dříve získala od svých dvou manželů.¹¹

Vyměření věna či obvěnění bylo, jak jsme předeslali výše, primárně propojeno s finančním oceněním a pojištěním na nemovitých statcích v určité lokalitě. Kunhuta Štaufská měla takto získat jako pravděpodobné věno statky ve Švábsku. V roce 1235 bylo namísto nich králi Václavovi vyplaceno synovcem jejího otce Filipa, Fridrichem II., 10 000 hřiven stříbra.¹² Kunhuta pak měla údajně přinést věnem i Chebsko, které získal do správy až syn Přemysl Otakar II. v roce 1266. Ve skutečnosti ho však Přemysl připojil spíše mocenským vlivem, který mu plynul z titulu „*ochránce říšského jmění na pravém břehu Rýna*“. Ten mu byl udělen roku 1266 od Římského krále Richarda Cornwallského. Podle Vídeňských mírových úmluv z roku 1276 měl Přemysl posléze Cheb pozbyt. Rudolf Habsburský jej však slíbil dát Přemyslovi synovi Václavovi, jako věno dcery Guty. Václav

ských věnných měst a jejich vývoji do 2. poloviny 15. století, in: Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova, Mělník 2004, s. 1–15, zde s. 1; Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Královský dvůr Václava II.*, České Budějovice 2011, s. 103.

- 10 „[...] *X millibus a dicto rege fratre suo dotis sue nomine et a dicto duce XV millibus nomine donationis propter nuptias sibi datis [...] per ipsum duces duces ratione morgengab ipsi domine Anne datis, castrum Vridberch cum suis et aliis vicinis ei proventibus ad sexcentas marcas [...]*“, RBM II, Josef Emler (ed.), Praha 1882, s. 899, č. 2083; Ludwig SCHÖNACH, *Beiträge zur Geschichte der königin Anna von Böhmen* († 1313), MVGDDB, r. 45, Prag 1906/1907, s. 121–133; jednalo se pouze o příslib s vyhlídkou do budoucna. Obvěnění se Anna za svého života nedočkala, Kateřina TELNAROVÁ, „*Anna, královna česká*“. *Nejstarší dcera Václava II. a její osudy*, MHB, r. 13, č. 1, Praha 2010, s. 77–109, zde s. 82–83.
- 11 „[...] *Es ist ouch gerett vmb di edelen vrowen Chuniginn Elsbethen weilen Chunig Rudolfs wewen von Behem, daz si bei allen dem guete vnd bi dem recht beleiben sol an allen ierresal, daz si bei Chunig wentzlaben vnd bi Chunig Rudolfen gehabt hat [...]*“, CDM VI, Josef Chytil (ed.), Brno 1854, s. 377, č. 15.
- 12 „[...] *rex Boemie [...] recipiens ab imperatore decem milia marcarum pro parte Suevie que iure hereditario suam uxorem contigit [...]*“, *Chronicae regiae Coloniensis*, CDB III/1, s. 154, č. 122; Josef ŽEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců*. Praha 1986, s. 77; IDEM, *Přemyslovců. Jak žili, vládli a umírali*, Praha 2005, s. 124.

Chebsko získal až roku 1291.¹³ Podle svatební smlouvy z února 1306 získala Anna Přemyslovna 25 000 hřiven stříbra v pražských groších, 56 grošů za hřivnu. Suma představovala věno 10 000 hřiven stříbra od bratra, českého krále a obvěnění 15 000 hřiven stříbra od manžela. To bylo jmenovitě pojištěno na hradě Hall s městem a hradech Thaur a Tratzberg v tyrolském hrabství. Ze svobodných majetků a z okolních pevností korutanského vévody pocházel roční důchod 3000 hřiven stříbra spolu s poddanými. Funkci jitřního daru plnil hrad Friedberg v hodnotě 6 000 hřiven stříbra ležící rovněž v tyrolském hrabství.¹⁴

Věnná držba a její původ

Přestože pojmy „*dos*“ a „*dotalicium*“ zdánlivě vymezují různé způsoby nabytí majetku, mohl se z hlediska sémantiky jejich obsah proměňovat. Určení právní podstaty jmění kněžny či královny, tj. jednalo-li se o věnné právo, obvěnění či osobní majetek se častěji než na základě přímého označení, odvíjí od sledování okolností jejich nabytí. O věnném obdarování lze uvažovat, pokud panovnice získala majetek od rodných příbuzných nebo se jmění nacházelo v zemi jejího původu. České kněžně Helbirze byl dle výpovědi písemnosti z února 1124 připísán statek v Grie, který přijala od bratra Leopolda III.¹⁵ Zřejmě se nejednalo jen o běžný dar. Formální převzetí kněžnou spadalo podle data listiny na den kněžnina ovdovění, tj. 2. února. Pokud by se jednalo o věno, mohlo by to znamenat, že k němu Helbirza se smrtí manžela získala přístup. Stejně tak se však mohlo

-
- 13 Jan JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*, Praha 1989, s. 18; Lenka BOBKOVÁ, *Koruna království českého za vlády Lucemburků. I.*, HO, r. 6, č. 7–8, Praha 1995, s. 164–172, zde s. 164–165; roku 1266 potvrdil Přemysl Otakar II. dřívější městské svobody a milosti a zároveň svolil, aby chebští měšťané, pokud budou vyvážet zboží, nemuseli platit clo ani mýtné na území českého království včetně připojeného území, CDB V/1, s. 693–694, č. 470; roku 1291 konfirmoval Václav II. chebským měšťanům privilegia, která jim udělil jeho tchán Rudolf Habsburský a otec Přemysl Otakar II., RBM II, s. 668, č. 1555.
- 14 RBM II, s. 898–900, č. 2083; L. SCHÖNACH, *Beiträge zur Geschichte der königin Anna von Böhmen* († 1313), s. 121–133; K. TELNAROVÁ, „*Anna, královna česká*“, s. 82–83.
- 15 CDB I, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1904–1907, s. 108, č. 106.

jednat o pojištění majetku v době, kdy se po smrti choť měnil kněžnin společenský status.

Věno panovnice se pravděpodobně vyskytovalo i v listině z roku 1125. Kněžna Richenza přenechala ještě měsíc a půl před skolem choť se souhlasem svých dětí statky Horní a Dolní Aspach klášteru sv. Panny Marie v Reichenbachu.¹⁶ Důvod, proč se můžeme domnívat, že se původně jednalo o věno, spočívá v lokaci uvedených majetků. Aspach leží v jižním Německu u Stuttgartu, tzn. nedaleko od Richenzina rodného Bergu poblíž městečka Ehingen. Souhlas s donací neposkytl Richenzinin choť, ale blíže nejmenovaní společní potomci. Můžeme uvažovat o bratřech Vladislavovi, Děpoltovi, Jindřichovi či dceři Svatavě, u nichž neznáme datum narození. Nejstaršímu Vladislavovi bylo v té době kolem 15 let. Pokud měli Richenzini synové či dcera zájem na konfirmování manipulace s věnnými statky své matky, mohl vyplývat z uplatnění dědických práv. Eventuálně mohla po smrti otce z těchto majetků plynout výživa společných potomků. Nebyl by to ostatně výjimečný případ. Například věnná smlouva z roku 1306 upravovala podmínky věnné držby po smrti manžela Anny Přemyslovny. Ona i synové a dcery, kteří by vzešli z manželství s vévodou Jindřichem Korutanským, mohli libovolně nakládat se svěřenými majetky.¹⁷

O věně se zřejmě hovoří i v písemnostech Markéty Babenberské z let 1260 a 1262. Tato potvrzení dřívějších donačních aktů se obešla bez zaštitění králem, který po rozluce s Markétou uzavřel v říjnu 1261 nový sňatek.¹⁸ V první listině věnovala Babenberkovna hrabství Raabs Vokovi z Rožmberka. O 2 roky později již užívala titul po zesnulém prvním manželovi, římském králi Jindřichovi VII. Štaufském. Vzápětí připojila i odkaz na rodový původ. Připomenutí Markétiných rodinných vazeb přímo opodstatňuje obdarování rodového kláštera Heiligenkreuz. Dar horního práva v Thallernu tak mohl původně představovat část

16 CDB I, s. 110, č. 108.

17 „[...] *Anne, uxori sue, premori, filiis vel filiabus ex ea relictis vel non habebit ipsa domina Anna XXXI millia marcarum predicta, et de ipsis tam in vita quam in morte [...] faciet donando, legando vel distribuendo, cui voluerit, pro sue libito voluntatis [...]*“, RBM II, s. 899, č. 2083; L. SCHÖNACH, *Beiträge zur Geschichte der königin Anna von Böhmen († 1313)*, s. 121–133; K. TELNAROVÁ, „*Anna, královna česká*“, s. 82–83.

18 Josef ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha 2011, s. 116–118.

védovkynina věna, situovaného do Dolního Rakouska.¹⁹ Význam věnných držav tkvěl pro Markétu jistě nejen v tom, že se nacházely v její rodné zemi, nýbrž i v tom, že v nich našla zázemí po rozvázání manželství s Přemyslem. Zde, v zemi, z níž pocházela, mohla mnohem spíše uplatňovat vliv a zajistit si materiální oporu. Vzpomeňme například na azyl, který Juditě Durynské, Vladislavovi II. a snaše Alžbětě poskytly v době politického exilu právě Juditiny rodné statky v Meerane v německých zemích.²⁰

Rovněž testamenty mohly zachytit zmínky o věnném zajištění. Roku 1267 český král Přemysl Otakar II. potvrdil odkaz v závěti někdejší choti Markéty. Připsal tehdy ves Grafenberg, kterou prý Markéta získala od rakouských vévodů (snad otce Leopolda VI. Babenberského či bratra Fridricha II. Babenberského), klášteru v Lilienfeld v Rakousku. Klášter si Markéta vybrala za místo uložení svých ostatků. Původ majetku opět napovídá, že by se mohlo jednat o věno. Možná to byl také jeden z důvodů, proč vyřízení testamentu přislíbil obstarat Markétin bývalý choť.²¹

Obvňování stejně jako věno zastřešilo manželský svazek v majetkoprávní rovině. O jeho přítomnosti lze uvažovat v těch majetkových transakcích, kde nalezneme oboustranné poskytování souhlasu mezi manželi.²² Přítomnost souhlasu ženy v panovnických listinách nebyla pouze formálním aktem,²³ ale naopak dokládala určité právní nároky k majetku. Stejně tak nejčastější formulace, s nimiž se setkáme při sledování darovacích listin královen, doplňovaly darovací akt o kladné vyjádření chotě nebo syna, pakliže se stal králem. Souhlasný projev manžela nalezneme často při obdarování církevních institucí manželkou. Například v roce 1186 obdarovala takto kněžna Alžběta špitál řádu sv. Jana Jeruzalémského.²⁴ Další česká kněžna Hellica roku 1189 poskytla dar plaskému kláš-

19 RBM II, s. 100, č. 263; CDB V/1, s. 361–362, č. 232.

20 „[...] *transtulit se, licet infirmum in praedium uxoris suae, quod habebat in Tevtonia, valde bonum, nomine Mer[an]. Ubi cum ea et cum domna Elisabeth uxore Friderici consistens misericordiae dei expectavit eventum [...]*“; *Letopis Jarlocha, opata kláštera Milevskeho*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 466.

21 CDB V/2, s. 27–28, č. 485.

22 A. KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy*, s. 32.

23 Srov. A. KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy*, s. 32.

24 CDB I, s. 285–287, č. 312.

teru, k čemuž se kladně vyjádřil i choť.²⁵ V roce 1233 připsala vdova Konstancie se souhlasem syna, krále Václava, újezd do opatrovnictví klášteru Hradisko u Olomouce.²⁶ Roku 1245 kompenzovala Kunhuta Štaufská darem vesnic své nesplacené dluhy. Učinila tak se srozuměním manžela. Dále v roce 1234 přenechala královna Kunhuta se souhlasem a na radu manžela ves Seifersdorf klášteru Marienthal. O 5 let později požádala krále o confirmaci Seifersdorfu a jiných vsí klášteru.²⁷ Tyto vsi v českém Žitavsku, nedaleko za hranicemi dnešního českého státu, mohly alespoň zlomkem tvořit součást královnina původního obvěnění. Královna by tak disponovala jměním v oblasti, kam tou dobou skutečně dosahovaly zájmy a vliv českého krále. Na Žitavsku byli právě za pomoci krále Václava I. usazeni bratři z rodu Ronovců – Jindřich a jeho bratr Častolov.²⁸

Přímý vliv manžela na donační činnost panovnice je zřejmý z listiny datované do roku 1262. Podle ní Kunhuta Haličská obdarovala vyšehradskou kapitolu nejen na žádost, ale zároveň i z nařízení choť.²⁹ V roce 1271 proběhl převod patronátních práv ke kostelu v Řevnicích a k dceřiným kostelům ve Václavících a v Živhošti z královny Kunhuty na Křižovníky s červenou hvězdou při špitále sv. Františka u paty Pražského mostu. Na transakci se opět podílel souhlasem i sám král.³⁰

Námět k zamyšlení však přináší až obsah darovací smlouvy z roku 1265. Kunhuta Haličská v ní věnovala horu a vinice ležící okolo vsi Blučina klášteru ve Žďáru nad Sázavou. Není pochyb, že toto jmění spadalo pod královninu držbu. Listina uvádí, že se tato darovaná aktiva nacházela na královniných statcích, které měla v okolí jmenované vsi.³¹ Přesto se však zřejmě nejednalo o osobní vlast-

25 CDB I, s. 295–296, č. 322.

26 CDB III/1, s. 59–61, č. 57; V. KNOFLÍČKOVÁ, *Konstancie Uherská jako královská vdova*, s. 19.

27 CDB III/1, s. 93–94, č. 86; CDB III/2, Zdeněk Kristen (ed.), Praha 1962, s. 266–269, č. 207; J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 490.

28 J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, s. 366, 379.

29 CDB V/1, s. 512–513, č. 344.

30 CDB V/2, s. 267–269, č. 643; Ondřej ŠRETR, *Kunhuta Uherská, královna česká (asi 1245/46–9. 1285)*, bakalářská práce obhájená na FF MUNI, Brno 2008, 68s., zde s. 29; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Královský dvůr Václava II.*, s. 103.

31 CDB V/1, s. 666–667, č. 451; O. ŠRETR, *Kunhuta Uherská*, s. 28; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Královský dvůr Václava II.*, s. 103.

nictví. Víme totiž, že i Kunhutiny následovnice Guta Habsburská a Eliška Rejčka měly v Blučině buď statky, nebo své zájmy. Roku 1288 vydala královna Guta dokument, v němž na přání manžela a společně s ním konfirmovala patronátní právo k místnímu kostelu opatovi a konventu ve Žďáru, které jim kdysi věnoval král Václav.³² V závěru písemnost dodává, že se Guta v rámci transakce vzdala pravomoci, kterou měla nebo by mohla mít nad patronátním právem. Druhá choť krále Václava II. držela ves Blučinu společně s příjmy z cla v Jihlavě jako kompenzaci za část nesplaceného dluhu krále Jana Lucemburského. O tom hovoří dokumenty z let 1319 a 1323.³³ Tyto doklady jsou přesvědčivými ukazateli toho, že z daného místa plynulo obvěnění manželkám českých králů hned několikrát v průběhu necelého století. Pouze Rejčka neobdržela Blučinu od jednoho z manželů, ale až od Jana Lucemburského. Cesta, kterou Rejčka ves získala, však také obnášela manipulaci s obvěněním. Za odevzdání východočeských měst vznikl králi Janovi u Rejčky dluh ve výši 10 000 hřiven pražských grošů, který byl splácen mezi lety 1318 až 1324. Dar vesnice Blučina byl součástí kompenzace nesplaceného dluhu. Není vyloučeno, že ves byla vybrána právě proto, že již dříve náležela k majetku několika Rejččiných předchůdkyň.

Zřízení věna a obvěnění, ačkoliv bylo nejčastějším způsobem, kterým žena nabývala majetek, nemuselo zůstat jedinou cestou pro získání určitého jmění. Panovnice mohla být také obdarována či mohla sama zakoupit určité statky. Disponovala tudíž vlastnictvím s původem neodvislým od manželského či vdovského statutu. Oba způsoby držby, které nebyly spjaty se zajištěním manželem či rodinou, lze demonstrovat na případu Konstancie Uherské. Ve výčtu různých vesnic, které vdova roku 1233 prodala klášteru v Teplé, lze nalézt statky Vidžín, Úterý, Olešovice, Lešany, Požkov, Dřevohryzy, Starou Ves, Dobrou Vodu, Němčice, Chrstovo, Prachomety, Otročin, Tisovou, Potrozovo, Chvalice a Bohuslav. Kvůli záměru založit ústav cisterciáček jí tyto majetky věnoval syn a český král

32 Roku 1284 daroval král Václav II. patronátní právo ke kostelu v Blučině (spadal pod olomouckou diecézi) abatyši a konventu kláštera ve Žďáru nad Sázavou, Moravský zemský archiv v Brně, fond *Cisterciáci Žďár (1222–1771)*, sign. 1284 IX 07.

33 Guta Habsburská: Moravský zemský archiv v Brně, fond *Cisterciáci Žďár (1222–1771)*, sign. 1288 I 20; Eliška Rejčka: CDM VI, s. 119–120, č. 152; CDM VI, s. 183, č. 246.

Václav.³⁴ Stejný cíl sledovala královna nákupem vsi Hloubětín od bratří špitálu sv. Panny Marie z domu řádu německých rytířů. K roku 1235 se dozvídáme také o jiných vesnicích, které Konstancie koupila od bratří špitálu spolu s Hloubětínem. Ves Hloubětín pod sebou totiž zahrnovala i přilehlé vesničky jako Humelec, Hnidošice a ves Borotice s menšími statky.³⁵

Panovnice mohla podobně manipulovat kromě vlastního majetku i s věnem či obvěněním. Jako příklad poslouží exkurz do roku 1312, kdy královna Eliška Přemyslovna emfyteuticky prodala pražskému měšťanovi Balduinovi vesnici Štětí, aby na jejím místě vysadil město. Smlouva byla inzerována v listině královny Johany z Rožmitálu z března 1467. Vše by tudíž napovídalo tomu, že vesnice mohla být vícekrát využita pro vytvoření hmotného zázemí panovnických manželek. Jednalo by se pak o obvěnění.³⁶ Prodejní smlouva byla následně v prosinci konfirmována samostatnou listinou Eliščina chotě Jana Lucemburského, která je inzerována na stejném místě.³⁷ O více jak půl století dříve, tj. roku 1244, prodala Kunhuta Štaufská dvůr ve vsi jménem Týnice domu sv. Panny Marie u paty Pražského mostu. V listině zmiňovaná spojitost majetku s Lysou nad Labem, kterou měla později v držení i Guta Habsburská, nasvědčuje přítomnosti obvěnění.³⁸ Dále například někdy před rokem 1240 nechal uherský král Béla IV. sepsat písemnost, v níž věnoval řeholnicím od sv. Františka v Trnavě ves Boleráz. Vesnici získal dříve koupí od tety Konstancie.³⁹ Zřejmě se tedy jednalo o součást Konstanciina věna, které přenechala synovci za účelem zbožného daru. Zprávy o trnavských statcích v souvislosti s královnou navíc přináší i kronikář Přibík

34 CDB III/1, s. 28–29, č. 30; CDB III/1, s. 29–31, č. 31; CDB III/1, s. 31–32, č. 32; Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I/3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, Praha 1928, s. 910; V. KNOFLÍČKOVÁ, *Konstancie Uherská jako královská vdova*, s. 14.

35 CDB III/1, s. 29–31, č. 31; CDB III/1, s. 121–123, č. 103; V. KNOFLÍČKOVÁ, *Konstancie Uherská jako královská vdova*, s. 15; Josef ŽEMLIČKA, *Království v Pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*, Praha 2014, s. 204.

36 CIM IV/1, Antonín Haas (ed.), Praha 1954, s. 37, č. 22; J. ŽEMLIČKA, *Království v pohybu*, s. 224.

37 CDB IV/1, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1962, s. 142–143, č. 57; V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 909.

38 CIM IV/1, s. 37–38, č. 23; J. ŽEMLIČKA, *Království v pohybu*, s. 224.

39 CDB III/3, Jan Bistřícký (ed.), Praha 2000, s. 420, č. 303; Sáša DUŠKOVÁ, *Uherské statky královny Konstancie*, Historické štúdie II, 1955, s. 272.

Pulkava z Radenína. Podle něj to byla právě ona, kdo nechal v Trnavě vystavět město.⁴⁰

Přístup k majetkovým záležitostem

Diplomatický materiál nemá tendenci prozrazovat, z jaké podstaty bylo možné uplatňovat práva k určitému jmění. Dikce listiny, tj. kooperují-li oba z manželského páru rovnocenným dílem, či převažuje-li iniciativa pouze jednoho z nich, s právním statutem projednávaných statků patrně nesouvisí. Vypovídá především o míře aktivity, se kterou určitá osoba přistupovala k majetkovým záležitostem.

Někdy mezi lety 1143 až 1148 participovala Gertruda na donaci Vladislava II. Manželský pár Alžběta Uherská a kníže Bedřich se takto společně objevili v písemnosti z roku 1180.⁴¹ V letech 1222 a 1223 spolupracovala Konstancie Uherská s manželem a posléze v roce 1233 se syny.⁴² Na druhou stranu však Konstancie vydávala převážné množství písemností až po svém ovdovění. S podobnou mírou přičinlivosti se pak projevovala i vdova Eliška Rejčka. U obou žen souvisela částečně (u Konstancie z jedné třetiny a u Elišky z jedné poloviny) jejich samostatná aktivita se zabezpečením zbožných fundací v Tišnově a na Starém Brně.⁴³ Osobní zájmy v menší míře prosazovala ještě vdova Kunhuta Halič-

40 „[...] *Constancia regina Boemie [...] construxit in Ungaria civitatem Tirnaw, que in vulgari Ungarico Sambach Constancie nuncupatur [...]*“, *Kronika Pulkavova*, FRB V, Josef Emler (ed.), Praha 1893, s. 137; Sáša DUŠKOVÁ, *Studie k českému diplomatáři II. Listiny na trnavské statky královny Konstancie*, Historické štúdie II, Príloha Historického časopisu IV, Bratislava 1956, s. 259–268.

41 CDB I, s. 260–261, č. 292.

42 CDB II, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1912, s. 228–229, č. 238; CDB II, s. 236–237, č. 245; CDB III/1, s. 27–28, č. 29; CDB III/1, s. 28–29, č. 30; CDB III/1, s. 31–32, č. 32; CDB III/1, s. 59–61, č. 57; V. KNOFLÍČKOVÁ, *Konstancie Uherská jako královská vdova*, s. 18–19.

43 Královny vdovy Konstancie Uherská a Eliška Rejčka vydaly listiny: CDM VI, s. 171–172, č. 229; CDM VI, s. 286, č. 372; CDM VI, s. 291–292, č. 377; CDM VI, s. 307–309, č. 400; CDM VI, s. 347–349, č. 453; CDM VII/1, Josef Chytil (ed.), Brno 1858, s. 65, č. 87; CDM VII/1, s. 825, č. 223; RBM II, s. 945, č. 2174; RBM III, Josef Emler (ed.), Praha 1890, s. 516, č. 1321; CDB III/1, s. 27–28, č. 29; CDB III/1, s. 29–31, č. 31; CDB III/1, s. 59–61, č. 57;

ská.⁴⁴ Spolu s ovdověním však mohly ustát další projevy panovnice, podobně jako v případě kněžny Alžběty Uherské a Hellichy z Wittelsbachu. Po dobu krátkého vdovství se rovněž nestihly prosadit ani Richenza z Bergu a Judita Durynská, které zemřely už za necelý rok po smrti manžela.

Oboustranné vyhovění přání protějšku, které lze rovněž považovat za druh spolupráce, se zdálo nejvyváženější mezi manželi Kunhutou Štaufskou a králem Václavem I. V letech 1234, 1239 a 1244 to byla ona, kdo žádal manžela, aby v určité věci zasáhnul. V letech 1245 a 1247 naopak potvrdil královniny dokumenty její muž.⁴⁵ Kunhuta měla zřejmě méně aktivní vystupování, a to nejen v politické sféře. Už František Palacký a Václav Novotný upozornili na nedostatky listin vydaných Kunhutiným vlastním jménem.⁴⁶ Ačkoliv nepřežila manžela a nelze anticipovat, jak by se její činnost dále vyvíjela, v závěru svého života, tj. od roku 1244 do roku 1248 se zřetelně více angažovala v majetkových záležitostech.

Některé manželky panovníků se pak častěji objevovaly v roli žadatelek či osob udílejících souhlas s jednáním manžela. Historiografie například v případě Alžběty Uherské poukazuje na neschopnost knížete Bedřicha působit v politických záležitostech bez její asistence.⁴⁷ Diplomatické prameny však naopak dokumentují vztah manželů, v němž kníže zastával roli jednatele. Alžběta většinou

CDB III/1, s. 121–23, č. 103; CDB III/2, s. 350–351, č. 258; CDB III/3, s. 403–404, č. 286; podrobný přehled listin obou panovnic viz V. KNOFLÍČKOVÁ, *Konstancie Uherská jako královská vdova*, s. 10–24; Jana VÍTOVÁ, *Majetkové poměry královniny Elišky Rejčky*, bakalářská práce obhájená na FF MUNI, Brno 2010, 61s., zde s. 14–28; Jitka FRIEDLOVÁ, *Majetkové zajištění panovnic do počátku 14. století*, diplomová práce obhájená na FF UK, Praha 2015, 188s., zde s. 46–54.

44 CDB VI/1, Zbyněk Sviták – Helena Krmíčková – Jarmila Krejčíková – Jana Nechutová (edd.), Praha 2006, s. 55–56, č. 10; CDB VI/1, s. 69–70, č. 28; CDB VI/1, s. 112–114, č. 66, 66*; CDB VI/1, s. 120–121, č. 73, 73*; CDB IV/1, s. 177–179, č. 130, 130*.

45 CDB III/1, s. 93–94, č. 86; CDB III/2, s. 266–269, č. 207; CDB IV/1, s. 120–123, č. 39; CDB IV/1, s. 167–168, č. 79; CDB IV/1, s. 168–169, č. 80; CDB IV/1, s. 169–170, č. 81; CDB IV/1, s. 221–222, č. 126.

46 František PALACKÝ, *Dějiny národu českého w Čechách a w Morawě I/2. Od roku 1125 do 1253*, Praha 1854, s. 149; Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I/2. Od Břetislava I. do Přemysla I.*, Praha 1913, s. 676.

47 V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/2*, s. 1057, 1075; Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, Praha 1997, s. 316.

vystupovala jako petitor či osoba udílející dodatečný souhlas v listinách chotě. Tak tomu bylo například v letech 1184 či 1185 a v roce 1188.⁴⁸ Podobně i Markéta Babenberská častěji přenechávala iniciativu manželskému protějšku. Svým souhlasem s obsahem smluv přispěla v roce 1254 a několikrát v roce 1260. Posmrtně figurovala také listinách Přemysla Otakara z let 1267 a 1269. Nakonec i navzdory rozluce s Přemyslem, určila Markéta někdejšího manžela vykonavatelem své poslední vůle.⁴⁹

Počet panovnických manželek, které aktivně nakládaly s připsaným jméním, však rovněž nebyl zanedbatelný. Kunhuta Haličská už jako vdaná žena a později též vdova vydávala vlastní písemná pořízení.⁵⁰ Písemnosti jsou zčásti opatřeny manžellovým stvrzením jako ty z let 1262, 1269 a 1271 a zčásti se obešly i bez něj jako v roce 1265.⁵¹ I po smrti krále Přemysla Otakara se neprestala Kunhuta zajímat o řešení majetkových záležitostí.⁵² Podle své titulatury vystupovala v srpnu roku 1279, v říjnu stejného roku a v únoru 1281 jako paní v opavské zemi, což jí zajistilo určité postavení v nejisté době interregna.⁵³ Stejně tak Guta Habsburská, podobně jako Kunhuta Haličská, vykazovala vyšší aktivitu při nakládání se svěřeným majetkem. Vedle stále kooperace s chotěm, samostatně iniciovala různě

48 CDB I, s. 275–276, č. 305; CDB I, s. 277, č. 307; CDB I, s. 290, č. 318; J. ŽEMLIČKA, *Království v pohybu*, s. 338.

49 Ottokar LORENZ, *Deutsche Geschichte im 13. und 14. Jahrhundert*, Braumüller 1863, s. 472, č. 17; *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark III*, Joseph von Zahn (ed.), Graz 1903, s. 212, č. 140; *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark IV*, Gerhard Pferschy (ed.), Wien 1975, s. 203, č. 341; CDB V/1, s. 328–330, č. 210; CDB V/1, s. 359–360, č. 231; CDB V/1, s. 372–373, č. 241; CDB V/2, s. 27–28, č. 485; CDB V/3, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1982, s. 301, č. 1459; CDB V/3, s. 348–349, č. 1543.

50 Božena KOPIČKOVÁ, *Urozená paní*, in: *Člověk českého středověku v českých zemích*, František Šmahel – Martin Nodl (edd.), Praha 2002, s. 57–91, zde s. 75; *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Milena Lenderová – Božena Kopiczková – Jana Burešová – Eduard Maur (edd.), Praha 2009, s. 282; J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 522.

51 CDB V/1, s. 512–513, č. 344; CDB V/1, s. 666–667, č. 451; CDB V/2, s. 164–166, č. 581; CDB V/2, s. 267–269, č. 643; O. ŠRETR, *Kunhuta Uherská*, s. 28–29.

52 CDB VI/1, s. 55–56, č. 10; CDB VI/1, s. 69–70, č. 28; CDB VI/1, s. 112–114, č. 66, 66*; CDB VI/1, s. 120–121, č. 73, 73*; CDB IV/1, s. 177–179, č. 130, 130*.

53 „[...] *domina terrae Oppaviae* [...]”; „[...] *domina terre Oppaviae* [...]”; „[...] *domina Opavie* [...]“, CDB VI/1, s. 113, č. 66; CDB VI/1, s. 120, č. 73; CDB VI/1, s. 178, č. 130.

ná majetková ujednání a vlastní obdarování.⁵⁴ Panovnice si několikrát počínala zcela samostatně, konkrétně v roce 1291, tj. na počátku druhé třetiny soužití královského páru od roku 1287. Soustředění těchto výstupů do tak krátkého časového úseku mohlo být ovlivněno dílčími faktory. Například Gutin manžel vyjel v té době na výpravu do Polska, aby obsadil Krakovsko. V červnu téhož roku pak zemřel její otec, římský král Rudolf.⁵⁵ Darovací či prodejní smlouvy nechala Guta vyhotovit také v letech 1293 a 1296. Samostatně přistupovaly k majetkovým záležitostem také Judita Durynská v roce 1174, Kunhuta Štaufská v roce 1244 a 1248, Markéta Babenberská v roce 1260 a Anna Přemyslovna v roce 1309.⁵⁶

Navzdory vlastnímu přístupu těchto žen k majetkovým záležitostem, nelze popřít právo panovníka do nich zasahovat. Existují například doklady, které informují o odnímání obvenění. V roce 1233 postoupila královna Konstancie se souhlasem syna, krále Václava, klášteru Hradisko u Olomouce do opatrovnickví újezd Kyjov v břeclavské provincii. Později v roce 1237 připsal břeclavské provincii jakási práva Oldřich Korutanský, kterému svěřil toto území jeho strýc, český král.⁵⁷ Dále roku 1293 Guta Habsburská v rámci zajištění darů a směn majetků kostela v Lysé nad Labem, označila Jičín jako své město. Nedlouho poté

54 *Listy kláštera Zbraslavského*, Ferdinand P. Tadra (ed.), Praha-Zbraslav 1904, s. 3–4, č. 2; CDM V, Antonín Boček – Josef Chytil (edd.), Brno 1850, s. 54, č. 53; CDM V, s. 293, č. 96; CDM V, s. 293, č. 97; RBM II, s. 661, č. 1534; RBM II, s. 697–698, č. 1624; RBM II, s. 669, č. 1558; RBM III, s. 541–542, č. 1380; RBM IV, Josef Emler (ed.), Praha 1892, s. 744, č. 1883; RBM IV, s. 748, č. 1898; Eliška HOFMANOVÁ, *Guta Habsburská, životní data*, práce obhájená na PedF UK, Praha 2013, 105s., zde s. 77, 80, 81; Irena PROKOPOVÁ, *Guta Habsburská. Česká královna a její dvůr*, ČSPS, r. 43 (113), č. 4, Praha 2005, s. 189–211, zde s. 206; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Královský dvůr Václava II.*, s. 101.

55 I. PROKOPOVÁ, *Guta Habsburská*, s. 206.

56 *Listy kláštera Zbraslavského*, s. 3–4, č. 2; CDM V, s. 293, č. 96; CDM V, s. 293, č. 97; CDM V, s. 54, č. 53; RBM II, s. 661, č. 1534; RBM II, s. 669, č. 1558; RBM II, s. 697–698, č. 1624; RBM III, s. 541–542, č. 1380; RBM IV, s. 748, č. 1898; RBM IV, s. 744, č. 1883; CDB II, s. 162, č. 173; CDB II, s. 282, č. 286; CDB IV/1, s. 142–143, č. 57; CDB IV/1, s. 361–362, č. 232; CDB IV/1, s. 666–667, č. 451; CDB V/1, s. 379–381, č. 274.

57 CDB III/1, s. 59–61, č. 57; CDB III/1, s. 202–205, č. 160; J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 591; V. KNOFLÍČKOVÁ, *Konstancie Uherská jako královská vdova*, s. 10, 19.

zastavil Jičín král Václav Lvovi z Konecchlumí. Město vykoupil až v roce 1304.⁵⁸ Jiný příklad se váže k Elišce Přemyslovně. Královna dala v roce 1317 klášteru na Zbraslavi mlýn vedle městečka Kostelec nad Labem, odkud jí plynul roční plat 4 hřivny. Roku 1327 zastavil král Jan Lucemburský město Kostelec pražskému purkrabímu a českému zemskému hejtmanovi Hynkovi Berkovi z Dubé.⁵⁹ Dodejme, že ve všech sledovaných případech došlo k odebrání majetků ještě za života manželek a bez dokladu o jejich souhlasu či zajištění kompenzace.

Přehled doložené majetkové a pozemkové držby

Chceme-li dokumentovat jisté principy v hmotném zabezpečení panovnic a poznat jeho skutečnou šíři, je třeba utřídit jednotlivé doklady majetkové a pozemkové držby v souhrnném přehledu. Podrobný výčet nemovitých i movitých statků kněžen a královen přináší ucelený obraz o jejich umístění a koncentraci na vybraném území.

Chronologicky nejstarší doklady patří manželce knížete Bořivoje II., Helbirce Babenberské († červenec 1142). Konkrétně víme, že byla kněžna roku 1118 obdarována statkem v **Grie** (*Grie*, dnes zřejmě poblíž obce Kottes-Purk, okres Zwettl, Rakouská republika) a kostelem zvaným **Purk** (*Purch*, dnes část obce Kottes-Purk, okres Zwettl, Rakouská republika).⁶⁰ Někdy před rokem 1124 získala opět darem statky **Voitsau** a **Dankholz** (*Vogitisawa*; *Dancholvis*, dnes části obce Kottes-Purk, okres Zwettl, Rakouská republika). Majetky získané z obou transakcí využila v roce 1124 již ovdovělá kněžna k vlastní donaci.⁶¹ Podle listiny z února 1125 se skrze donační činnost realizovala i choť knížete Vladislava I., Richenza z Bergu (asi 1095–září 1125). Předmětem obdarování se staly statky **Horní a Dolní Aspach** (*superius et inferius Aspach*, dnes okres Stut-

58 RBM II, s. 697–698, č. 1624; RBM II, s. 872, č. 2015; E. HOFMANOVÁ, *Guta Habsburská*, s. 80.

59 Archiv Pražského hradu, fond *Archiv Metropolitní kapituly u sv. Víta*, sign. 089-IV/14; RBM III, s. 487, č. 1251.

60 CDB I, s. 108, č. 106.

61 CDB I, s. 109, č. 107.

tgart, Spolková republika Německo).⁶² Mezi lety 1143 a 1148 darovala kněžna Gertruda Babenberská (asi 1118–srpen 1150) společně s manželem Vladislavem II. pozemky ve vsi **Orasice** (*Orassicih*, dnes okres Louny), **Lahovice** (*Lagouicih*, dnes část obce Libčeves, okres Louny), **Řivčice** (*Griwccih*, dnes okres Louny) a **Vrbno** (*Wirbne*, dnes obec Vrbno nad Lesy, okres Louny).⁶³

Před zářím 1174 vznikla darovací listina z iniciativy druhé manželky českého krále Vladislava II., Judity Durynské (1135–září po 1174), která převáděla majetek ve vsi **Břehoryje** (*Brebori*, dnes část obce Dražobuz, okres Litoměřice) a polovinu vsi **Rochov** (*Rochov*, dnes okres Litoměřice).⁶⁴ Od neznámého data disponovala Judita statky v **Meerane** (*Mer*, dnes okres Zwickau, Spolková republika Německo), kde podle letopisce Jarlocha dožívala spolu s nemocným manželem a snachou Alžbětou v politickém exilu.⁶⁵ V majetkových záležitostech vystupovala poměrně aktivně rovněž kněžna Alžběta Uherská († leden po 1189). Roku 1169 zprostředkovala žádost třetí strany manželovi Bedřichovi, aby nechal obydlet zdevastovaný pozemek **Hranice** (*Granice*, dnes okres Přerov).⁶⁶ Knížecí manželé darovali společně roku 1180 ves **Olšany** (*Olsane*, dnes okres Šumperk).⁶⁷ Mezi lety 1184 a 1185 věnoval kníže Bedřich na přání a se souhlasem své ženy majetky ve vsi **Vinaře** (*Pennerit*, dnes část obce Vilémov, okres Chomutov) a dvůr ve vsi **Břve** (*Prowech*, dnes část obce Hostivice, okres Praha-západ) v sousedství Pražského města,⁶⁸ v roce 1185 ves **Košíře** (*Cossier*, dnes městská část Praha 5) spolu se sousedící horou⁶⁹ a v roce 1188 plat ze **Stříbra** (*argentaria*, dnes město Stříbro, okres Tachov) rozléhajícího se nad řekou Mží.⁷⁰ Kněžna pak v roce 1186 věnovala s vědomím manžela kostel sv. Jana **Na bojišti** (zaniklý, dnes městská část Praha 2) s okolními pozemky určenými k orbě, ves **Týnec** (*Teinéz*, dnes město Týnec nad Labem, okres Kolín) s lesem rozprostírající se nad řekou Labem, ves **Ledce** (*Lédci*, dnes okres Mladá Boleslav), ves **Netřebice** (*Netribiz*,

62 CDB I, s. 110, č. 108.

63 CDB I, s. 161, č. 156.

64 CDB II, s. 162, č. 173; CDB II, s. 282, č. 286.

65 *Letopis Jarlocha, opata kláštera Milevského*, s. 466.

66 CDB I, s. 218, č. 247.

67 CDB I, s. 261, č. 292.

68 CDB I, s. 275–276, č. 305.

69 CDB I, s. 277, č. 307.

70 CDB I, s. 290, č. 318.

dnes okres Nymburk) a pozemky ve vsi **Bříza** (*Breza*, zaniklá, poblíž Nových Benátek, dnes část města Benátky nad Jizerou, okres Mladá Boleslav).⁷¹ Určitým majetkem v samém závěru 12. století disponovala ještě Hellich z Wittelsbachu (asi 1160–po 1214). V červnu 1189 darovala se souhlasem manžela Konráda II. Oty statek v **Čečině** (*Shexhin*, dnes okres Plzeň-sever).⁷²

Z první čtvrtiny 13. století, tj. z března 1223, pochází společná donace Konstancie Uherské (únor 1180–prosinec 1240) a manžela Přemysla Otakara I., v níž darovali ves **Bukovany** (*Bukowan*, dnes okres Olomouc), pozemky v **Týnečku** (*Tynech*, dnes městská část Olomouc 9) a pozemky olomouckého hradu.⁷³ Ovdovělé Konstancii potvrdil papež v dubnu 1231 obvenění v **provincii břeclavské** (*Brecyzlouiensem*, dnes okres Břeclav), **přibyslavické** (*Pribizlauensem*, dnes okres Třebíč), **kunovické** (*Conowiz*, dnes okres Uherské Hradiště), **hodonínské** (*Godenin*, dnes okres Hodonín), **bzenecké** (*Bisenz*, dnes okres Hodonín) a **budějovické** (*Budewigez*, dnes město Moravské Budějovice, okres Třebíč).⁷⁴ V lednu 1233 darovala společně se synem pozemek ve vsi zvané **Drozdovice** (*Drozdwowic*, dnes část města Prostějov, okres Prostějov), která náležela k hradu **Nový Hrádek** (*castrum Gradecense*, zaniklý, dnes město Olomouc, okres Olomouc).⁷⁵ V únoru 1233 získala darem od syna újezd **Vidžín** (*circuitum Withsin*, dnes část obce Úterý, okres Plzeň-sever), **Úterý** (*Vitheri*, dnes okres Plzeň-sever), **Olešovice** (*Oleschowic*, dnes část obce Úterý, okres Plzeň-sever), **Leštinu** (*Leschen*, zaniklá, mezi Vidžínem a Žernovníkem, dnes okres Plzeň-sever), **Požkov** (*Poshom*, zaniklý, poblíž Teplé, dnes okres Cheb), **Dřevohryzy** (*Drewohrisi*, dnes část obce Toužim, okres Karlovy Vary), **Starou Ves** (*Ztarawez*, zaniklá, dnes obec Nový Dvůr, část obce Dobrá Voda, náleží k městu Toužim, okres Karlovy Vary), **Dobrou Vodu** (*Dobra woda*, dnes náleží k městu Toužim, okres Karlovy Vary), **Němčice** (*Nemscice*, zaniklé, poblíž Vidžína, dnes okres Plzeň-sever), **Chrstovo** (*Hristowo*, zaniklé, poblíž Vidžína, dnes okres Plzeň-sever), **Prachometry** (*Prachometi*, dnes část obce Toužim, okres Karlovy Vary), **Otročin** (*Otrochin*, dnes okres Karlovy Vary), **Tisovou** (*Tizowo*, dnes část

71 CDB I, s. 285, č. 312; CDB II, s. 4, č. 6.

72 CDB I, s. 295, č. 322.

73 CDB II, s. 237, č. 245.

74 CDB III/1, s. 4–5, č. 6.

75 CDB III/1, s. 28, č. 29.

obce Nejdek, okres Karlovy Vary), **Potrozovo** (*Potrozowo*, zaniklé, poblíž Teplé, dnes okres Cheb), **Chvalice** (*Quablizi*, zaniklé, poblíž Plzně, dnes okres Rokycany) a **Bohuslav** (*Boguzlawe*, dnes část obce Teplá, okres Cheb),⁷⁶ aby je vzápětí prodala.⁷⁷ Kooperace se synem pokračovala v roce 1233, kdy královna matka s jeho souhlasem darovala ves **Kyjov** (*Kigow*, dnes okres Hodonín) se všemi majetky v břeclavské provincii.⁷⁸ Před květnem 1241 postoupila k prodeji také ves **Boleráz** (*Balarad*, dnes okres Trnava, Slovenská republika).⁷⁹

Někdy před rokem 1233 přistoupila královská vdova ke koupi vsi **Hloubětín** (*Glupetin*, dnes městská část Praha 14) s vesničkami **Humeneč** (*Humenche*, zaniklý, poblíž Hloubětína, dnes městská část Praha 14) a **Hnidošice** (*Nidoscitz*, zaniklé, poblíž Hloubětína, dnes městská část Praha 14) a dále vsi **Borotice** (*Borotiz*, dnes okres Příbram) se statky **Županovice** (*Supenowitz*, dnes okres Příbram) a **Dražetice** (*Drabtesicz*, dnes část obce Borotice, okres Příbram), s kostelem sv. Petra s dvorem a se vsí **Rybníček** (*Ribinic*, dnes Na Rybníčku, městská část Praha 2), které posléze v únoru 1235 využila ke zbožnému obdarování.⁸⁰ V prosinci 1240 pak Konstancie darovala ves **Komín** (*Komyn*, dnes městská část Brno 24).⁸¹ Před listopadem 1244 prodala či darovala zemi **Parna** (*Parna*, dnes obec Biely Kostol, okres Trnava, Slovenská republika).⁸² Kronikář Přibík Pulkava z Radenína zmínil, že někdy před rokem 1240 založila hrad **Lichtenberk** (*Leuchtemberg*, zřejmě na Moravě). Pisatel této zprávy zmínil v souvislosti s panovnicí i hrady **Hodonín** (*Godin*, dnes okres Hodonín), **Břeclav** (*Brzietislaw*, dnes okres Břeclav) a **Bzenec** (*Bistricz*, dnes okres Hodonín), které ve skutečnosti nezaložila.⁸³ Vzhledem ke skladbě obvěnění potvrzeného panovnicí roku 1231 je ovšem poměrně pravděpodobné, že jimi mohla za života disponovat. Také v Uhrách prý vystavěla či pravděpodobněji jen držela město **Trnavu** (*Tirnav/Sambach Con-*

76 CDB III/1, s. 29, č. 30.

77 CDB III/1, s. 30, č. 31; CDB III/1, s. 31, č. 32.

78 CDB III/1, s. 60, č. 57.

79 CDB III/3, s. 420, č. 303.

80 CDB III/1, s. 122, č. 103; CDB III/1, s. 122, č. 103.

81 CDB III/2, s. 350, č. 258.

82 CDB IV/1, s. 132, č. 47.

83 Pro existenci Hodonína máme doklad už ze 12. století. Břeclav je doložena dokonce již pro 11. století. Hrad Bzenec je rovněž zaznamenán v 11. století, CDB I, s. 84, č. 79; CDB I, s. 196, č. 208.

stancie, dnes okres Trnava, Slovenská republika). Kromě toho nechala postavit hrad **Červený Kameň** (*Rotenstein*, dnes okres Ilava, Slovenská republika).⁸⁴

Jednou z mála panovnic s původem v císařské rodině, která se provdala za českého krále, byla Kunhuta Štaufská (asi 1200–září 1248). V říjnu 1234 přistoupil Václav I. na radu a se souhlasem choti k donaci vsi **Seifersdorf** (*Syfridistorph*, dnes Nieder Seifersdorf, část obce Waldhufen, okres Görlitz, Spolková republika Německo).⁸⁵ Kunhuta pak někdy před rokem 1235 získala věnem blíže neurčené statky ve **švábském vévodství** (*Suevie*, dnes Spolková republika Německo).⁸⁶ V roce 1238 konfirmovala klášterní majetky nakoupené dříve s jejím svolením a opětovně prodané. Jednalo se o vsi **Meuselwitz** (*Muzlawiz*, dnes okres Görlitz, Spolková republika Německo), **Gurigk** (*Gorch*, dnes část obce Meuselwitz, okres Görlitz, Spolková republika Německo) a **Borda** (*Porode*, dnes část obce Meuselwitz, okres Görlitz, Spolková republika Německo).⁸⁷ Na královninu žádost konfirmoval Václav I. v únoru 1239 vsi **Seifersdorf** (*Siuersdesdorf*), **Nieder Oderwitz** (*Odreniz*, dnes obec Oderwitz, okres Löbau-Zittau, Spolková republika Německo), **Ottendorf** (*Ottendorf*, dnes obec Ottendorf-Okrilla, okres Bautzen, Spolková republika Německo), **Melaune** (*Merowe*, dnes část obce Vierkirchen, okres Görlitz, Spolková republika Německo), **Meuselwitz** (*Muzlawiz*), **Gurigk** (*Gorhc*), **Borda** (*Porode*) a **Prachenau** (*Prohnowe*, dnes část obce Vierkirchen, okres Görlitz, Spolková republika Německo).⁸⁸ V roce 1244 prodala Kunhuta dvůr s přilehlými poli ve vsi zvané **Týnice** (*Timéc*, dnes část obce Kounice, okres Nymburk) patřící ke královnině kapli sv. Desideria v **Lysé** (*Liza*, dnes město Lysá nad Labem, okres Nymburk).⁸⁹ Před říjnem 1245 věnovala s pozdějším potvrzením krále důchod ze vsi **Döbranitz** (*Dobranowiz*, dnes část obce Göda, okres Bautzen, Spolková republika Německo), **Cannowitz** (*Canowiz*, dnes okres Bautzen, Spolková republika Německo) a **Co-**

84 *Kronika Pulkavova*, s. 137; S. DUŠKOVÁ, *Studie k českému diplomatáři II*, s. 259–268; Ladislav HOSÁK, *Historický místopis země Moravskoslezské*, Praha 2004, s. 253, 408; *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I*, Bratislava 1977, s. 280; *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku III*, Bratislava 1978, s. 188.

85 CDB III/1, s. 94, č. 86.

86 CDB III/1, s. 154, č. 122.

87 CDB III/2, s. 265, č. 205.

88 CDB III/2, s. 268, č. 207.

89 CDB IV/1, s. 143, č. 57.

blenz (*Gobliz*, dnes část obce Göda, okres Bautzen, Spolková republika Německo).⁹⁰ Na žádost a se souhlasem krále uskutečnila roku 1245 obdarování vesnicemi **Střemy** (*Stremi*, dnes okres Mělník) a **Zelčín** (*Zelchin*, dnes část obce Hořín, okres Mělník).⁹¹ Roku 1247 poskytla s manželem souhlas k prodeji vsi **Černotín** (*Chrinotyn*, dnes část obce Dnešice, okres Plzeň-jih), další Černotín (*aliud Chrinotyn*) a **Turov** (*Thurou*, zaniklý, poblíž Stodu, dnes okres Plzeň-jih) s lesem **Vrabinou** (*Wrabina*, dnes část obce Stod, okres Plzeň-jih).⁹² Před zářím 1248 určila Kunhuta k obdarování ves **Chraštica** (*Crasitz*, dnes část obce Varvažov, okres Písek).⁹³

Kunhutin syn Přemysl Otakar II. daroval v květnu 1254 se srozuměním první choti Markéty Babenberské (1204/1205–říjen 1266) právo ke kostelu **Muthmannsdorf** (*Mutenstorf*, dnes obec Winzendorf-Muthmannsdorf, okres Wiener Neustadt, Rakouská republika).⁹⁴ Další Přemyslův donační akt se odehrál opět s vědomím Markéty v únoru 1260, kde byl předmětem daru **Leobendorf** (*Levbendorf*, dnes okres Korneuburg, Rakouská republika) u paty pohoří **Greyzenstein** (*Greyzenstein*, dnes Greifenstein, část obce St. Andrä-Wördern, okres Tulln, Rakouská republika) s patronátním právem.⁹⁵ Někdy na přelomu června a července 1260 poskytla Markéta kladné vyjádření také v manželově donaci hrabství **Raabs** (*Rakz*, dnes město Raabs an der Thaya, okres Waidhofen an der Thaya, Rakouská republika) s patronátními právy, lény a soudy.⁹⁶ Hrabství **Raabs** (*Rakz*) následně využila v červnu 1260 pro vlastní donační akt.⁹⁷ V říjnu 1260 rozlišila vévodkyně hranice pro svou část vsi zvané **Neprobylice** (*Nyepro-witz*, dnes část obce Podbořany, okres Louny).⁹⁸ V listopadu 1260 navrátila Markéta ves **Chraštica** (*Crasitz*, dnes část obce Varvažov, okres Písek) s vltavským

90 CDB IV/1, s. 168, č. 79; CDB IV/1, s. 169, č. 80; CDB IV/1, s. 170, č. 81.

91 CDB IV/1, s. 175, č. 86.

92 CDB IV/1, s. 221, č. 126.

93 CDB V/1, s. 380, č. 247.

94 *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark III*, s. 212, č. 140.

95 CDB V/1, s. 329, č. 210.

96 CDB V/1, s. 359, č. 231.

97 CDB V/1, s. 361, č. 232; následovala konfirmace i od Markétiny sestry Gertrudy, RBM II, s. 117, č. 314.

98 CDB V/1, s. 372–373, č. 241.

břehem, které patřily ke klášterní donaci její tchýně.⁹⁹ V květnu 1262 určila darem horní právo v **Thallernu** (*Talarn*, dnes vinice Freigut Thallern, část obce Gumpoldskirchen, okres Mödling, Rakouská republika).¹⁰⁰ Ještě před Markétinou smrtí byla podle jejich privilegií i privilegií někdejšího chotě darována ves **Grünberg** (*Gruenperge*, dnes zřejmě část obce St. Bernhard-Frauenhofen, okres Horn, Rakouská republika).¹⁰¹ Přemysl Otakar pak v říjnu 1266 vyřídil závět bývalé ženy, kde se součástí odkazu stala ves **Grafenberg** (*Gravenperg*, dnes obec Straning-Grafenberg, okres Horn, Rakouská republika).¹⁰²

Druhá Přemyslova manželka, Kunhuta Haličská (1245–září 1285), darovala v červenci 1262 na žádost manžela patronátní právo ke kostelu v **Budči** (*Budech*, zaniklé, dnes Kováry, část obce Zákolany, okres Kladno).¹⁰³ V červenci 1265 zvolila panovnice pro obdarování horu s vinicemi na svých statcích okolo **Blučiny** (*Bluchinam*, dnes okres Brno-venkov).¹⁰⁴ V lednu 1267 rezignovala na patronátní právo k **Novému Kostelu** (*Noue Ecclesie*, dnes obec Nowa Cerekwia, okres głubczycki, Polská republika).¹⁰⁵ Kunhuta se posléze v březnu 1269 vzdala s vědomím manžela dvora ležícího v její trhově vsi **Pohořelice** (*Pohorlich*, dnes okres Brno-venkov).¹⁰⁶ Na žádost švagrové a se souhlasem krále darovala v říjnu 1271 patronátní právo v kostele v **Řevnicích** (*Rewnicz*, dnes okres Praha-západ), **Václavících** (*Wadizlabicz*, dnes okres Benešov) a **Živohošti** (*Sywobocz*, dnes Nová Živohošť, část obce Křečovice, okres Benešov). Dále také podstoupila plat z **provincie volyňské** (*provincia Wolyński*, dnes okres Strakonice), *Wogamensi* a **václavické** (*provincia Wadizlabicensi*, dnes okres Benešov), příjem ze vsí **Drahlovice** (*Drahlowicz*, dnes část obce Skuhrov, okres Beroun), **Suchomast** (*Zvchomatzt*, dnes okres Beroun), **Chodouně** (*Chodun*, dnes okres Beroun) a **Sedlce** (*Zedlicz*, dnes část obce Žebrák, okres Beroun), více než polovinu polí ze vsí **Zlešice** (*Zlehtsicz*, dnes část obce Malenice, okres Strakonice), **Braník**

99 CDB V/1, s. 380, č. 247.

100 RBM II, s. 142, č. 369.

101 CDB V/3, s. 348–349, č. 1543.

102 CDB V/2, s. 27–28, č. 485.

103 CDB V/1, s. 513, č. 344.

104 CDB V/1, s. 666, č. 451.

105 CDB V/2, s. 29, č. 486.

106 CDB V/2, s. 165, č. 581.

(*Branyk*, dnes městská část Praha 4), **Všetice** (*Wiedthszicz*, dnes část obce Netvořice, okres Benešov, poblíž Neveklova),¹⁰⁷ **Radějovice** (*Radowicz*, dnes část obce Netvořice, okres Benešov), **Krupa** (*Crupa*, neznámá), **Hrusice** (*Horuthczicz*, dnes okres Praha-východ), **Krchleby** (*Kyrochleb*, dnes část obce Křečovice, okres Benešov), **Kobylníky** (*Kobylinek*, dnes část obce Chotilsko, okres Příbram), **Nahoruby** (*Nahorub*, dnes část obce Křečovice, okres Benešov), **Krusičany** (*Cruzbihtszaz*, dnes část obce Týnec nad Sázavou, okres Benešov) a **Babčice** (*Babicz*, zaniklé, dnes zřejmě část obce Postupice, Lešany nebo Pyšely, okres Benešov) a desátek z orných polí ve vsi **Svinaře** (*Zwynar*, dnes okres Beroun).¹⁰⁸

Do roku 1279 se datuje kronikářský záznam, který deklaroval zvláštní vztah již ovdovělé královny k městu **Mělníku** (dnes okres Mělník).¹⁰⁹ V únoru toho roku královna vdova ratifikovala a rozšířila starší svobody vsi **Grobniki** (*Grobnich*, dnes okres głubczycki, Polská republika) v opavské provincii a zároveň se vzdala práv ke zdejšímu majetku a poddaným.¹¹⁰ Panovnice rovněž podle vlastní titulatury, jak ji uváděla v písemnostech ze srpna 1279,¹¹¹ z října 1279¹¹² a z února 1281,¹¹³ disponovala **opavskou provincií** (dnes okres Opava). V srpnu 1279 konfirmovala starší privilegia města **Krnova** (*Jegerndorff*, dnes okres Bruntál) a dovolila vysazení vesnic **Bliszcyce** (*Bleischitz*, dnes okres głubczycki, Polská republika), **Chomýž** (*Kumais*, dnes Pod Bezručovým vrchem, část města Krnov, okres Bruntál), **Bílý Kostel** (*Albam Ecclesiam*, dnes Kostelec, část města Krnov, okres Bruntál) a **Chářová** (*Rod*, dnes část města Krnov, okres Bruntál).¹¹⁴ V říjnu 1279 obnovila Kunhuta donaci patronátního práva ve městě **Głubczyce** (*Lubschitz*, dnes okres głubczycki, Polská republika), ke které dříve poskytla

107 V roce 1061 získal ves ostrovský klášter od Vratislava II. Ves patřila klášteru ještě v roce 1310, RBM II, s. 971–972, č. 2243; CDB I, s. 89–90, č. 83; August SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický Království českého*, Praha 1909, s. 989.

108 CDB V/2, s. 268–269, č. 643.

109 *Pokračovatelé Kosmovi. Vypravování o zlych letech po smrti krále Přemysla Otakara II.*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 348.

110 CDB VI/1, s. 70, č. 28.

111 CDB VI/1, s. 113, č. 66.

112 CDB VI/1, s. 120, č. 73.

113 CDB VI/1, s. 178, č. 130.

114 CDB VI/1, s. 113, č. 66.

manželovi souhlas.¹¹⁵ V únoru 1281 pak došlo ke confirmaci patronátního práva, desetiny z obilného desátku, týdenního desátku z mýtného a také desátku z daně vybírané z tohoto města.¹¹⁶

Ve výčtu statků královen jistě nelze opomenout ty, které poskytovaly zázemí Kunhutině nástupkyni, Gutě Habsburské (březen 1271–červen 1297). V listopadu 1276 došlo k zajištění dcery Rudolfa Habsburského **vévodskými statky na sever od Dunaje** vyjma měst Křemže (*Chremsa*, dnes okres Český Krumlov) a Steinu (*Stein*, dnes zřejmě obec Kamenná, okres České Budějovice).¹¹⁷ Později v květnu 1277 obdržela příslib věna pojištěného na říšském městě **Cheb** se všemi statky (*Egram*, dnes okres Cheb).¹¹⁸ V lednu 1288 confirmovala Guta spolu s choťem Václavem II. patronátní právo ke kostelu v **Blučině** (*Luchens*, dnes okres Brno-venkov), ke kterému měla nárok.¹¹⁹ V lednu 1291 udělila svobody vsi **Banín** (*Banin*, dnes okres Svitavy) s lesem a naopak omezila výsady vsi **Radiměř** (*Radmels*, dnes okres Svitavy).¹²⁰ O něco málo později v červnu 1291 zajistila a confirmovala královna práva kostela v **Pohořelicích** (*Pohorlich*, dnes okres Brno-venkov).¹²¹ Toho roku v březnu pronajala Guta majetek v **Lysé** (*Lissa*, dnes město Lysá nad Labem, okres Nymburk) i v okolních vsích¹²² a v únoru 1295 ve vsi **Zbýnice** (*Sbinitz*, dnes část obce Hrádek, okres Klatovy).¹²³ Na počátku jara roku 1291 přikročila také k darování obydlí, krčmy a mlýna v **Lysé** (*Lissa*).¹²⁴ V době kolem prosince 1291 patřilo k držbě královny rovněž i patronátní právo ke kostelu v **Lysé** (*Lissa*).¹²⁵ K této držbě se před červnem 1297 počítaly také panovnící darované **Brozany** (*Brozan*, dnes obec Brozany nad Ohří, okres Lito-měřice).¹²⁶ Guta v srpnu 1293 sjednotila a následně věnovala některé majetky,

115 CDB VI/1, s. 120–121, č. 73.

116 CDB VI/1, s. 178, č. 130.

117 CDB V/2, s. 519, č. 822.

118 CDB V/2, s. 542, č. 836.

119 Moravský zemský archiv v Brně, fond *Cisterciáci Žďár (1222–1771)*, sign. 1288 I 20.

120 *Listy kláštera Zbraslavského*, s. 3–4, č. 2.

121 RBM II, s. 665, č. 1544; RBM II, s. 666 č. 1550.

122 RBM II, s. 661, č. 1534.

123 RBM IV, s. 748, č. 1898.

124 RBM II, s. 661, č. 1534.

125 RBM II, s. 669, č. 1558.

126 RBM III, s. 541–542, č. 1380.

jmenovitě pole v její trhové vsi **Lysá** (*Lyssa*), pole u farářova dvora s dvorci, zahradami a roční daní, plat z polí ve **Starém Kolíně** (*Antiqua Colonia*, dnes okres Kolín) a **Byšičkách** (*Tyrsicz*, dnes část města Lysá nad Labem, okres Nymburk), dědinu poplužního statku ve vsi **Čermníky** (*Czrmnik*, dnes obec Černíky, okres Nymburk), louky pod starým trhem v Lysé, louky v **Sedlišti** (*Sedlisscze*), desátek z královnina platu z trhové vsi Lysé a k ní patřících vesnic, desátek z ročního platu z královniny vsi **Zamachy** (*Zamach*, dnes část obce Velké Všelisy, okres Mladá Boleslav), desátek z ročního platu z královniných majetků v **Jičíně** (*Giczin*, dnes okres Jičín), ryby z řeky Labe, přívoz ve vsi **Litol** (*Lukol*, dnes část města Lysá nad Labem, okres Nymburk), přívoz ve vsi **Toušeň** (*Tussen*, dnes obec Lázně Toušeň, okres Praha-východ) a platy a daně z území **Lysé** (*Lyssa*).¹²⁷ V září 1296 konfirmovala dvůr v **Pohořelicích** (*Pohorlich*) z původní donace Kunhuty Štaufské.¹²⁸ Částečně lze uvést několik dokladů o držbě hlásících se do doby před rokem 1310 i pro osobu dvojnásobné královny Elišky Rejčky (září 1288–říjen 1335). Dochované listiny vztahující se k Rejččině osobě spadají až do doby po jejím odvdovění.¹²⁹ Proto mezi nimi také nenalezneme odkazy Rejččiných manželů Václava II. a Rudolfa I. Habsburského. O vyměření Rejččina obvěnění od obou manželů celkem na dvakrát 20 000 hřiven pražských grošů se dozvídáme právě jen od kronikáře Petra Žitavského. V případě obvěnění od Rudolfa však kronikář jmenovitě uvedl města, na nichž jí tento obnos choť pojistil. Jednalo se o východočeská města **Hradec** (*Grež*, dnes město Hradec Králové, okres Hradec Králové), **Mýto** (*Mutam*, dnes město Vysoké Mýto, okres Ústí nad Orlicí) a **Chrudim** (*Crudim*, dnes okres Chrudim) „s jakýmisi dalšími zástavami.“¹³⁰

127 RBM II, s. 697–698, č. 1624.

128 RBM II, s. 740, č. 1726.

129 Rejččin druhý choť Rudolf Habsburský zemřel 4. července 1307. První listina, ve které je Rejčka jmenována, pochází z 26. července 1307. Obsah se jí však netýká. Jedná se o směnu statků mezi nejvyšším komorníkem Jindřichem z Rožmberka a Bartošem z Loučene, který se tituluje jako její komorník, RBM II, s. 919–920, č. 2134; J. VÍTOVÁ, *Majetkové poměry královny Elišky Rejčky*, s. 14.

130 O tom, že obvěnění Rejčky bylo zajištěno právě těmito konkrétními městy, se dozvídáme pouze na základě výpovědi zbraslavského opata. Jak se někdy mylně uvádí, zbylá Rejččina věnná města, Polička a Jaroměř, zde kronikář výslovně nejmenoval, „[...] quia Elizabeth, coniugi sue, prius Wenceslaus rex viginti millia marcarum nomine testamenti assignavit, pro quibus quadraginta milibus predicta domina Elizabeth civitates has, Grez, Mutam, Crudim cum

Podle diplomatického materiálu vydala královna vdova v srpnu 1308 potvrzení svobod a práv města **Hradce** (*Grecz*), **Jaroměře** (*Germir*, dnes okres Náchod), **Starého Mýta** (*Alta Mutha*, dnes město Vysoké Mýto, okres Ústí nad Orlicí), **Chrudimi** (*Crudim*) a **Poličky** (*Policz*, dnes okres Svitavy).¹³¹ Královně vdově i dceři Anežce posléze v srpnu 1309 holdovali měšťané města **Jaroměř** (*Jermir*).¹³² Rejčka pak v roce 1310 získala slib krále Jana Lucemburského k vyplacení dluhu Jindřicha Korutanského vůči ní v hodnotě 6000 hřiven pražských grošů z kutnohorské urbury a mincovny do měsíce po dobytí Prahy.¹³³

Jako poslední ze zástupu panovnic jmenujme Annu Přemyslovnu (říjen 1290–září 1313). První zmínka o Annině hmotném zázemí pochází z věnné smlouvy z února 1306, kde vystupoval jako součást jejího zabezpečení hrad a město **Hall** (*Hallis*, dnes město Hall in Tirol, okres Innsbruck-Land, Rakouská republika), hrad **Thaur** (*Taur*, dnes okres Innsbruck-Land, Rakouská republika), hrad **Trazberg** (*Trazperch*, dnes část obce Stans, okres Schwaz, Rakouská republika)¹³⁴ a coby jitrní dar i hrad **Friedberg** (*Vridberch*, dnes část obce Volders, okres Innsbruck-Land, Rakouská republika).¹³⁵ Roku 1309 se formou převodu vsi **Habrová** (*Habroua*, zaniklá, dnes Hlubočepy, městská část Praha 5) vyrovnal Annin dluh.¹³⁶ V roce 1311 pak bylo obvěnění panovnice nově pojištěno na vesnicích **Mühlbachl** (dnes okres Innsbruck Land, Rakouská republika), **Gufidaun** (dnes obec Gufidaun-Gudon, okres Trentino-Alto Adige, Italská republika), **Imst** (dnes okres Imst, Rakouská republika), **Landeck** (dnes okres Landeck, Rakouská republika), **Prutz** (dnes okres Landeck, Rakouská republika) a **Ewers**.¹³⁷

V předchozím výčtu hmotného zajištění panovnic byly reflektovány jen ty ženy, u nichž existoval doklad o majetkové či pozemkové držbě. Pro některé

quibusdam aliis pignoris titulo possidet [...]“, *Petra Žitavského kronika zbraslavská*, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 111.

131 RBM II, s. 945, č. 2174.

132 CDM VI, s. 21, č. 27.

133 CDM VI, s. 32, č. 41.

134 RBM II, s. 899, č. 2083.

135 RBM II, s. 899, č. 2083.

136 RBM II, s. 958, č. 2203.

137 *Monumenta historica ducatus Carinthiae VIII*, Hermann Wiessner (ed.), Klagenfurt 1963, s. 2, č. 5.

kněžny a královny se bohužel nedochovaly zprávy týkající se majetkového záze-
mí. Z hlediska zastoupení věnných statků v určitém regionu jsme mohli sledo-
vat, že pramenný materiál doložil jejich soustředění nejčastěji v dnešním Středo-
českém kraji a v kraji Hlavní město Praha. Konkrétně byl ve Středočeském kraji
hojně zastoupen okres Praha, okres Nymburk a okresy Benešov, Beroun, Pří-
bram a Kolín. Méně statků se nalézalo v okresech Mělník, Mladá Boleslav, Pra-
ha-východ, Praha-západ a Kladno. Svě zastoupení ve výčtu měly rovněž majetky,
které bychom dnes zařadili do Plzeňského a Karlovarského kraje. Nejčastěji se
dané jmění nacházelo v dnešním okrese Plzeň-sever a Karlovy Vary. V menším
měřítku bylo zastoupeno v okresech Plzeň-jih, Cheb, Tachov a Kralovice. Ještě
o něco menší množství statků bylo zaznamenáno i v Ústeckém kraji, především
v okresech Louny, Litoměřice, Teplice a Chomutov. Na Moravě, se taktéž nachá-
zelo větší množství lokalit, ke kterým bylo vázáno hmotné zabezpečení panov-
nic. Tyto majetky se nejčastěji soustřeďovaly v Jihomoravském kraji, a to do dneš-
ního okresu Brno-venkov.

O něco méně lokací klademe do dnešních okresů Hodonín a Bruntál. Nelze
pominout ani Olomoucký kraj, zejména území zdejší metropole a okolí. S men-
ším zastoupením statků jsme se zde setkali v okresech Prostějov a Šumperk.

Kontinuita věnné držby

V historiografii tradovaný předpoklad, že hmotné zaopatření manželek českých
knížat a králů prodělalo skutečný rozvoj až spolu se vznikem tzv. věnných měst,
se obvykle opírá o vědomí, že města pravidelně figurovala mezi majetky kněžen
a královen. Určité povědomí o přenášení některých statků z panovnice na pa-
novnici lze však zaznamenat i pro starší období. Kontinuita věnné držby před-
stavuje klíčový jev pro pochopení dlouhodobého procesu, který vrcholil v první
třetině 14. století právě ve formě počátku tzv. věnných měst. Listinné doklady
vypovídají o tom, že již v průběhu 13. století docházelo k opakovanému pojiště-
ní obvěnění v určité lokalitě. Podobné naznačuje listina z listopadu 1260, kdy
Markéta Babenberská podstoupila klášteru v Břevnově ves Chraštice, kterou prý
při příjezdu do země obsadili její správci. Navrácení vesnice odůvodnila tím, že
ves již předtím darovala klášteru královna Kunhuta Štaufská, čehož si nebyla

předtím vědoma.¹³⁸ Další zmínku o nespécifikovaném pojítku několika nejmenovaných panovnic k majetku nacházíme v listině Elišky Přemyslovny. Týká se donace mlýna u Kostelce nad Labem zbraslavskému klášteru, při níž královna zároveň potvrdila „*všechny svobody a milosti, které měl tento mlýn od dalších královen*“.¹³⁹ Přímoú návaznost mezi královnami bylo možné zaznamenat i v dalších písemnostech. Například v září 1296 vydala v Brně Guta Habsburská listinu, v níž potvrdila klášteru *Cella Sanctae Mariae* v Brně listiny z roku 1269 od královny Kunhuty Haličské. Dokumenty se týkaly darování dvora v Pohořelicích.¹⁴⁰ Konfirmaci královnina daru její nástupkyni je už možné považovat za známku přetrvávání nároků k určitému majetku v linii panovnic.

Prameny však mohou vypovídat ve prospěch předpokládané přenositelnosti dispozičních práv mezi manželkami panovníků i jiným způsobem. V určitých případech dokumentují držbu statku, pozemku či práva ve stejné vesnici či městě i v delším časovém horizontu. U Alžběty Uherské i Elišky Přemyslovny figuroval odkaz na ves Košíře.¹⁴¹ Majetky Konstancie Uherské a Elišky Rejčky se nacházely ve vsi Komín.¹⁴² Kunhuta Štaufská i Guta Habsburská orientovaly pozornost

138 „[...] *nos Margareta, regina Boemie, ducissa Austrie ac Styrie et Marchionissa Morauie, villam, que dicitur Crasitz, in provincia Bozinensi, quam pro tempore nostri villici in primo nostro introitu in regnum Boemie occuparant, ignari in hac parte donacionis et gracie domine Cungundis, quondam illustris Boemorum regine, socrus nostre, que villam memoratam Brewnowensi monasterio divine retribucionis intuitu contulit in perpetuum possidendam, eidem monasterio quiescencium in reliquiis suorum corporum cum omnibus pertinenciis ville supradicte et metis seu terminis eiusdem ville antiquis possidendam perpetuo absque aliqua questione; volentes eandem cum utraque ripa fluminis Wiltawe et omnibus aliis tam agris quam pratis ac ceteris iuribus nominato monasterio proprietatis iure perpetuo deservire [...]*“, CDB V/1, s. 380, č. 247; Irena MORAVCOVÁ, *Dvůr královny Markéty Babenberské mezi lety 1246–1266*, in: *Dvory a rezidence ve středověku, Mediaevalia historica Bohemica, Supplementum 1*, Praha 2006, s. 21–42, zde s. 26.

139 „[...] *Libertates siquidem et gracias, quas molendinum memoratum ab aliis reginis habuit, ratificamus [...]*“, Archiv Pražského hradu, fond *Archiv Metropolitní kapituly u sv. Víta*, sign. 089-IV/14.

140 CDB V/2, 164–166, č. 581.

141 RBM III, s. 31–32, č. 73; CDB I, s. 277, č. 307; M. SEJTKOVÁ, *Královny a věnná města v Čechách za vlády Lucemburků*, s. 27; Božena KOPIČKOVÁ, *Eliška Přemyslovna. Královna česká 1292–1330*, Praha 2003, s. 69.

142 Moravský zemský archiv v Brně, fond *Cisterciacky Předklášteří u Tišnova (1234–1766)*, sign. 1240 XII 05; CDM VI, s. 339–340, č. 443; CDM VI, s. 341–342, č. 445; CDM VII/1,

k Lysé nad Labem.¹⁴³ U Kunhuty Haličské a Guty Habsburské se předmětem zájmu stala ves Pohořelice.¹⁴⁴ U Kunhuty Haličské, Guty Habsburské a Elišky Rejčky to pak byla ves Blučina.¹⁴⁵ Zájmy Kunhuty Haličské i Elišky Přemyslovny se shodně soustřeďovaly ve volyňské provincii.¹⁴⁶ Gutu Habsburskou a Elišku Přemyslovnu pojila ves Brozany nad Ohří.¹⁴⁷ K držbě Guty Habsburské a Beatrix Bourbouské se řadilo město Kolín.¹⁴⁸ Spolehlivé doklady o disponování královny s Hradcem Králové se týkají až Elišky Rejčky, která je už od dob Petra Žitavského zvána „*hradeckou královnou*“.¹⁴⁹ Možnou dřívější držbu města můžeme vztáhnout na základě vzorové listiny z formulářové sbírky pouze ke Gutě Habsburské, u níž vystupoval Hradec jako obvěnění.¹⁵⁰ Mezi další panovnice, do je-

s. 825, č. 223; CDB III/2, s. 350–351, č. 258; F. MUSIL, *Ke vzniku královských věnných měst*, s. 5.

143 RBM II, s. 661, č. 1534; RBM II, s. 669, č. 1558; RBM II, s. 697–698, č. 1624; CDB IV/1, s. 143, č. 57; I. PROKOPOVÁ, *Guta Habsburská*, ČSPS, r. 43 (113), č. 4, Praha 2005, s. 189–211.

144 RBM II, s. 665, č. 1544; RBM II, s. 666 č. 1550; RBM II, s. 740, č. 1726; CDB V/2, s. 164–166, č. 581; O. ŠRETR, *Kunhuta Uberská*, s. 29.

145 Moravský zemský archiv v Brně, fond *Cisterciáci Žďár (1222–1771)*, sign. 1288 I 20; CDM VI, s. 119–120, č. 152; CDM VI, s. 183, č. 246; CDB V/1, s. 666–667, č. 451; O. ŠRETR, *Kunhuta Uberská*, s. 28.

146 RBM III, s. 108–109, č. 269; RBM III, s. 127, č. 315; CDB V/2, s. 267–269, č. 643.

147 RBM III, s. 163, č. 406; RBM III, s. 255–256, č. 603; RBM III, s. 541–542, č. 1380; F. MUSIL, *Ke vzniku královských věnných měst*, s. 5.

148 *Codex epistolaris Johannis regis Bohemiae. Briefe des Königs Johann von Böhmen, seiner Verwandten und anderer Zeitgenossen*, Theodor Jacobi (ed.), Berlin 1841, s. 20, č. 45; RBM II, s. 697–698, č. 1624; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Královský dvůr Václava II.*, s. 101.

149 CDM VI, s. 21, č. 27; CDM VI, s. 188–189, č. 250; RBM II, s. 945, č. 2174; označení Rejčky jako hradecké královny: „[...] *Elizabeth regina dicta de Grecz, noverca scilicet Elizabeth regine [...] duorum regum Bohemie relicta [...]*“; „[...] *domine Elizabeth, que vocatur regina de Gretz [...]*“; „[...] *Elizabeth, quondam regina, de Grecz dicta [...]*“; „[...] *Elizabeth dicta regina de Grecz [...]*“, *Petra Žitavského kronika zbraslavská*, s. 24, 229, 261, 265; k tomu viz Jitka FRIEDLOVÁ, *Obraz Elišky Rejčky v historiografii*, bakalářská práce obhájená na FF UK, Praha 2012, 86s., zde s. 29.

150 „[...] *quod eandem reginam, d. nostram, in bonis sibi per prefatum d. nostrum Bohemie regem in Grecensi provincia nomine dotalicii iam collatis in hiis et aliis, que sibi idem d. rex alias postmodum confert [...]*“, *Urkundliche Formelbuch des Königlichen Notars Henricus Italicus*, s. 36, č. 20; J. ŠUSTA, *České dějiny II/1*, s. 364; F. MUSIL, *Ke vzniku královských věnných měst*, s. 1; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Královský dvůr Václava II.*, s. 103.

jichž zájmu Hradec spadal, patřila i Beatrix Bourbonská, druhá manželka Jana Lucemburského.¹⁵¹ Pokud hovoříme o kontinuální držbě přímo pro východočeská věnná města, tj. Jaroměř, Chrudim, Vysoké Mýto a Poličku v čele s Hradcem Králové, jsme tedy schopni ji s jistotou prokázat až od doby, kdy se držitelkou stala Eliška Rejčka.¹⁵² Starší kořeny v tradici takzvaných věnných měst královen skutečně zaznamenáváme jen v souvislosti s Mělníkem. Spojitost královen s městem můžeme doložit u Kunhuty Haličské, Elišky Přemyslovny a snad i Kunhuty Štaufské.¹⁵³

Kromě samotného města Mělníka se v okolních oblastech vyskytovaly i vsi Kunhuty Štaufské Střemy a Zelčín a posléze i ves Brozany nad Ohří z majetku Elišky Přemyslovny.¹⁵⁴ Božena Kopičková v návaznosti na závěry bádání Františka Hoffmana považovala dříve držbu Mělníka královnou Eliškou Přemyslovnou ve srovnání s Rejččiným obvěněním za nedostatečnou. Hodnotila ji tak proto, že

151 *Codex epistolaris Johannis regis Bohemiae*, s. 19, č. 41.

152 CDM VI, s. 21, č. 27; CDM VI, s. 69, č. 97; CDM VI, s. 188–189, č. 250; RBM II, s. 945, č. 2174.

153 „[...] *Otto, prepositus Melnicensis, cum assensu nostro* [...]“, Archiv Pražského hradu, fond *Archiv Metropolitní kapituly u sv. Víta*, sign. 024-II/1; „[...] *venit in Mielnik civitatem, quae specialis eius erat* [...]“, *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 348; RBM III, s. 255, č. 603; RBM III, s. 267, č. 633; RBM III, s. 285, č. 685; RBM III, s. 285, č. 686; RBM III, s. 541–542, č. 1380; RBM III, s. 684–685, č. 1752; RBM III, s. 711, č. 1824; CIM II, Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1895, s. 189–191, č. 113; CIM II, s. 205–206, č. 128; CDB IV, s. 221–222, č. 126; s městem Mělníkem bývá spojována už kněžna Emma, zřejmě druhá manželka Boleslava II., podle nálezu mincí s legendou „*Emma regina – civitas Melnic*“, Eduard FIALA, *České denáry*, Praha 1895, s. 274; Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I/1. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*, Praha 1912, s. 660; J. ŽEMLIČKA, *Přemyslovci. Jak žili, vládli a umírali*, s. 106; *Emma Regina. Civitas Melnic. Sborník příspěvků z konference u příležitosti 1000. výročí úmrtí kněžny Emmy Reginy († 2. 11. 1006) a 80. jubilea narození Pavla Radoměrského (* 23. 11. 1926) konané 9. listopadu 2006 v Regionálním muzeu Mělník*, Jan Kilián – Luboš Polanský (edd.), Mělník 2008, *passim*.

154 Střemy a Zelčín: CDB IV/1, s. 175–176, č. 86; Zelčín v září 1279 koupila vyšehradská kapitula od svého kanovníka Dominika a jeho rodiny za 115 hřiven stříbra. Kanovníkovi Dominikovi připadlo z této sumy 90 hřiven stříbra. Zbylých 25 hřiven stříbra předal kanovník oltáři sv. Dominika ve vyšehradském kostele, aby zde sloužili mše za něho a jeho otce, CDB V/1, s. 115–117, č. 68–69; J. ŽEMLIČKA, *Království v Pohybu*, s. 312; Brozany nad Ohří: RBM III, s. 541–542, č. 1380.

požadovaný význam byl údajně snížen blízkostí Prahy.¹⁵⁵ Obdarování královny Mělníkem lze však nahlížet i prizmatem kontinuity držby. Z pohledu nároků a práv, které zde dříve královny opakovaně uplatňovaly, se jeví volba Mělníka pro obvěnění jako logický krok.¹⁵⁶ Významné postavení města dokládá pozdější ustanovení *Maiestatis Carolina*, které určilo Mělník jako město, na němž mohlo být doživotně pojištěno věno královských sester či dcer.¹⁵⁷

Co se týká jižní Moravy, jsme schopni zde doložit mimo výše uvedenou opakuji se držbu v Pohořelicích, Blučině a Komíně i obvěnění Konstancie Uherské sestávající z břeclavské, kunovické, hodonínské, bzenecké a budějovické provincie s městem Kyjovem a snad i Hodonínem a Bzencem. Královna mohla snad také držet patronátní právo ke kostelu sv. Václava v Tišnově.¹⁵⁸ Časté umístění statků panovnic v okolí hlavní moravské metropole hovoří proti starším závěrům domácí historiografie. Předpoklad, že výměnu východočeských věnných měst Elišky Rejčky za majetky v okolí Brna s Janem Lucemburským (po domazlickém míru v dubnu 1318 a ujednání v Olešnici v září 1319)¹⁵⁹ lze chápat jako

155 František HOFFMANN, *České město ve středověku*, Praha 1992, s. 85; B. KOPIČKOVÁ, *Eliška Přemyslovna*, s. 68.

156 Podle *Drnovské právní knihy* mohlo dojít k napadení práv k věnnému statku. Nalezneme zde článek o púhonu na manželku krále Ludvíka Jagellonského, Marii Habsburskou, od Pročka mladšího ze Zástřizl kvůli držbě zámku Kyjov. Již v roce 1233 máme dochován listinný doklad o tom, že Kyjov, tehdy jako újezd patřil královně Konstancii. Konstancie ho světila do opatrovnictví klášteru Hradisko u Olomouce. Nabízí se tedy úvaha, zda mohlo obvěnění založené na tradici předchozí držby v rukou panovnic podpořit nenapadnutelnost vůči nárokům jiných subjektů, *Knihy Drnovská*, s. 27, fol. 115; CDB III/1, s. 59–61, č. 57; V. KNOFLÍČKOVÁ, *Konstancie Uherská jako královská vdova*, s. 19.

157 „[...] *eciám pro dotibus sororum vel filiarum, et in dotalicium reginae illustris assignari facere, ad vitam dicte regine dictarumque filiarum atque sororum tantummodo, et non ultra* [...] *Quae loca sunt ista, videlicet [...] Melnyk [...]*“, *Maiestas Carolina*, s. 54, č. 8; Josef ŠUSTA, *České dějiny II/3, Karel IV. Otec a syn (1333–1346)*, Praha 1946, s. 195; B. KOPIČKOVÁ, *Věnná města a jiné majetky českých královen ve 14. a 15. století*, s. 99.

158 CDB III/1, s. 4–5, č. 6; CDB III/1, s. 60, č. 57; CDB III/2, s. 283–285, č. 215.

159 V srpnu roku 1319 zemřel bezdětný braniborský markrabě Valdemar, jemuž patřily kromě Braniborska také obě Lužice. O jeho dědictví vznikl spor. Jedním z pretendentů na lužické dědictví byl i král Jan, který obhajoval své nároky proti javorsko-svídnickému vévodovi Jindřichovi, manželu Rejčiny dcery Anežky. Český král si však získal podporu zdejších měst i šlechty (tj. Oty z Bergova a Těmy z Koldic, kteří měli v Budyšinsku majetky). Jindřich Javorský obsadil východní cíp Dolní Lužice (většinu západní části Dolní Lužice zabal Rudolf

rezignaci královnou vdovy či odchod do ústraní se v daném kontextu nepotvrdil.¹⁶⁰ K celé transakci velmi pravděpodobně došlo s vědomím, že náhrada za

Saský). K vyřešení sporu došlo v září roku 1319 přiřknutím části Horní Lužice, tj. Budyšínska, Janovi Lucemburskému. Slezský vévoda se zřekl Budyšínska, Dolní Lužice, Lubušska a Frankfurtu nad Odrou a zůstalo mu doživotně Zhořelecko, druhá část Horní Lužice. Roku 1329 se Jindřich vzdal Zhořelecka ve prospěch českého krále. Protihodnotou obdržel města Trutnov a Dvůr Králové, hrady a statky v Horní Lužici a východní část Dolní Lužice, kterou dříve obsadil. Roku 1337 odkázal bezdětný vévoda Jindřich získané državy českému králi. Do vlastnictví Jana Lucemburského se navrátily roku 1346 poté, co vévoda zemřel, Josef ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin. Kus středověké historie našeho kraje. Kniha druhá, Počátky lucemburské 1308–1320*, Praha 1919, s. 306–307; Jiří SPĚVÁČEK, *Král diplomat. Jan Lucemburský (1296–1346)*, Praha 1982, s. 125; Lenka BOBKOVÁ, *Územní politika prvňuk Lucemburků na českém trůně*, Ústí nad Labem 1993, s. 30; EADEM, *Koruna království českého za vlády Lucemburků. I.*, s. 167; EADEM, *Země Koruny české za Jana Lucemburského a Karla IV.*, in: Od Velké Moravy k NATO. Český stát a střední Evropa, Jiří Přenosil (ed.), Praha 2002, s. 41–52, zde s. 43; EADEM, *Vedlejší země České koruny v politice Lucemburků a jejich následovníků (1310–1526)*, in: Korunní země v dějinách českého státu. I. Integrační a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku. Sborník příspěvků přednesených na kolokviu pořádaném dne 4. června 2002 na FF UK, Lenka Bobková (ed.), Ústí nad Labem 2003, s. 9–34, zde s. 12; Miloslav SOVADINA, *Jindřich z Lipé. I. První muž království. Část 2*, ČMM, r. 121, Brno 2002, s. 3–32, zde s. 19.

- 160 Listina z 1. ledna 1321 pochází pravděpodobně už z doby, kdy Rejčka sídlila v Brně. K přesunu tedy muselo dojít mezi rokem 1318 a 1320, CDM VI, s. 133–134, č. 176; Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české IVa*, Praha, Litomyšl 2003, s. 55; Jiří KUTHAN, *Královna Alžběta Rejčka (†1335)*, in: Chrám Svatého Ducha a královna Eliška Rejčka v Hradci Králové 1308–2008. Historická tradice v dějinách města. Od chrámu ke katedrále, Jiří Štěpán (ed.), Hradec Králové 2009, s. 113–128, s. 121. Listina z 10. května 1319 zajistila Rejčce peněžitou náhradu 10 000 hřiven p. g., na které měla z věna nárok, CDM VI, s. 118, č. 149; listina ze dne 31. srpna 1319 převedla vsi Kounice, Dlouhá ves (Derfle) a Míkovice (Dolní a Horní) do vlastnictví Jindřicha z Lipé výměnou za Žitavu s Žitavskem a hrady Ronov, Ojvín a Krásná hora (Schönbuch), CDM VII/1, s. 809, č. 200; ze dne 30. září 1323 pochází králova konfirmace, CDM VII/1, s. 820–821, č. 219; dále 3. září 1319 Jindřich z Lipé směnil s králem severočeské statky – městečko Hostěradice, ves Malešovice a v další listině Německý Brod a hory v Mittelbergu za Žitavu a Žitavsko spolu s hrady Ronovem, Ojvínem a Schönbuchem (Krásnou Horou), CDM VI, s. 391–392, č. 23; RBM III, s. 215–216, č. 522; jednalo se o doplnění transakce z 31. srpna 1319. Slíbený obnos však Rejčce nebyl vyplacen ihned, o čemž svědčí několik listin krále Jana – dne 21. června 1321 kompenzoval 2000 hřivnami p. g. v týdenních splátkách po 35 hřivnách prodlevu při splacení dlužné částky za Rejččinu věnná města, CDM VI, s. 138, č. 182; dne 15. října 1321 daroval Jan Lucemburský královně vdově jako další díl splátky trhovou ves v Měnině a Hustope-

východočeské statky patřila rovněž k tradičnímu zajištění českých královen. Na základě této domněnky je možné přehodnotit údajnou provinčnost moravských majetků, jejichž význam byl adekvátní důležitosti těch, které ležely blíže pražskému centru.¹⁶¹

Shrnutí

Případová studie sledovala dva základní směry bádání zaměřeného na hmotné zajištění panovnic do roku 1310. První sledovaná linie se soustřeďovala na majetkovou podstatu ve formách věna, obvěnění a osobního jmění. Její určení záviselo nejčastěji na okolnostech nabytí jednotlivých statků. V případech, kdy prameny odkazovaly k původu majetku u rodných příbuzných nebo na destinaci jmění v zemi původu řečené panovnice, se dále zvažovalo, zda se mohlo jednat o součást vybavení souvisejícího s věnným obdarováním. Z titulu věna byly patr-

čích v hodnotě 2180 hřiven p. g., CDM VI, s. 144–146, č. 191; konfirmace pochází až z 1. října 1323, CDM VI, s. 183, č. 247; v listině ze 17. října dosvědčují transakci králem povolání odhadci – kancléř českého království a vyšehradský probošt Jan (řečený Volek), nejvyšší maršálek Jindřich z Lipé a Vok z Kravař, CDM VI, s. 146–147, č. 192; pověření k majetkovému odhadu je datováno již k 20. červnu 1321, CDM VI, s. 139–140, č. 184; v konfirmaci zakládací listiny kláštera *Aula sanctae Mariae* z 2. října 1323 se nachází dodatek ke smlouvě z 15. října 1321. Král Jan zde prohlásil, že kromě Měnína a statků v Hustopečích předal Rejčce v rámci předchozí splátky dluhu v hodnotě 2 180 hřiven p. g. také majetek ve Starovicích a Starovičkách, CDM VI, s. 185–188, č. 249; v listině ze 7. října 1323 Jan Lucemburský konečně stvrdil splacení dluhu 10 000 hřiven p. g. Navíc Rejčce přidělil *doživotní plat* 10 hřiven p. g., který jí měl být vyplácen každý týden z kutnohorské urbury a mincovny, CDM VI, s. 188–189, č. 250; některé z těchto listin popisuje J. ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin*, s. 285, 306–307; L. BOBKOVÁ, *Územní politika prvních Lucemburků na českém trůně*, s. 31; Jiří SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346*, Praha 1994, s. 276, 281–282, 282–283, 285, 293, 296; Jaroslav MEZNÍK, *Lucemburská Morava 1310–1423*, Praha 1999, s. 27–28; M. SOVADINA, *Jindřich z Lipé. I. První muž království. Část 2*, s. 19; Jitka HRIČKOVÁ, *Cisterciácký klášter Aula sanctae Mariae na Starém Brně a jeho hospodářský vývoj v letech 1323–1526*, bakalářská práce obhájená na FF MUNI, Brno 2008, 83s., zde s. 15, 16, 17, 57; J. VÍTOVÁ, *Majetkové poměry královny Elišky Rejčky*, s. 16–18.

- 161 Mezi tyto argumenty patří například to, že v době pobytu v Brně navázala Rejčka častější diplomatické styky s králem Janem, které si jistě nelze vykládat jako odchod do politického ústraní, k tomu viz J. FRIEDLOVÁ, *Obraz Elišky Rejčky v historiografii*, s. 69.

ně obdařeny Helbirga Babenberská, Richenza z Bergu, Judita Durynská, Markéta Babenberská a Konstancie Uherská. Zde předpokládáme, že se jednalo o statky, kterými je vybavily vlastní rodiny spolu se vstupem do manželství. Naproti tomu tam, kde do jednání manželky zasahoval panovník vyjádřením souhlasu nebo potvrzením určitého manipulačního aktu, mohla být předmětem majetkové transakce část obvěnění. Stejně tak i panovnice vystupovala v takových případech v roli žadatele či stvrzovatele. Tyto přístupy jsme mohli dokumentovat na příkladech kněžen Gertrudy Babenberské, Alžběty Uherské, Hellichy z Wittelsbachu, královen Konstancie Uherské, Kunhuty Štaufské a Kunhuty Haličské. Markéta Babenberská a Anna Přemyslovna dokonce pověřovaly chotě výkonem jejich poslední vůle. Kladné vyjádření k projednávaným záležitostem manželského protějšku nemuselo nutně plnit jen formální funkci. Připojený souhlas panovnice nejenže dodával dokumentu na prestiži, vypovídal rovněž o jejich nárocích k majetku. Nelze je však zaměňovat s vlastnickým právem, které vždy náleželo muži. Panovník stál u samotného zřízení obvěnění, z jeho vůle docházelo k obdarování manželky a jemu nebo jeho následníkovi měly být darované statky po její smrti navraceny, zatímco ženě mohl zaručit pouze doživotní držbu.

Na tomto principu se dále zakládaly úvahy o možnosti panovnic manipulovat se jměním, jehož vlastníkem zůstával ve skutečnosti vždy kníže či král. Větší množství dochovaných pramenů reflektovalo širší přístup královských manželek a vdov k majetkovým záležitostem nejspíše od konce 12. století. Dle dikce darovacích či prodejních smluv se projevil agilní přístup panovnických manželek Judity Durynské, Kunhuty Štaufské, Markéty Babenberské, Kunhuty Haličské, Guty Habsburské a Anny Přemyslovny. Vedle stávající kooperace s mužskými protějšky, projevovaly tyto panovnice často vlastní záměry při nakládání se svěřeným jměním buď se svolením chotě, nebo bez jeho zásahu. Převážně jako žadatelky či osoby připojující svolení figurovaly v listinách manželů Alžběta Uherská či Markéta Babenberská. Kunhuta Štaufská se začala aktivněji zapojovat až v samém závěru života. Souvisle v průběhu manželství i vdovství vydávala vlastní písemná pořízení Kunhuta Haličská. Vdova Konstancie Uherská iniciovala majetkové převody v zájmu nadačního záměru podobně jako později Eliška Rejčka. Pro dobu vdovství jsme postrádali spolehlivé zprávy o majetkových záležitostech Hellichy z Wittelsbachu a Alžběty Uherské a rovněž i Richenzy z Bergu a Judity Durynské, které zemřely krátce po manželovi. Souhrnně lze

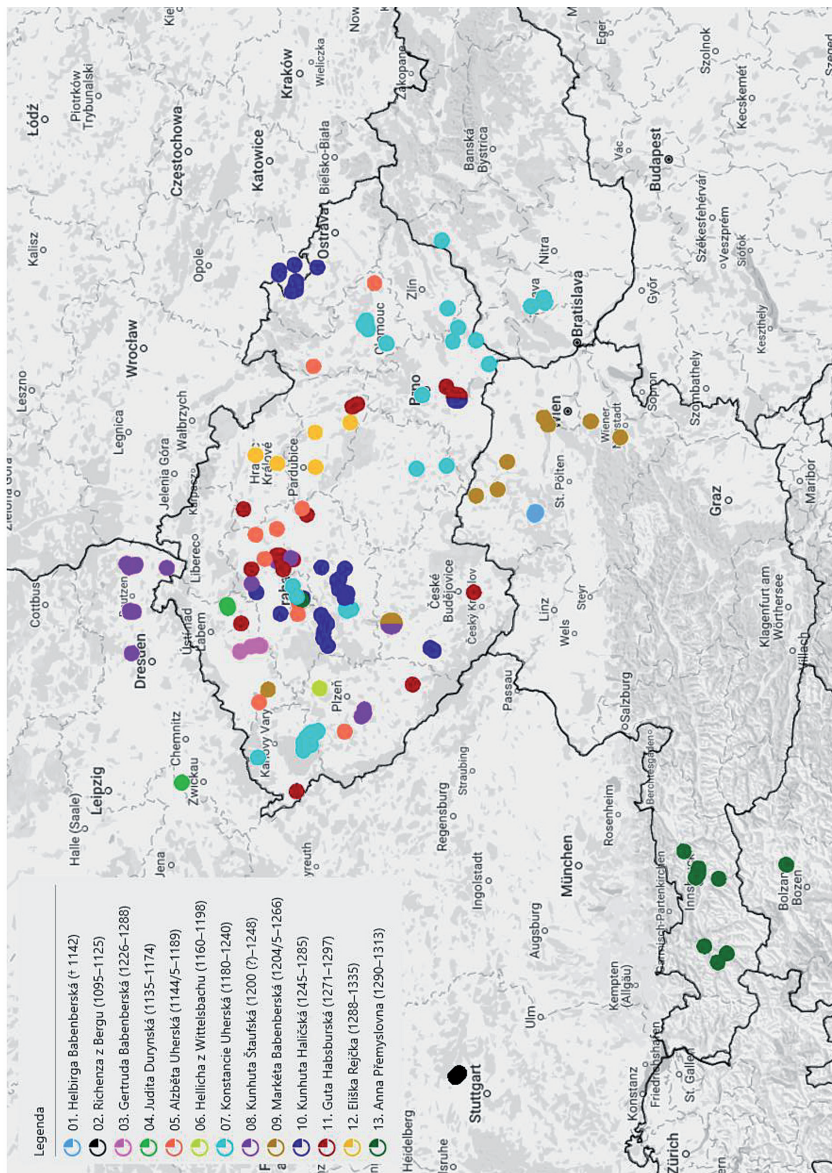
tedy konstatovat, že vystupování kněžen či královen v majetkových jednáních ovlivňovala primárně míra vlastní iniciativy a charakter vztahu mezi manželi. Uplatňování jakéhokoliv jednotícího principu tudíž není průkazné.

Druhá sledovaná linie cílila na vlastní vývoj hmotného zabezpečení manželek českých panovníků do počátku 14. století. Z přehledu doložené pozemkové a majetkové držby vyplynulo, že se statky panovnic koncentrovaly převážně ve Středočeském a Jihomoravském kraji, tj. v okolí zemských metropolí. Nelze tedy interpretovat brněnskou destinaci jako provinční a méně lukrativní, tj. tak, jak na ni historiografie dříve nahlížela zejména v souvislosti s Eliškou Rejčkou. Ve zdejším okolí disponovaly statky i královny Konstancie Uherská, Kunhuta Štaufská, Kunhuta Haličská a Guta Habsburská. Další hmotná prerogativa panovnic se už soustřeďovala do Plzeňského, Karlovarského, Ústeckého a Olomouckého kraje.

K úvahám o přenášení nároků panovnic k určitým majetkům na jejich nástupkyně nás přivedl obsah listiny Markéty Babenberské. Podle něj navrátila Markéta břevnovskému klášteru ves Chraštice, kterou obsadili při příchodu do země její správci, aniž by věděla, že ves dříve darovala tomuto klášteru Kunhuta Štaufská. Na možnou kontinuitu poukazovala i listina Elišky Přemyslovny, podle které potvrdila královna všechny svobody a milosti přiznané od jiných královen mlýnu blízko Kostelce nad Labem z majetku zbraslavského kláštera. Přímá spojitost mezi panovnicemi se projevila, když Guta Habsburská odkazovala v souvislosti s projednávaným majetkem na privilegia královny Kunhuty Haličské. Celková rekonstrukce majetků kněžen a královen posléze odhalila, že se hmotné zájmy a statky panovnic opakovaně nacházely v Lysé nad Labem, Pohořelících, Blučině, volyňské provincii, Komíně, Košířích, Brozanech nad Ohří a v Kolíně. Opakované disponování městy označovanými jako „*věnná*“ není ovšem možné ve sledovaném období doložit. Hradec Králové byl jako součást obvěnění zaznamenán dříve než u jeho známé držitelky Elišky Rejčky pouze na základě formulářové sbírky u Guty Habsburské. Výjimku pravděpodobně tvořilo, nebo to alespoň dikce pramenů naznačuje, město Mělník, které se objevilo již ve spojitosti s Kunhutou Haličskou a snad i Kunhutou Štaufskou. Mělník tedy jako věnný vklad nepředstavoval oproti východočeským městům méně hodnotnou formu zajištění. Naopak se jevil jako velmi důležitá a tradiční součást obdarování panovnic i proto, že práva královen k němu přetrvávala pravděpodobně

déle než u města Hradce Králové. Karel IV. dokonce později ve známém návrhu neschváleného zákoníku *Maiestatis Carolina* vyhradil Mělník pro pojištění věna královských sester a dcer s garancí doživotní držby.

Celkový vývoj předznamenal vznik stabilního majetkového zázemí královen spojovaného nejčastěji se vznikem instituce tzv. věnných měst. Jejich držba se zakládala na bázi převádění majetkových práv z panovnice na panovnici. Kontinuitu pozemkové či majetkové držby ve vybraných destinacích bylo však možné prokázat již v průběhu 13. století. Stala se proto nejvěrohodnějším ukazatelem přenositelnosti dispozičních práv mezi panovnicemi v delším časovém horizontu.

Souhrn majetkové a pozemkové držby kněžien a královen do roku 1310

The Property Tenure of Czech Princesses and Queens Until Year 1310

The presented study is focused on the property tenure of Czech princesses and queens until the beginning of the 14th century. In a connection with queens it is usually talked about “dowry towns” formation. Under this term arises an idea of the continuity of the transfer of widow’s property. To be able to make such a generalization, it is necessary to study the provision of property for the wives of rulers from the standpoint of the previous developments, especially on the basis of diplomatic material and subsequently of narrative sources. The study primarily presents property composition and the domains of individual rulers. According to the interpretation of existing proofs of property possession by princesses and queens, it is possible to determine, whether there was a tradition of transfer of certain goods, not only towns but also movable and immovable property and rights. Obtained facts put the work into a context of legal anchoring of marital and widow’s status. It is differentiated for these two categories, whether the tenure which the queens were endowed with was the dowry, jointure or purely personal property. Mutual comparison between the property tenure of female sovereigns is focused on the presentation of different approaches to property management issues with a greater or lesser degree of initiative.

Z MĚŠŤANSKÉHO DOMU NA PANOVNICKÝ DVŮR Potomci Jana z Kamenice a Olbramovici ve službách Lucemburků a církve¹

MARTIN MUSÍLEK

From a burgher home to the sovereign court. The offspring of Jan of Kamenice and Olbramovice in the services of the Luxembourgs and Church:

In 1402, with the death of the fourth archbishop of Prague Olbram of Škvorec an almost forty-year period was capped, during which the office of the archbishop of Prague was held exclusively by the members of two originally burgher families – the descendants of Jan of Kamenice and the Olbramovice family. The successor of the first archbishop of Prague Arnošt of Pardubice became Jan Očko, the son of a burgher and the court scribe of King John of Luxembourg Jan of Kamenice. His nephew Jan of Jenštejn was elected as the uncle's successor on the metropolitan throne, on which in the end even Očko's grand-nephew Olbram of Škvorec sat. It was not the first case when sons coming from burgher families held high ecclesiastical posts. Using the example of the admirable careers of three burgher sons, we can attempt to observe the basic mechanisms of the social and economic rise of the urban elites under the Luxembourgs, which found its reflection also in their representation. The social and property rise also created the essential prerequisite for their penetration among the court and ecclesiastical elite.

Keywords: Prague, Prague's Old Town, Luxembourgs, urban elite, archbishop

V pondělí dne 1. května 1402 zemřel čtvrtý pražský arcibiskup Olbram ze Škvorce.² Jeho smrtí se završilo téměř čtyřicetileté období, během něž byl pražský arcibiskupský úřad obsazen výhradně příslušníky dvou původně měšťanských rodin – potomky Jana z Kamenice a Olbramoviců. Nástupcem prvního pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic se stal Jan Očko (1364–1378), syn měšťana a dvorního písaře krále Jana Lucemburského Jana z Kamenice. Jeho synovec Jan

1 Tato studie vznikla v rámci projektu na podporu excelence v základním výzkumu *Kulturní kódy a jejich proměna v busitském období* (GAČR P405/12/G148).

2 K tomu Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy* 3, Praha 1892, s. 409–411.

z Jenštejna (1379–1396) byl zvolen strýcovým nástupcem na metropolitním stolci, na nějž nakonec dosedl i Očkův prasynovec Olbram ze Škvorce (1396–1402). Nejednalo se o první případ, kdy by synové pocházející z měšťanských rodin zastávali vysoké církevní posty. Jmenovat můžeme například měšťanské synky Petra z Aspeltu nebo později Dětricha z Portic, kteří byli po strmých životních kariérách nakonec zvoleni mohučským arcibiskupem v prvním případě, magdeburským arcibiskupem v případě druhém.³ Podobně také Karel IV. využíval služeb neurozených, nicméně vzdělaných a schopných církevních hodnostářů jako osobních rádců nebo zdatných profesionálů při zajištění chodu své kanceláře. Pro panovníka nebyl důležitý jejich původ, ale především schopnosti. Na příkladu obdivuhodné kariéry tří měšťanských synků se můžeme pokusit sledovat základní mechanismy sociálního a ekonomického vzestupu městských elit v lucemburském období, který našel odraz také v jejich reprezentaci. Sociální a majetkový vzestup zároveň tvořil základní předpoklad pro jejich pronikání mezi dvorské a církevní elity.

Od první poloviny 13. století se v pramenech české provenience začali vyskytovat první pražští měšťané. Mnohé z nich lze považovat za zakladatele pozdějších významných měšťanských rodů. Mezi nimi se roku 1264 objevuje také Menhart z Chebu, předek jedné z nejmocnějších pražských tzv. patricijských rodin Olbramoviců.⁴ Moc ve městě tyto rody udržovaly po několik generací kontinuálním obsazováním míst v městské radě. Hlavní zdroje příjmů představoval podíl na těžbě a zpracování stříbrné rudy, který přes velká rizika přinášel slušný zisk, provozování zahraničního obchodu, kolonizační podniky a přechod k peněžní formě renty. Ekonomický rozvoj českých zemí ve 13. století tak umož-

3 K Petrovi z Aspeltu nejnověji David KIRT, *Zwischen Luxemburg und Habsburg: Peter von Aspelt an den fürstlichen Höfen vor seiner böhmischen Zeit*, in: Dvory a rezidence ve středověku III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2009, s. 445–459, zde na s. 445–446, pozn. 1 odkaz na základní biografickou literaturu k této významné osobnosti. Životní osudy Dětricha z Portic, včetně jeho uměleckého mecenátu, naposledy zpracoval Jiří FAJT, *Der lange Schatten Kaiser Karls IV.*, Praha 2015, s. 144–193.

4 K rodině Olbramoviců stále nejpodrobněji Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy 1*, Praha 1892, s. 309–312; Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy 2*, Praha 1892, s. 444–452 (zde i rodokmen na s. 449).

ňoval některým podnikavým jednotlivcům nebo měšťanským rodinám nabytí velkého bohatství.⁵

Oproti rodině Olbramoviců byl původ měšťana Jana z Kamenice donedávna zahalen tajemstvím (Obr. 1). Dříve se předpokládalo, že pocházel ze šlechtického rodu píšícího se podle Kamenice u Jičína.⁶ Ve většině písemných dokladů o jeho osobě se totiž uvádí jako „Johannes de Kemnitz“, kdy přídomek z Kamenice/de Kemnitz byl vykládán jako šlechtický predikát.⁷ Jako první na nešlechtický původ potomních panských rodů z Jenštejna a z Vlašimi sice upozornil Josef Vítězslav Šimák,⁸ ale až Bohumíru Červinkovi se však v rámci rozsáhlé studie podařilo prokazatelně doložit měšťanský původ rodiny Jenštějnu.⁹ Naposledy Janovi z Kamenice a jeho potomkům věnoval pozornost Vladimír Růžek. Nejprve formou krátkého podnětného exkurzu v rámci svojí rozsáhlé práce o erbovní galerii na hradě Laufu,¹⁰ později se k tématu vrátil ještě jednou v detailní monografii věnované původu druhého pražského arcibiskupa Jana Očka.¹¹ Předkládaná studie si ale neklade za cíl polemizovat se závěry Vladimíra Růžka. Jejím stěžejním záměrem je upozornit jak na základní mechanizmy přechodu měšťanů do řad šlechty, tak na to, že v pokročilé druhé polovině 14. století byl arcibiskupský stolec obsazen původně pražskými měšťanskými rody (potomky

-
- 5 Jaroslav MEZNÍK, *Praha před husitskou revolucí*, Praha 1990, s. 24–31; srov. Martin MUSÍLEK, *Pět tisíc bříven stříbra Ebruše Poplinova. Několik zamyslení nad velikostí majetku pražských a kutnohorských měšťanských elit ve 14. století na základě písemných pramenů*, Numismatický sborník 26/1, 2012, s. 117–135.
 - 6 Zde se totiž roku 1318 připomíná jakýsi šlechtic Jan. August SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický Království českého*, Praha 1908, s. 394; srov. *Monumenta Vaticana I. (1342–1352). Acta Clementis VI.*, (ed.) Ladislav Klicman, Praha 1903, č. 144, s. 81.
 - 7 Jmenuje se tak ve dvou listinách z roku 1344, v nichž se o Janovi z Kamenice hovoří jako o zemřelém, stejně jako v jeho obdarování Janem Lucemburským z roku 1315. MVB I, č. 334, s. 197–198, č. 335, s. 198–199; RBM III, (ed.) Josef Emler, Praha 1890, č. 272, s. 110.
 - 8 Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Kronika Československá I/3. Doba stará*, Praha 1925, s. 810, pozn. 1.
 - 9 Bohumír ČERVINKA, *Příspěvky k životopisu Jana z Jenštejna, III. arcibiskupa pražského I*, Sborník historického kroužku 24, 1933, s. 124–141.
 - 10 Vladimír RŮŽEK, *Česká znaková galerie na hradě Laufu u Norimberka z roku 1361. Příspěvek ke skladbě královského dvora Karla IV.*, SAP 38, 1988, s. 123, 215–219.
 - 11 Vladimír RŮŽEK, *K původu druhého pražského arcibiskupa Jana Očka (z Vlašimě?)*, in: K 650. výročí nastoupení Jana Očka na pražský arcibiskupský stolec, Zvláštní příloha Sborníku archivních prací 64/1, 2014, s. 3–100.

Jana z Kamenice a Olbramoviců), nikoliv rody šlechtickými, jak se můžeme ještě dnes namnoze dočíst ve stávající odborné literatuře.

Právě Vladimír Růžek jako první připomenul, že přídomky „Kemnitz“ a „Sitz“ u jména notáře Jana nebyly šlechtickými predikáty, ale odkazují na jeho původ ve venkovském nebo městském prostředí. Tentýž autor důkladným rozbohem dochovaných pramenných zmínek a porovnáním místních jmen „Kemnitz/Kamenice“ a „Sitz/Seč“ došel k závěru, že Jan pocházel buďto z Dolního Slezska nebo z Horní Lužice, popřípadě z jedné ze severočeských Kamenic Srbské nebo České.¹² Oproti tomuto autorovi se domnívám, že nemuselo jít o Kamenici v Čechách, ale mnohem pravděpodobněji se mohlo jednat o Kamenici Saskou (*Chemnitz*).¹³ Tuto variantu ostatně nevyloučil ani Vladimír Růžek, který ji však nakonec uvedl pouze marginálně jako méně pravděpodobnou varian-

12 V. RŮŽEK, *K původu*, s. 15–32, 75. Přes veškerou snahu však autorovy snahy o porovnání zápisu predikátů Jan „de Kemnitz“ a „de Sitz“ s dochovanými záznamy názvu různých obcí dle mého soudu nevyznívají přesvědčivě. Jednak máme velmi málo dokladů, jednak přepis názvu té které obce či města podléhal různým vlivům (osoba písaře, jeho národnost apod.), které měly za následek širokou škálu mnohdy zcela odlišných podob. Vše ztěžuje také skutečnost, že lokalit s dobovým názvem „Kemnitz“ nebo „Sitz“ lze jak v Čechách, tak v okolních zemích najít celou řadu. Nejsm tak přesvědčen o nutné topografické souvztažnosti jména Sitz ke Kemnitz. Naše dosavadní představy o migraci středověkého obyvatelstva totiž byly ještě donedávna nepřesné. Středověký člověk z různých důvodů mnohem častěji opouštěl dosavadní místo bydliště, než jsme předpokládali. Někteří měšťané změnili místo svého pobytu hned několikrát, než na Starém Městě pražském přijali městské právo. Podle nejnovějších výzkumů v říši migrovalo ročně 40 000 měšťanů, což v průměru znamená 50 osob na jedno město. A to pořád hovoříme o přesunech ve středověkých pramenech sledovatelných horních vrstev městského obyvatelstva. Migraci nižších vrstev městské a vesnické společnosti ve skutečnosti nejsm schopni zachytit vůbec. Srov. Martin MUSÍLEK, *Patroni, klienti, příbuzní. Sociální svět Starého Města pražského ve 14. století*, Praha 2015, s. 116–117, 171–173, 263–264. Výše nastíněné důvody mě vedou k tvrzení, že i přes veškerou snahu patrně nikdy nebudeme schopni říct s jistotou, ze které Kamenice Jan skutečně pocházel.

13 V. RŮŽEK, *K původu*, s. 28. Připomínám, že z plíseňského Altenburgu do Prahy přišel například zámožný apatykář Purkart. Tomu se podařilo rychle sňatkově proniknout do řad městské elity a několikrát také zasedal v městské radě. Martin MUSÍLEK, *Apatykáři na Starém Městě pražském ve středověku. Příspěvek k možnostem sociotopografické analýzy v areálu pražského souměstí na příkladech osob zabývajících se vykonáváním lékárnického povolání*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 12/1, 2009, s. 107, 111–113, 115 pozn. 69.

tu.¹⁴ V jedné z poznámek svojí detailní studie však doložil jak úzké vazby trojice plíseňských měst Saská Kamenice, Altenburgu a Cvikova (*Zwickau*) k české koruně, tak také existenci města Zeitz v Sasku-Anhaltsku, které je od Saské Kamenice vzdáleno 60 kilometrů. Pozoruhodná je také skutečnost, že právě tuto lokalitu Zeitz (*Citz*) si spletl se Saskou Kamenicí roku 1322 Petr Žitavský při popisu zástavy Janu Lucemburskému a není vyloučeno, že ji lze spojit s existencí druhého jména Sitz.¹⁵

Saská Kamenice leží nedaleko českých hranic a prokazatelně udržovala obchodní a jiné kontakty s českými zeměmi, které se nadále upevňovaly a prohlubovaly v souvislosti s územní politikou Václava II. a Jana Lucemburského v této oblasti. Tyto prvotní vazby se Saskou Kamenicí mohly být podle Růžka teoreticky důvodem migrace Jana z Kemnitz do Čech. Tyto závěry lze ještě doplnit rozbořením nově přijatých měšťanů na Starém Městě pražském, který ukázal, že odtud pocházeli někteří další staroměstští přistěhovalci.¹⁶ Například roku 1341 zde přijal městské právo Mikuláš de Cemnitz, původem patrně ze Saské Kamenice (*Nicolaus de Cemnicz*).¹⁷ Záznamy o přijímání nových staroměstských měšťanů jsou dochovány až od roku 1324, přičemž postrádáme doklad o přijetí městského práva Janem z Kamenice. UVědomíme-li si však, že jako dvorský písař Jana

14 Dle osobního sdělení Vladimír Růžek svoje prapůvodní úvahy o umístění Kemnitz začínal právě v Saské Kamenici (Chemnitz). V průběhu svojí analýzy však tuto variantu postupně vyloučil a marginalizoval z důvodu existence druhého jména Sitz.

15 Výše uvedené doklady shromáždil již V. RŮŽEK, *K původu*, s. 28, pozn. 97. Ztotožnění Sitz s touto lokalitou však z jazykových důvodů i vzhledem k vzdálenosti obou měst považoval za nepravděpodobné (opakuji, že Zeitz se nachází 60 km severozápadně od Chemnitz).

16 M. MUSÍLEK, *Patroni*, s. 148–165. Později ve dvacátých a třicátých letech 15. století můžeme doložit také migraci měšťanů pocházejících z českých zemí (zejména ze severozápadních Čech) do Saské Kamenice. Nemusíme ale pochybovat o tom, že tento přeshraniční pohyb osob-měšťanů má mnohem hlubší kořeny v minulosti. Srov. IDEM, *Die Neubürger in Chemnitz im 15. Jahrhundert. Das Einnahmehandbuch als Zeuge der Migration in der Stadt*, in: *Aus dem Stadtarchiv Chemnitz*, Chemnitz 2018 (v tisku).

17 *Liber Vetustissimus Antiquae Civitatis Pragensis 1310–1518*, Hana Pátková – Aleš Pořízka – Věra Smolová (edd.), Praha 2011 (= *Documenta Pragensia Monographia* 25), fol. 86r-v (fol. 86r-v dnes ztracen); srov. proto edici Josef TEIGE, *Seznamy měšťanů Pražských I/1. Staré Město 1324–1350*, Almanach královského hlavního města Prahy 4, Praha 1901, s. 246.

Lucemburského je doložen již roku 1315, není vyloučeno, že městské právo mohl přijmout dříve a uvedené seznamy jej tak nezachytily.¹⁸

Zisk dvorského úřadu Janovi z Kamenice podobně jako jiným dvořanům umožnil usadit se v Praze, kde se poprvé setkáváme i s jeho syny. Pavel z Prahy v letech 1351 až 1373 vykonával post notáře královské komory.¹⁹ Z titulu zastávajícího úřadu byl dlouholetým finančníkem a zároveň rádcem císaře Karla IV.²⁰ Pavlův bratr Michal působil jako královský purkrabí na hradě Svojanově a objevuje se také jako držitel hradu Lichtenburku. Pohyboval se v nejbližším okolí panovníka, kterého ve druhé polovině roku 1360 doprovázel do říše. Zemřel roku 1368 během římské jízdy Karla IV. v Itálii a byl pochován v minoritském klášteře v Bologni.²¹ Vedle vlastnictví několika domů v Praze se oba vyskytují jako věřitelé Karla IV. Pavel z Prahy roku 1368 koupil hrad Jenštejn a začal nadále užívat predikátu z Jenštejna.²² V Praze Na Zderaze (čp. 329/II) si vybudoval rozsáhlé sídlo, kde patrně vedl celou finanční agendu a kde býval hostem také císař.²³ Michal získal

18 Ferdinand Tadra uvádí, že Jan z Kamenice ve funkci dvorského písaře působil v letech 1315 až 1325. Ferdinand TADRA, *Kanceláře a písaři v zemích českých za králů z rodu Lucemburského Jana, Karla IV. a Václava IV. (1310–1420)*, Praha 1892, s. 104. Vladimír Růžek však správně upozornil na to, že roku 1325 se uvádí již pouze jako bývalý notář. Jak dlouho v tomto úřadu setrval, nevíme. V. RŮŽEK, *K původu*, s. 14–15.

19 Tomek uvádí rozmezí let 1371 až 1374. Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy 5*, Praha 1905, s. 48; Vladimír Růžek zjistil, že poprvé bez označení úřadu se Pavel označuje již v listopadu 1373. V. RŮŽEK, *K původu*, s. 38, pozn. 135.

20 Tato skutečnost je dnes všeobecně známa. Upozornili na ní například B. ČERVINKA, *Příspěvky k životopisu 1*, s. 130; V. RŮŽEK, *Česká znaková galerie*, s. 216, pozn. 708; nebo V. RŮŽEK, *K původu*, s. 41, pozn. 153.

21 V. RŮŽEK, *K původu*, s. 36.

22 Jen na Starém Městě pražském vlastnil Pavel z Jenštejna čtyři domy. *Základy starého místopisu Pražského 1. Staré Město*, (ed.) Václav Vladivoj Tomek, Praha 1866, s. 188, 189, 241, 251. K jeho rozsáhlým venkovským startkům B. ČERVINKA, *Příspěvky k životopisu 1*, s. 138–140.

23 *Základy starého místopisu Pražského 2. Nové město Pražské*, Václav Vladivoj Tomek (ed.), Praha 1870, s. 125–126; srov. V. V. TOMEK, *Dějepis 2*, s. 238; nebo k jeho stavební podobě Tomáš DURDÍK, *Hrady Václava IV. v pražských městech a jejich nejbližším okolí*, DP 6/1, 1986, s. 30–34; František ZÁRUBA, *Hrady Václava IV. Od nedobytného útočiště k pohodlné rezidenci*, Praha 2014, s. 259–264. K tomu také Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české IV.a (1310–1402)*, Praha–Litomyšl 2003, s. 524–525.

roku 1363 hrad Vlašim.²⁴ Oba bratří byli zakladateli dvou potomních rodových linií pánů z Jenštejna a z Vlašimě. Před zakoupením obou hradů se však u žádného z nich, ani u jejich bratra a druhého pražského arcibiskupa Jana Očka, v žádné listině nevyskytuje šlechtický přídomek. Naopak na několika listinách nesou označení „*de Praga*“, které prokazatelně dokládá jejich měšťanský původ.²⁵ Navíc ještě v roce 1378 se již zemřelý Pavel z Jenštejna označoval jako pražský měšťan.²⁶ Ostatně jeho úzký vztah k staroměstskému prostředí je jen obtížně přehlédnutelný. Rodinná nekropole se totiž nacházela v konventu sv. Jakuba.²⁷ V kostele sv. Haštala, který ležel nedaleko Pavlova domu čp. 748/I v Kozi ulici, pak založil nejspíše se svojí ženou Markétou oltář sv. Markěty.²⁸

Jelikož pro oba bratry postrádáme doklad o přijetí staroměstského práva, je pravděpodobné, že tak musel učinit již jejich otec. Seznamy novoměšťanů jsou na Starém Městě pražském doloženy v úplnosti z let 1324 až 1393 a je nepravděpodobné, že by byli v písemné evidenci novoměšťanů pominuti. Nadto rozbor novoměšťanů na Starém Městě pražském prokázal, že městské právo zde přijímaly buďto osoby již delší čas usazené ve městě, nebo zámožnější jedinci, kteří pocházeli z většího města a městečka.²⁹ To vše spíše hovoří pro Janův původ z městského prostředí spíše, než z toho venkovského.

24 August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého 15*, Praha 1998, s. 182. K tomu nejnověji V. RŮŽEK, *K původu*, s. 34–35.

25 Například roku 1360 se Michal jmenuje jako „*Michaeli de Praga, burgraviu in Furstenberg*“, RBM VII (1358–1363), (edd.) Bedřich Mendl a Milena Linhartová, Praha 1954–1963, č. 703, s. 426.

26 „*olim notarius d. Pauli de Jenczenstein civis Pragensis*“, *Soudní akta konsistoře pražské 1*, Ferdinand Tadra (ed.), Praha 1893, s. 148. Potomní páni z Vlašimi a z Jenštejna tedy nepocházeli z rodiny Olbramoviců, jak omylem uvedly Lenka BOBKOVÁ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české IVb (1310–1402)*, Praha – Litomyšl 2003, s. 34. Nadto ani rodina Rokycanských, ani Olbramovici po roce 1350 nemizejí ze staroměstské rady, jak se tyto autority domnívaly. Příslušníci obou rodů v ní totiž prokazatelně pravidelně zasedali až do prvních dvou desetiletí 15. století. Srov. seznamy rad u V. V. TOMEK, *Dějepis 5*, s. 64–75; a V. V. TOMEK, *Dějepis 2*, s. 449. Například ještě v radě 1398 nacházíme Olbramovice Prokopa Bohuslavova, mezi lety 1400 až 1413 byl několikrát konšem Zikmund Rokycanský.

27 B. ČERVINKA, *Příspěvky k životopisu 1*, s. 131–132.

28 *Libri erectionum 4 (1390–1397)*, Kliment Borový (ed.), Praha 1883, s. 460.

29 M. MUSÍLEK, *Patroni*, s. 164.

Bohumír Červinka uvedl, že manželka komorního písaře Pavla z Jenštejna – Markéta – byla dcerou jakéhosi Leublina.³⁰ Vzhledem k ojedinělosti tohoto křestního jména ve staroměstském prostředí by jej šlo identifikovat s Leublinem, který ve městě mezi lety 1351 až 1355 vlastnil dům neznámé polohy.³¹ Tento Leublin se zmiňuje jako královský písař (*scriptor regis*).³² Pozemky v Hostivicích, které Jan z Kamenice obdržel od Jana Lucemburského roku 1315, o deset let později prodal mistru královské kuchyně Gotfriedovi a jeho bratru Hojerovi.³³ Znamé jsou úzké vazby Pavla z Jenštejna na královského kancléře Jana ze Středy, který mohl být také kmotrem Pavlových dětí.³⁴ Pokud je naše ztotožnění s měšťanem Leublinem správné, zřetelně se ukazuje propojení úředníků dvorské kanceláře osobními kontakty, které mnohdy vyústily také v obchodní nebo rodové vazby. Měšťanské rodinné klany tvořily účelově budovaná uskupení, která mohla lépe než jednotlivci využít konexí na panovnickém dvoře a zajistit dvorskou službu také svým potomkům.

Neznámo kdy uzavřela sňatek Kateřina, dcera Pavla z Jenštejna, s Menhartem Olbramovým.³⁵ Tímto sňatkem došlo k propojení starobylého pražského měšťanského rodu s rodinou, která teprve nedávno přišla do města. Sňatek byl pro obě strany výhodný. Olbramovici se dokázali spojit s rodem, jehož příslušníci krátce po svém příchodu do města dokázali nabýt značného bohatství a především udržovali úzké vazby na panovníka a jeho dvůr.³⁶ Naopak potomci Jana

30 B. ČERVINKA, *Příspěvky k životopisu 1*, s. 131.

31 Na to upozornil již V. RŮŽEK, *K původu*, s. 40.

32 Roku 1359 se ještě připomíná jako majitel domu v Celetné ulici Hanek Leublin, snad Leublinův syn. *Základy 1*, s. 244, 249; srov. V. V. TOMEK, *Dějepis 5*, s. 49. Mezi lety 1349 až 1351 podobně jako Jan z Kamenice vykonával úřad písaře desk dvorských. F. TADRA, *Kanceláře a písaři*, s. 104.

33 RBM III, č. 1075, s. 415–416.

34 Tedy i druhého pražského arcibiskupa Jana z Jenštejna. B. ČERVINKA, *Příspěvky k životopisu 1*, s. 7–8.

35 F. TADRA, *Kanceláře a písaři*, s. 114; srov. V. V. TOMEK, *Dějepis 2*, s. 450. Co je zajímavé, u potomků Menharta Olbramova se začínají objevovat křestní jména typická pro rodinu Jenštejnů – Pavel, Václav a Kateřina, které (až na jméno zemského patrona Václava) však neužívaly jiné větve rozrodu. Srov. rodokmen V. V. TOMEK, *Dějepis 2*, s. 449.

36 Jan z Jenštejna ještě s odstupem času vzpomínal, že v domě jeho otce Pavla z Jenštejna panovaly bohatství a vznešenost (*erant gloria et divitiae in domo patris mei*). *Geschichtschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen II.*, in: *Fontes rerum Austriacarum*, I. Abtheilung, Scrip-

z Kamenice legitimovali svoje postavení v rámci města spojením s jedním z nejvýznamnějších tzv. patricijských rodů a tím si upevnili svoji pozici v okruhu pražské měšťanské elity. Na případě obou bohatých pražských rodin tak lze demonstrovat dva spolu navzájem provázané způsoby zlepšení společenského postavení přechodem ke šlechtě. První z nich, který byl ve 14. století nejběžnější, představoval zakoupení svobodného venkovského statku.³⁷ Vedle tohoto způsobu se setkáváme s přechodem ke šlechtě také prostřednictvím dvorských úřadů.³⁸

Již v první polovině 14. století vlastnili pražští měšťané značné majetky na venkově.³⁹ Ještě na počátku století byla držba hradů a venkovských statků v rukou pražských a kutnohorských měšťanů předmětem kritiky některých soudobých kronikářů, kteří ji považovali za porušení odvěkého společenského řádu.⁴⁰ Konkrétně můžeme upozornit na známou výtku Petra Žitavského, kteří hovoří o tom, že Pertold Pirkner si nedaleko města postavil hrádek zvaný Perštejnec, na němž pobýval spíše „z *honby za zvláštnostmi než z potřeby*“.⁴¹ Nejpозději od poloviny 14. století však někteří měšťané opustili město a nadále sídlili na svých venkovských statcích. Pokud dosavadní literatura hovořila o „feudalizaci“ tzv. patriciátu a pronikání měšťanů na venkov, představoval tento domnělý trend výrazně jednostrannou tendenci, kterou nedoprovázel analogicky silný pohyb

tores IV/2, (ed.) Karl Adolf Constantin Höfler, Vídeň 1865, s. 13. Na to upozornil již B. ČERVINKA, *Příspěvky k životopisu I*, s. 138.

37 Srov. M. MUSÍLEK, *Patroni*, s. 87–88.

38 J. MEZNÍK, *Praha*, s. 70–72; ze zahraničních titulů srov. zejména studie ve sborníku *Zwischen Nicht-Adel und Adel*, (edd.) Kurt Andermann – Peter Johaneck, Stuttgart 2001 (= *Vorträge und Forschungen* 53). Na ideální příklady přechodu ke šlechtě dvou měšťanů z tirolského Bozenu upozornil Gustav PFEIFER, „*Neuer Adel im Bozen des 14. Jahrhunderts. Botsch von Florenz und Niklaus Vintler*, *Pro civitate Austriae* 6, 2001, s. 3–23.

39 Josef ŠUSTA, *Poslední Přemyslovci a jejich dědictví (1300–1308)*, in: *Dvě knihy českých dějin I*, Praha 2001, s. 66–72; Jaroslav MEZNÍK, *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*, in: *Rozpravy ČSAV* 75/2, Praha 1965, s. 3–67. K venkovským statkům pražských měšťanů naposledy M. MUSÍLEK, *Patroni*, s. 73–90.

40 K tomu nejnověji Martin MUSÍLEK, *Odras dvorské kultury v městském prostředí ve 13. a 14. století*, in: *Dvory a residence ve středověku 2. Skladba a kultura středověké společnosti*, Dana Dvořáčková – Jan Zelenka (edd.), Praha 2008 (= *Supplementum Mediaevalia Historica Bohemica* 2), s. 475–505

41 „*ubi plus curiositate, quam necessitate sepius manebat*“, Petra Žitavského kronika zbraslavská, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 163.

z venkova, to znamená ze šlechtického prostředí do města.⁴² To potvrzuje také nemnoho morganatických sňatků, které byly uzavřeny mezi příslušníky šlechty a zámožných měšťanských rodů.⁴³ Co je však nepochybné, většina měšťanů používala získané hrady nebo tvrze jako rezidence, zvyšující jejich prestiž. V řadě případů se jednalo o honosné stavby, na jejichž vybudování se podílela dvorská huť. Mezi nejnáročnější stavební podniky bohatých pražských měšťanských elit patřil například hrad zámožného pražského měšťana Františka Rokycanského Okoř, stejně jako Pavlem a jeho synem Janem z Jenštejna nákladně přestavěný hrad Jenštejn.⁴⁴

42 Na to upozornil již Jaroslav ČECHURA, *Městská šlechta – součást pražského patriciátu? K otázce kontinuity pražského patriciátu 14. -16. století*, Documenta Pragensia 9/1, 1991, s. 64.

43 O jednom z prvních dokladů uzavření morganatického sňatku mezi měšťanem a příslušníkem vyšší šlechty, nás informuje zápis ve formulářové sbírce *Summa Gerhardi*. Chtěl-li ve třicátých letech 14. století pražský měšťan a zároveň královský podkomoří Frenclin Jakubův provdat svoji dceru za příslušníka šlechtické rodiny, musel svoji snahu draze zaplatit. Panu Půtovi z Vildenberga pojistil věno 300 kop pražských grošů na svých venkovských statcích. Navíc v případě Frenclinovi smrti se Půtovi synové měli stát jeho univerzálními dědici. Znění ostatních svatebních smluv uzavřených mezi jednotlivými pražskými měšťanskými rody vyznívá jinak. Výše nevěstina věna v nich tvořila v průměru asi polovinu částky, kterou ji pojišťovala manželova rodina na svých statcích. *Summa Gerhardi*, č. 110, s. 135–136. Přestože se nám zpráva o tomto sňatku dochovala pouze ve formulářové sbírce, považoval ji Šusta i Mezník za pravdivou. Srovnej Josef ŠUSTA, *České dějiny II/3. Karel IV. Otec a syn*, Praha 1946, s. 98; Jaroslav MEZNÍK, *Venkovské statky brněnských měšťanů ve 14. a 15. století*, Časopis Matice moravské 79, 1960, s. 49. Naopak Kateřina, dcera pana Proška z Vildenberka, se provdala za brněnského měšťana Dětricha Maurice. Po Dětrichově smrti uzavřela Kateřina sňatek znovu, tentokrát se šlechticem Smilem z Letnice a Kunštátu. IDEM, *Lucemburská Morava (1310–1423)*, Praha 1999, s. 130, pozn. 202. Tento již výše zmíněný případ však nelze brát za jasný doklad sňatku mezi měšťanem a šlechticem, protože Dětrich Mauricův je v pramenech zmiňovaný také jako šlechtic s přídomkem z Vlasatic. IDEM, *Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století*, Brno v minulosti a dnes 4, 1962, s., s. 273–274.

44 *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 7. Praha a okolí*, (red.) František Holec, Praha 1988, s. 132–133; srov. Dobroslava MENCLOVÁ, *České hrady 2*, Praha 1972, s. 143–146; a Robert ŠIMŮNEK, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013. Problematice stavebního vývoje měšťanských venkovských statků doposud nebyla věnována souhrnná pozornost. Můžeme pouze předpokládat, že bohatí jedinci, sídlící na venkově, si tato sídla nákladně opravovali nebo přestavovali. Mimo jiné byla také symbolem zámožnosti a navenek reprezentovala svého majitele. Dokladem by mohla být torzovitě dochovaná

Po nabytí hradní stavby měšťané automaticky přijímali její jméno do svého predikátu spolu s oslovením rytíř (*miles*), proslulý, slavný (*famosus*) nebo *armiger*, *cliens* ve smyslu urozené a osobně svobodné osoby.⁴⁵ Mezi měšťany, kteří vza-li odpuštění od města, nacházíme po polovině 14. století v staroměstské knize soudní také několik příslušníků rodiny Olbramoviců.⁴⁶ Na venkově usazení měšťané se stali zakladateli několika zemanských rodových větví, pramenně do-
ložených hluboko do 15. století. Přestože mezi nimi není uveden otec Olbrama ze Škvorce Olbram Menhartův, nemusíme pochybovat o tom, že i jemu rodinné bohatství umožnilo ve druhé polovině 14. století opustit město a trvale přesídlit na venkov.⁴⁷ Jeho synové Pavel a Václav se nazývali pravidelně pouze rodovým

a stavebně mimořádně náročná kaple na hradě Okoři. Pokud jejími stavebníky byli skutečně příslušníci pražské rodiny Rokycanských, jednalo by se o jedno ze svědectví nákladně vybudované soukromé oratoře, která dokládá vysokou sociální úroveň obyvatel hradu. A. SEDLÁČEK, *Hrady, 15*, s. 160–163; Tomáš DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, s. 395–398; srov. k hradní kapli na Okoři nejnověji František ZÁRUBA, *Hradní kaple 1. Doba přemyslovská*, Praha 2014; hradu Jenštejn tu tentýž autor věnoval pozornost v druhém díle IDEM, *Hradní kaple 2. Doba lucemburská*, Praha 2015, s. 176–179.

- 45 M. MUSÍLEK, *Odras dvorské kultury*, s. 493–494. Pro označení společensky výše postavené osoby se vžilo zpravidla užívání termínu vladykové a rytíři (*militēs*), pro nižší vrstvu býval uváděn název panoše s četnými latinskými ekvivalenty (*cliens*, *famulus clientalis*, *armiger* apod.). Miloslav POLÍVKA, *Mikuláš z Husí a nižší šlechta v počátcích husitské revoluce*, Rozpravy ČSAV 92, sešit 1, Praha 1982, s. 14–15; srov. Jaroslav MEZNÍK, *Česká a moravská šlechta ve 14. a 15. století*, Sborník historický 37, 1990, s. 11; nebo a Robert NOVOTNÝ, *Šlechta*, in: Husitské století, Pavlína Cermanová – Robert Novotný – Pavel Soukup (edd.), Praha 2014, s. 301–302. Sémantický rozbor termínů pán, rytíř a vladyka provedl Josef MACEK, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997, s. 26–90.
- 46 Jednalo se o Velfla Menhartova (1356), Bohuslava Olbrama (1357) a Šimona Bohuslavova z Běchovic (1357). Josef TŘÍKAČ, *Staroměstská kniha soudní z let 1351–1367*, PSH 29, 1996, s. 43–44.
- 47 Ke koncentraci venkovských statků rodiny Olbramoviců došlo zejména v okolí Škvorce. Zde jim patřila osada Škvorec s tvrzí, a dále nedaleko ležící vesnice Květnice s tvrzí, Lhota u Úval, Tuklaty s tvrzí, Přišimasy, Horka, Zlatá, Hradešín a Zeleneč. Srov. V. V. TOMEK, *Dějepis 2*, s. 445–446, 449. Některá kastelologická literatura Škvorec označuje jako hrad. Například Tomáš DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, s. 538–539. Vzhledem k poloze na sice výrazné, ale nevysoké ostrožně, absenci dominantní věže a pod dojmem srovnání s ostatními okolními opevněnými stavbami staroměstských měšťanů na východ od Prahy (Tuklaty, Dubeč, Běchovice, Vyšehořovice) bych se spíše přikláněl k označení tvrz, a to i po rozsáhlé přestavbě, která proběhla někdy kolem roku 1400. K měšťanským majetkům na

predikátem ze Škvorce. Roku 1396 byli dokonce jako svědci při dosazení nového faráře v kostele sv. Mikuláše označeni jako „*nobiles*“ (*nobilium Pauli et Wenceslai de Syuorcz*), což je titul, který užívala zpravidla jen vyšší šlechta.⁴⁸ Docházelo tak nejen k majetkovému a prestižnímu vzestupu, ale často také k vzestupu společenskému.

Až roku 1366 však Karel IV. vydal privilegium, v němž staroměstským měšťanům povoloval zakupovat majetky na venkově, zapisovat je do zemských desk a svobodně odkazovat.⁴⁹ Daná nařízení měla platit pouze pro ty měšťany, kteří trpí s městem, to znamená pro ty, kteří měli měštské právo. Někteří měšťané skutečně opouštěli město, nicméně většina z nich i nadále udržovala s městem úzké kontakty. Mnozí z nich se do města vraceli, zasedali zde v městské radě nebo vykonávali úřad městského rychtáře. Přechod některých měšťanů ke šlechtě je nepopíratelný, ve většině případů se ale jeví přinejmenším jako nejednoznačný. Měšťané, kteří odcházeli na venkov, patřili bezpochyby k nejzámožnějším představitelům horní vrstvy městského obyvatelstva a dohromady vlastnili značný počet domů. Měšťan, který se chtěl dobrovolně odstěhovat z města a vzdát se městského práva, měl povinnost do čtrnácti dnů předstoupit před městský soud. Během čtyř týdnů se musel vystěhovat s veškerým majetkem z města a po další tři roky nesměl znovu přijmout měštské právo. Zároveň měl povinnost vyrovnat všechny dluhy, které ve městě zanechal. Odcházejícím měšťanům bylo vyměřeno také placení odchodného (*ius detractiois*), jehož výše byla nejčastěji odvozena od velikosti vlastněného nemovitého majetku. Pokud tedy dosavadní literatura hovořila o měšťanech přecházejících ke šlechtě jako o jistém trendu, zápisy v městských knihách nás nutí při hodnocení tohoto tvrzení – i vzhledem k výše vyjmenovaným skutečnostem – k opatrnosti.⁵⁰

Vedle zakupování venkovských statků se setkáváme s už zmíněným přechodem ke šlechtě prostřednictvím dvorských úřadů. Již v první polovině 14. století zastávali pražští měšťané významné funkce v zemské správě. V první řadě se jed-

venkově kolem roku 1350, jejich množství a topografickému rozložení v okolí města M. MUSÍLEK, *Patroni*, s. 73–90.

48 LC 5 (1390), František Antonín Tingl (ed.), Praha 1865, s. 262–263; srov. J. MEZNÍK, *Praha*, s. 72.

49 CIM I., Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1886, č. 87, s. 142–143.

50 Srov. M. MUSÍLEK, *Patroni*, s. 87–88.

nalo o úřady úzce související s jejich finančními a podnikatelskými zkušenostmi. Pražští měšťané často působili na panovnickém dvoře jako mincmistři, hofrychtěři nebo podkomoří.⁵¹ Později pronikali i do dalších úřadů. Pavel z Jenštejna figuroval jako finančník a rádce Karla IV. (v letech 1355 až 1374 vykonával úřad písaře královské komory), jeho bratr Michal z Vlašimi působil jako královský purkrabí na hradě Svojanově, Menhart Olbramův, otec Olbrama ze Škvorce zastával v letech 1373 až 1380 úřad vyšehradského purkrabí.⁵² Pavel z Jenštejna zároveň vystupoval jako panovníkův věřitel. Nemůže být pochyb o tom, že byl členem panovnického dvora, protože na dvou listinách, v nichž mu Karel IV. daruje náhradou některé důchody, je označen jako *familiaris*.⁵³ Již Jaroslav Mezník upozornil na to, že zatímco před rokem 1350 neměly dvorské úřady vliv na vztah měšťana k městu, ve druhé polovině 14. století dopomohla dvorská služba některým měšťanům k získání velkých majetků a následně k opuštění města.⁵⁴

Podobně jako ve šlechtických rodinách také v měšťanských kruzích mladší synové navštěvovali univerzitní studia nebo se věnovali církevní kariéře. Vzhledem k dostatečným finančním prostředkům měšťané zastávali vlivné postavení církevních hodnostářů, obsazovali výnosná kanovnická obročí nebo nacházeli uplatnění v pražských klášterech.⁵⁵ Jan z Jenštejna byl před svým zvolením pražským metropolitou míšeňským biskupem, jeho bratr Václav působil jako probošt v kapitule sv. Kryštofa v Týně nad Vltavou.⁵⁶ Synovec Jana z Jenštejna Olbram ze Škvorce se po právnických studiích stal pražským a vyšehradským kanovníkem, později byl proboštem v kostele sv. Apolináře na Novém Městě

51 IDEM, *Odras dvorské kultury*, s. 492–493. Místem působnosti královského mincmistra byla ve 14. století obvykle Kutná Hora. Srov. Emanuel LEMINGER, *Královská mincovna v Kutné Hoře*, Praha 1912.

52 V. V. TOMEK, *Dějepis 2*, s. 446.

53 „*familiaris nostri dilecti Pauli, camere nostre notarii*“, RBM VII, č. 538, s. 340; „*Paulo de Praga, camere nostro notario, fideli et familiari nostro dilecto*“, CIM II., Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1895, č. 393, s. 567.

54 J. MEZNÍK, *Praba*, s. 72.

55 *Ibidem*, s. 153–155.

56 Jako probošt v Týně nad Vltavou se jmenuje například roku 1391. *Archiv český 7*, (ed.) Josef Kalousek, Praha 1887, s. 606–607; srov. V. V. TOMEK, *Dějepis 5*, s. 146, 184, 202; B. ČERVINKA, *Příspěvky k životopisu 1*, s. 136–137; a nejnověji V. RŮŽEK, *K původu*, s. 42.

pražském.⁵⁷ Sestra Jana z Jenštejna Anna byla řeholnicí v augustiniánském klášteře sv. Kateřiny na Novém Městě pražském. Anna z Jenštejna se však v klášteře nevzdávala světských radovánek. Dozvídáme se o tom z listu jejího bratra již jako zvoleného arcibiskupa. V něm ji kárá, že si jako arcibiskupova příbuzná nesmí dovolovat více než ostatní sestry. Přitom Annu nabádá, aby naopak šla ostatním jeptiškám příkladem.⁵⁸

Vedle toho měli zámožní staroměstští měšťané patronátní práva nad řadou plebánských a oltářnických míst. Vlastnictví patronátních práv umožňovalo především pražským měšťanům opatřit pro své syny nebo syny svých známých zajištění v případě, když se jim nepodařilo získat lepší obroč. ⁵⁹ Někteří měšťané se také účastnili finančních transakcí, které souvisely s kuriálním fiskalizmem, například vybíráním dávek od duchovenstva papežovi. K výrazným projevům mecenátu předních měšťanských rodin patřily zbožné odkazy v podobě nákladných špitálních, oltářních či univerzitních nadání i podpora umění.⁶⁰

Měšťanským synům se nabízel také možnost kariérní vzestupu jako církevních hodnostářů. Jan Očko se v Karlově blízkém okolí pohyboval od svého mládí (Obr. 2).⁶¹ V císařově okolí setrval i jako olomoucký biskup, což dokládá sku-

57 B. ČERVINKA, *Příspěvky k životopisu 1*, s. 112.

58 Ibidem, s. 137–138.

59 Například významné příslušníky měšťanských rodů v duchovenstvu pražského kostela, které vyjmenoval již V. V. TOMEK, *Dějepis 5*, s. 135–157; srov. Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Projevy religiozity v Praze v době předhusitské*, in: EADEM, *Svět české středověké církve*, Praha 2010, s. 229–244

60 Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Fundace pražských měšťanů do roku 1419*, DP 4, 1984, s. 121–137; EADEM, *Ke studiu a možnostem využití patronátních práv v předhusitských Čechách*, FHB 7, 1984, s. 43–99. Precizní topografii staroměstských oltářů, jejich patronů a dárců provedl již David Charles MENGEL, *Bones, Stones and Brothels: Religion and Topography in Prague under Emperor Charles IV. (1346–78)*, nepublikovaná disertační práce obhájená na University of Notre Dame 2003, s. 81–148. K ženám v městském prostředí srov. Dušan FOLTÝN, *Cisterciácky měšťanského původu v Čechách a na Moravě v době předhusitské*, in: *Sociální svět středověkého města*, Praha 2000 (= *Colloquia mediaevalia Pragensia 5*), s. 199–206.

61 Jmenování Jana Očka do této vysoké funkce bylo vyvrcholením jeho zásluh, které vykonal ve službách svého pána – římského císaře a českého krále. Právě jeho působení po boku Karla IV. vyzdvihl ve své Kronice pražského kostela Beneš Krabice z Weitmile. Podle něj Jan Očko „od let svého mládí, ještě když byl mladšího věku a zastával nižší hodnost, byl vždy věrným přívržencem téhož pána, byl jako věrný služebník účasten všech jeho soužení a byl do nich zasvěcen“. Beneš KRABICE Z WEITMILE, *Kronika pražského kostela*, in: *Kroniky doby*

tečnost, že se u Karla těšil velké důvěře. Z hlediska kariérních hodnotností v církevní sféře dosáhl v podstatě maxima. Roku 1364 se stal druhým pražským arcibiskupem. O rok později 1365 mu papež na Karlův popud udělil hodnost stálého legáta pro biskupství míšeňské, bamberské a řezenské. Na sklonku své arcibiskupské dráhy se dočkal nejen povýšení svého synovce Jana z Jenštejna na metropolitní stolec, ale roku 1378 se stal jako vůbec první český prelát kardinálem.⁶²

S nástupem jeho synovce Jana z Jenštejna došlo k radikální proměně vztahu mezi Karlovým nástupcem Václavem IV. a novým pražským metropolitou (Obr. 3).⁶³ Oproti důvěrnému vztahu Karla IV. k Janu Očkovi byl pontifikát vzdělaného a průbojného Jana z Jenštejna vyplněn osobními spory s Václavem IV. Ani Jan z Jenštejna nebyl před svým nástupem na metropolitní stolec v dvorských kruzích neznámou osobou.⁶⁴ Na sklonku vlády Karla IV. byl jmenován královským kancléřem.⁶⁵

I přes vleklé rozpory s Václavem IV. se Janovi z Jenštejna podařilo prosadit jmenování synovce Olbrama ze Škvorce svým nástupcem. Král Václav IV. proti jeho jmenování neprotestoval. Olbrama ze Škvorce totiž znal ode dvora, kde působil jako kancléř a blízký rádce Jana Zhořeleckého. V době dlouholetého sporu mezi Václavem IV. a panskou jednotou vystupoval Václavův bratr Jan Zhořelecký vždy jako králův nejbližší spojenec. Jen obtížně si lze představit, že by Janův kancléř zastával jinou politickou linii. Navíc i z pozdějších zpráv můžeme oproti mínění některé dosavadní literatury vyvozovat, že Olbram ze Škvorce byl již jako zvolený arcibiskup i nadále předním zastáncem královské moci. Ostatně na králově straně nacházíme také jeho strýce Jana z Vlašimi, pozdějšího přisedícího na zemském soudě. Olbram ze Škvorce roku 1398 doprovázel Václava IV. na jeho

Karla IV., Praha 1987, s. 236. Vladimír Růžek ve své detailní studii přesvědčivě prokázal, že Jan Očko neměl k Vlašimi žádný vztah a že tento predikát mu omylem udělili až humanističtí autoři v polovině 16. století. V. RŮŽEK, *K původu*, s. 72–75.

62 L. BOBKOVÁ, *Velké dějiny IV.a*, s. 520.

63 V. V. TOMEK, *Dějepis 3*, s. 344–381; srov. L. BOBKOVÁ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny IV.b*, s. 330–340.

64 K Janovi z Jenštejna B. ČERVINKA, *Příspěvky k životopisu 1*, s. 124–141; a IDEM, *Příspěvky k životopisu Jana z Jenštejna, III. arcibiskupa pražského 2 a 3*, Sborník historického kroužku 35, 1934, s. 1–7, 49–72.

65 V. V. TOMEK, *Dějepis 5*, s. 48.

cestě do Francie, o rok později uzavíral ze strany krále příměří mezi panovníkem a zástupci panské jednoty. Roku 1401 byl konečně uzavřen zemský mír mezi králem a panskou jednotou. Nad jeho dodržováním měla dohlížet čtyřčlenná rada, do které byl vedle hlavních exponentů panské jednoty Jindřicha z Rožmberka a Oty z Bergova jmenován ze strany krále Jindřich Krušina z Lichtenburka a také pražský arcibiskup Olbram ze Škvorce.⁶⁶ V období vleklých bojů mezi králem Václavem IV. a panskou jednotou se Olbram ze Škvorce nejenom pronikl do nejvyšších pater mocenské pyramidy, ale jako arcibiskup se dokázal prosadit na celozemské úrovni.

Působení potomků Jana z Kamenice a Olbramoviců na dvoře Karla IV. našla odraz také ve výzdobě císařova audienčního sálu na hradě Laufu (Obr. 4). Ve zdejší znakové galerii došlo k propojení Karlova pojetí českého království a jeho mocenského a správního aparátu. Mezi 114 vytesanými a vybarvenými znaky příslušníků české a moravské šlechty nacházíme také erb pražské rodiny Olbramoviců, to znamená pět stříbrných plamenů v červeném poli (Obr. 5). Zřejmě se zde projevil blízký vztah Olbrama Menhartova ke dvoru a k samotnému císaři. Vedle Olbramoviců zde mezi erby předních šlechtických rodin českého království nacházíme také znak, který používal Pavel z Jenštejna – dvě vzpřímené červené supí hlavy na stříbrném poli (Obr. 6).⁶⁷

66 L. BOBKOVÁ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny IV.b.*, s. 361, 378, 390–391.

67 Pavel hrad Jenštejn zakoupil až v roce 1368, ale erbovní vlis vznikl již o sedm let dříve. Proto celý rozrod erbu dvou supích hlav nesl nápis Radenín (myšleno z Radenína). Vladimír Růžek přesvědčivě doložil, že se jedná o ves Hradenín nedaleko Plaňan. Nejenom že v těchto končinách vlastnily majetky pražské měšťanské rodiny, ale jsou zde doložena i majetková držba Pavla z Ještejna a snad i Jana Očka. V. RŮŽEK, *Česká znaková galerie*, s. 215–217; srov. IDEM, *K původu*, s. 61–65. Na dochované rodové pečeti upozornil již Martin KOLÁŘ – August SEDLÁČEK, *Českomoravská heraldika 1. Část všeobecná*, Praha 1902, s. 301; August SEDLÁČEK, *Českomoravská heraldika 2. Část zvláštní*, Praha 1925, s. 141. Zpřesnění a doplňky shromáždil V. RŮŽEK, *Česká znaková galerie*, s. 217–218, pozn. 706. Vyobrazení dochovaných pečeti ze Sedláčkovy pozůstalosti lze dohledat v August SEDLÁČEK, *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty 5*, (ed.) Vladimír Růžek, Praha 2003, katalogové číslo 7-11 (Pavel z Jenštejna 1391), 44-6 (Pavel z Jenštejna 1413), 49-3 (Pavel z Jenštejna 1414). Nejnověji se sfragistickými památkami tohoto rozrodu podrobně zabýval V. RŮŽEK, *K původu*, s. 48–61. Zde na s. 52 také upozornil na skutečnost, že Hynek, Jiří a Zbyněk píšíci se po Vlašimi byli jiného rodu a erbu a neměli s potomky Jana z Kamenice žádnou souvislost.

O nákladné reprezentaci měšťanských elit vypovídá také dochovaný parapet pětiboké arkýřové kaple Karolina, kterou nechal vybudovat pražský měšťan a mincmistr Jan Rotlev.⁶⁸ Zde vyobrazené znaky zřejmě nemají nic společného s později založeným Karolinem, ale vyjadřují spojitost s dobou působení tohoto měšťana v mincmistrovském úřadě v Praze (Obr. 7).⁶⁹ Na čelním místě byl umístěn znak šachované orlice (Obr. 7a), který nejspíše patřil moravskému markraběti Joštovi Lucemburskému. Jošt při svých pobytech v Praze často pobýval v hrádku Na Zderaze, který vybuďoval Pavel z Jenštejna. Vlevo se nacházel znak českého krále/království – stříbrný lev v červeném poli (Obr. 7b). Vedle něj byl umístěn erb čtvrté manželky císaře Karla IV. Alžběty Pomořanské nebo jednoho z potomků bohatého pražského měšťana Pesolda z Chebu (Obr. 7c), který sídlil v domě čp. 605/I U Kamenného zvonu na Staroměstském náměstí a ve své době patřil k jedněm z nejbohatších pražských měšťanů.⁷⁰ Vpravo se pak vedle Rotle-

68 Jako kutnohorský mincmistr se jmenuje mezi lety 1370 až 1375. V. V. TOMEK, *Dějepis 5*, s. 46.

69 Při interpretaci této znakové galerie se přidržuji práce Alois KUBIČEK – Alena PETRÁŇOVÁ – Josef PETRÁŇ, *Karolinum a historické koleje University Karlovy v Praze*, Praha 1961, s. 66–70. Galerii tedy nepovažuji i vzhledem k době svého vzniku za reprezentaci královskou, ale za měšťanskou. Nutno podotknout, že v městském prostředí se lze obě jen velmi těžko oddělit. Zemské či panovnické symboly totiž pronikaly do domovních interiérů i exteriérů zámožných měšťanů, stejně jako se městské nebo měšťanské znaky objevovaly na významných veřejných nebo panovnických stavbách. Mnohdy také došlo k setření původní podoby zásahy pozdějších majitelů, nebo k nesprávnému restaurování dochovaných památek.

70 Václav Vladivoj TOMEK, *Základy starého místopisu pražského I. Staré Město*, Praha 1866, s. 23. Původně jsem se domníval, že znak okřídleného gryfa patřil Ulovi Silbercezeigerovi, zámožnému pražskému měšťanovi úzce propojenému s těžbou a zpracováním stříbra v Kutné Hoře. M. MUSÍLEK, *Patroni*, s. 199. Ten měl ale ve znaku okřídleného psa (snad chrta) ve skoku, ne gryfa. Potvrzuje to nejen jeho znak zachycený ve znakové galerii nam arkýři Staroměstské radnice, na němž je vyobrazen bílý okřídlený pes v červeném poli, ale také obraz na jeho dochované pečeti můžeme opět spolehlivě interpretovat jako okřídleného psa. Národní archiv, fond KVš, inv. č. 238; srov. IDEM, „Unsere stat rathaus“. *Staroměstská radnice v Praze a její nejstarší znaková galerie*, in: Staletá Praha 34/1, 2018 (v tisku); a Rostislav NOVÝ, *Nejstarší heraldické památky staroměstské radnice v Praze*, PSH 22, 1989, s. 48, obr. 7. Vladimír Růžek se domnívá, že v tomto případě nešlo o měšťanskou reprezentaci, ale o reprezentaci královskou. Znak gryfa tento autor připisuje čtvrté manželce Karla IV. Alžbětě Pomořanské. Erb dvou supích hlav by pak podle tohoto autora nepatřil Pavlovi z Jenštejna, ale jeho synovci Janovi z Jenštejna jako zvolenému arcibiskupovi. I kdyby byla tato interpretace obou

vovského znaku (Obr. 7d) – červeného lva krácejícího na stupních – nachází také erb Pavla z Jenštejna (Obr. 7e).⁷¹

Zobrazení znaků pražských měšťanů doprovázené rytířskou helmicí, klenotem a příkrývadly, odkazovalo na sociální a ekonomický vzestup měšťských elit v lucemburském období, jejichž důsledkem byl nárůst prestiže a snaha vyrovnat se i po vnější reprezentační stránce šlechtě. Přijímání znaku v měšťanském prostředí se tak stávalo spontánním a autonomním důsledkem vývoje sociálního statusu společenské vrstvy, která usilovala o upevnění svojí pozice. Zobrazené znaky také dokládají jak úzké propojení a spolupráci pražských měšťských elit při finančních a důlních podnikcích, které jsou v dochovaných pramenech jen velmi obtížně rekonstruovatelné, tak jejich napojení na členy vládnoucí dynastie.⁷²

Pod dojmem starší literatury dnes obecně převládá názor, že po neúspěšném zajištění českého panstva pražskými a kutnohorskými měšťany, stejně jako po potrestání odboje staroměstských měšťanů proti panovníkovi došlo k útlumu v aktivitě předních měšťanských rodin. Ve skutečnosti pouze došlo k odklonu od horního podnikání k složitým úvěrovým operacím, které byly často spojeny i s panovníckou komorou. To ovšem neznamená, že by se někteří jednotlivci i nadále nezabývali důlním podnikáním. Jedna z formulářových sbírek, tak zva-

znaků správná, stále se domnívám, že se jedná o měšťanskou znakovou galerii, kterou nechali vyhotovit pražští měšťané Jan a Martin Rotlevové a jenž odkazuje na jejich vazby na panovníka a dvorské prostředí. Vlastní impulz k vyhotovení honosného arkýře totiž vzešel z měšťského prostředí (od Rotlevů), nikoliv od panovníka, a tudíž ji musíme považovat za měšťanskou reprezentaci, při níž se často ve znakových galeriích (nejen tesaných do kamene, ale i malovaných) prolínaly rodové měšťanské znaky s heraldickými symboly panovníka, zemí Koruny české nebo vysokých zemských a církevních hodnostářů. Navíc znak krácejícího okřídleného gryfa ve staroměstském prostředí užíval také zámožný staroměstský měšťan Pesold z Chebu. Není tedy vyloučeno, že znak na arkýři pětiboké kaple může patřit také tomuto pražskému měšťanovi nebo jednomu z jeho potomků. Srov. Michal FIALA, *Obecné figury ve znacích měšťanů Starého Města pražského v době předhusitské*, Heraldická ročenka 1990, s. 24, obr. 24, 25.

71 K budově Karolina A. KUBIČEK – A. PETRÁŇOVÁ – J. PETRÁŇ, *Karolinum*, s. 45–112; srov. *Dějiny Univerzity Karlovy I. (1347/48–1622)*, Michal Svatoš (ed.), Praha 1995, s. 45–47; a Pavel VLČEK a kol., *Umělecké památky Prahy I. Staré Město – Josefov*, Praha 1996, s. 358–361.

72 Srov. M. MUSÍLEK, *Patroni*, s. 199.

ná *Summa Gerhardi*, dokládá podnikání, které bylo závislé na vlastnictví značného kapitálu, přitom však bylo méně riskantní než důlní těžba a přinášelo značný zisk. Král Jan Lucemburský a moravský markrabě Karel v této době často pronajímali pražským a kutnohorským měšťanům kutnohorskou urburu, kutnohorskou mincovnu a zlaté doly v Čechách. V tomto slova smyslu však šlo spíše o záležitost peněžní, než podnikatelskou.⁷³

Na počátku 14. století procházely městské elity výraznou proměnou, při níž se však nezměnila úloha drahého kovu. Měšťané, kteří spojovali lokátorské zájmy s podnikáním v těžbě a mincovnictví ustupují do pozadí před novým typem podnikatele, využívajícího akumulace drahého kovu k obchodním transakcím a přibližujícího se úloze bankéře.⁷⁴ Od třicátých let 14. století se můžeme v písemných pramenech setkat s množstvím dokladů o značné zadluženosti krále, markraběte, šlechticů nebo církevních hodnostářů u jednotlivých měšťanů. Tak například Frenclín Jakubův získal od krále Jana roku 1331 do zástavy v hodnotě 5 000 hřiven stříbra královské hrady Přimdu a Poděbrady, kde zároveň jako zástavní držitel královského hradu fungoval jako popravce celého přilehlého kraje. Zástavními držiteli královského hradu Křivoklátu byli pražští měšťané Jan Kadaner a právě Menhart Olbramův, kterým Karel Lucemburský zastavil hrad v hodnotě 700 kop grošů.⁷⁵ A právě toto sepětí panovníka (potažmo panovnického dvora) a zámožných měšťanů-podnikatelů našlo vedle rodové reprezen-

73 IDEM, *Pět tisíc hřiven*, s. 125. Mezi věřiteli dominovali s částkami přes 2 000 kop grošů zejména královský podkomoří Frenclín Jakubův, urbureři Bořuta, Johlin Jakubův nebo Heinlin Eilower. J. ŠUSTA, *České dějiny II/3*, s. 389–391.

74 Josef JANÁČEK, *Stříbro a ekonomika českých zemí ve 13. století*, Československý časopis historický 20, 1972, s. 893. O přechodu městských elit k finančnictví zřejmě rozhodl neustálý roční pokles výnosů kutnohorských dolů, jež dosáhly svého maxima kolem roku 1300. Zatímco v roce 1315 šlo z urbury podle odhadů panovníkovi týdně ještě asi 500 až 600 hřiven stříbra, roku 1343 se jednalo již jen o 350 hřiven. Josef JANÁČEK, *Stříbro a ekonomika*, s. 880, 889; srov. Rostislav NOVÝ, *Organizace a vývoj českého mincovnictví v 13. století do měnové reformy Václava II.*, SAP 24, 1974, s. 377–378; a Libor JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Brno 2006, s. 92–109, 116–117.

75 *Codex epistolaris Johannis regis Bohemiae*, Theodor Jacobi (ed.), Berlin 1844, č. 78, s. 35–36. Dalším zástavním držitelem hradu byl kutnohorský boháč Heinlin Eilower, který jej získal od markraběte Karla v hodnotě 2 766 kop zase hrad Křivoklát s manskou soustavou k němu náležející J. ŠUSTA, *České dějiny II/3*, s. 390–391.

tace odraz na pětibokém arkýři dnešního Karolina, který si nechali vyhotovit Rotlevové pro svůj výstavný a rozlehlý palác na Havelském tržišti.⁷⁶

V okolí Prahy se v průběhu 14. století vytvořila vrstva nejzámožnějších měšťanských rodů, jejichž příslušníci sídlili na venkově a udržovali mezi sebou sňatkové a jiné kontakty. Toto společenství rodů však nebylo uzavřené. Jediným kritériem pro vstup do horní vrstvy měšťského obyvatelstva bylo dostatečné bohatství. Přestože někteří z příslušníků těchto rodů vzali odpuštění od města a z města odešli, i nadále s ním udržovali velice úzké kontakty a někteří z nich posléze znovu přijímali měšťské právo. Ti pak opět působili jako měšťští rychtáři, zasedali v měšťské radě a intenzivně se podíleli na správě města.⁷⁷ Některé původně měšťanské rody přešly ke šlechtě a staly se z nich potomní drobné zeman­ské nebo vladycké rody.⁷⁸ Ke šlechtě – a mám zde na mysli rody, které byly na sklonku 15. století považovány za příslušníky vyšší šlechty – ve skutečnosti do­kázal proniknout pouze zlomek.

Pokud ještě ve druhé polovině 14. století mohl někdo vznášet námitky na nízký původ pražských zbohatlíků, o století později vypadala situace zcela jinak. Dokládá to i znaková galerie, k jejímuž vyhotovení došlo kolem roku 1479 v jed­nom ze sálů Píseckého hradu (Obr. 8).⁷⁹ Vedle zobrazení českých panovníků se zde objevuje erbovní galerie významných šlechtických rodů z okolí Vladislava

76 V. V. TOMEK, *Základy 1*, s. 136.

77 M. MUSÍLEK, *Patroni*, s. 168–173.

78 Po husitských válkách docházelo k povyšování měšťanů do rytířského stavu panovníkem. K tomu J. MEZNÍK, *Venkovské statky pražských měšťanů*, s. 53. Příklady pro počátek 16. století shromáždil již Vladimír KLECANDA, *Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku. Příspěvek k dějinám nižší šlechty*, Praha 1928, s. 25–30. Několik povýšených erbovních měšťanů (Jan Vlčí hrdlo ze Všehrd, Jan Šlechta ze Všehrd, Jan Pašek z Vratu, Jan Hlavsa z Liboslavě) uvádí Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy 8*, Praha 1891, s. 470–471. Na ideální příklady přechodu ke šlechtě dvou měšťanů z tyrolského Bozenu upozornil Gustav PFEIFER, „*Neuer*“ *Adel im Bozen des 14. Jahrhunderts. Botsch von Florenz und Niklaus Vintler*, *Pro civitate Austriae* 6, 2001, s. 3–23.

79 August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého 7*, Praha 1996, s. 180–188; srov. Jiří VIDÍM, *Znaková galerie na bradě v Písku z roku 1479. Pramen k dějinám počátku vlády Vladislava II.*, nepublikovaná diplomová práce na katedře pomocných věd historických FF UK v Praze, Praha 1981. Nejnověji ke znakové galerii v souvislosti s vyobrazením erbu pánů ze Svojšína Tomáš VELÍMSKÝ, *Páni ze Svojšína. Rod velmožů, pánů a rytířů z povodí Mže*, Praha 2013, s. 59.

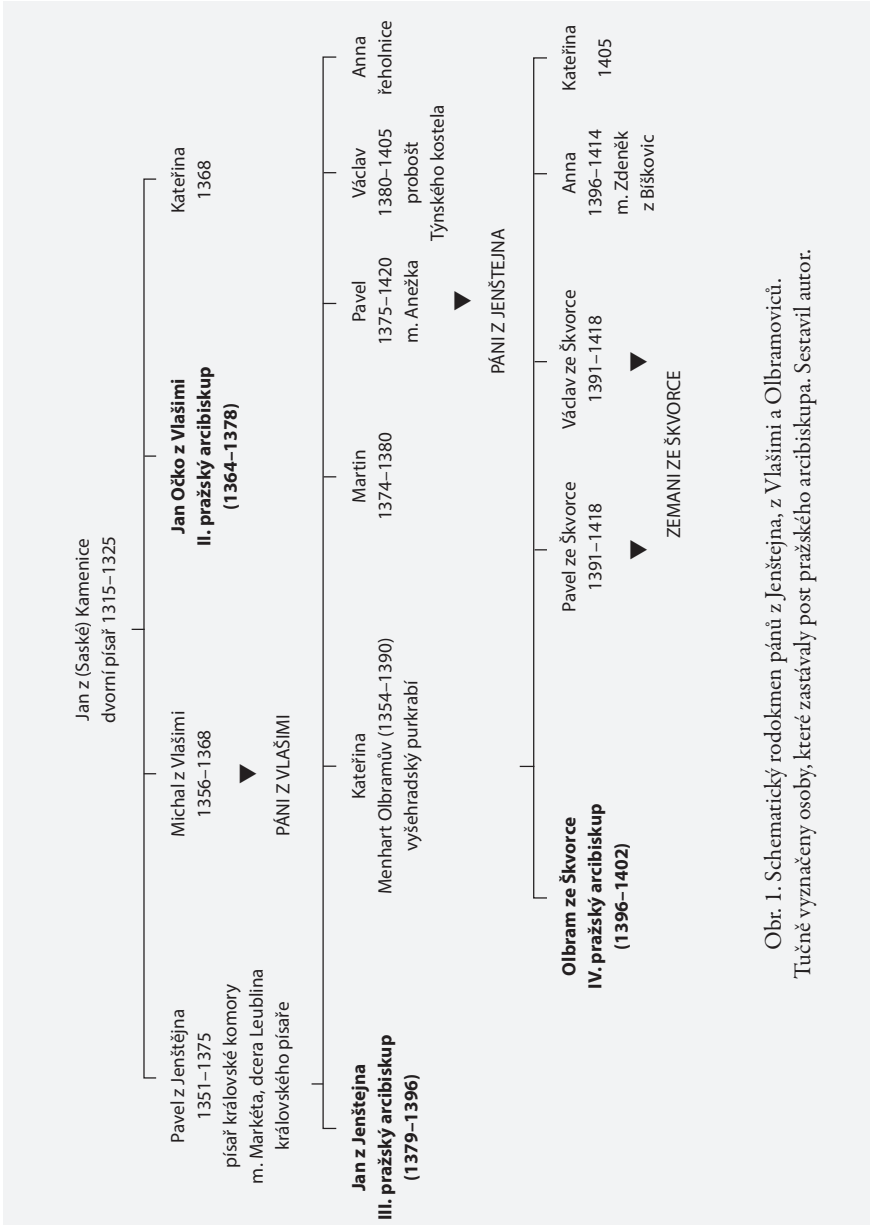
Jagellonského. Nacházíme zde vyobrazené erby obou rodových větví pánů z Jenštejna a z Vlašimi. Na nápisových páskách, které charakterizují jednotlivé držitele znaků, se objevují nápisy „pan z Vlašimě“ a „Pavel z Jenštejna“ (Obr. 9, Obr. 10). Na konci 15. století již byli bezpochyby považováni za příslušníky vyšší šlechty.⁸⁰ Tomu by nasvědčovalo i další vyobrazení erbu pánů z Jenštejna ve společnosti znaku pánů z Dubé v písecké erbové galerii, tentokrát však bez nápisového pásku. V tomto případě se zřejmě jednalo na odkaz na sňatkové provázání obou rodů, kdy roku 1454 se připomíná Anežka z Dubé, vdova Jana z Jenštejna.⁸¹

Zisk velkých majetků poskytl ve 14. století schopným jednotlivcům nebo rodinám z řad pražských měšťanů příležitost k velkému sociálnímu a tím i mocenskému vzestupu. Zakupováním deskových statků a vstupováním do dvorských služeb umožnilo některým rodům přechod ke šlechtě. Příslušníci původně měšťanských rodů se začali objevovat na panovnickém dvoře. Někteří podobně jako komorník Karla IV. Pešl, syn Frenclina Jakubova, dokázali proniknout přímo i do nejintimnější blízkosti panovníka. Jejich bohatství spolu s kontakty vybudovanými službou na panovnickém dvoře dovolovaly několika jednotlivcům také strmý vzestup v rámci církevních elit. Pozoruhodná kariéra třech měšťanských synků v pokročilé druhé polovině 14. století, kteří v chronologické návaznosti za sebou zastávali nejvyšší církevní post v rámci Českého království, opět potvrzuje mimo jiné i to, že hranice mezi měšťanskými elitami a nižší šlechtou nebyla v průběhu 14. století nepřekročitelná. Stejným důvodem, proč se rodinám píšícím se z Jenštejna a z Vlašimi podařilo proniknout mezi panské rody, byla skutečnost, že jejich členové získali prostřednictvím peněžního podnikání ve spojení s královskou komorou rozsáhlou finanční hotovost, díky níž v panovnickově dvorském prostředí navázali úzké politické a osobní kontakty. V neposled-

80 Nasvědčuje tomu jejich přítomnost ve svědečných řadách po boku nejvýznamnějších představitelů šlechty, stejně jako oslovení „pan pan“ nebo „urozený pan“, které bylo vyhrazeno právě příslušníkům vyšší šlechty. AČ 6, František Palacký (ed.), Praha 1872, s. 437, 506, 517, 522, 528, 531 aj. Podobně je za panský rod považoval Rudolf URBÁNEK, *České dějiny III/2*. Věk poděbradský 2, Praha 1918, s. 379. Ostatně i v písecké znakové galerii jsou jejich erby uvedeny jako „páni“. Od počátku 14. století se tento termín začal užívat zpravidla ve smyslu zdůraznění mocenské pozice vyšší šlechty. J. MACEK, *Česká středověká šlechta*, s. 36–37, 39.

81 AČ 3, František Palacký (ed.), Praha 1844, s. 556–557.

ní řadě však pozici obou rodin bezpochyby upevnilo proniknutí jejich členů do vrcholných církevních úřadů. Ostatně když se roku 1396 bratři nově zvoleného pražského arcibiskupa Olbrama ze Škvorce Pavel a Václav jmenují jako urození-nobiles, je tak činěno nejenom v souvislosti s uvedením jména jejich bratra, ale i jím zastávané vysoké církevní hodnosti.

Obr. 1. Schematický rodokmen pánů z Jenštejna, z Vlašimi a Olbramoviců.
Tučně vyznačeny osoby, které zastávaly post pražského arcibiskupa. Sestavil autor.

Obr. 2. Jan Očko, II. pražský arcibiskup (1364–1378).
Foto František Záruba.

Obr. 3. Jan z Jenštejna, III. pražský arcibiskup (1379–1396).
Foto František Záruba.

Obr. 4. Hrad Lauf u Norimberka, znakový sál, kolem 1361.
Foto Robert Novotný.

Obr. 5. Hrad Lauf u Norimberka, znakový sál, kolem 1361. Erb pražské měšťanské rodiny Olbramoviců, který tvořilo pět stříbrných plamenů v červeném poli.
Foto Robert Novotný.

Obr. 6. Hrad Lauf u Norimberka, znakový sál, kolem 1361. Znak Pavla z Jenštejna – dvě vzpřímené červené supí nebo orlí hlavy na stříbrném poli. Foto Robert Novotný.

Obr. 7. Pětiboká arkýřová kaple Karolinum. Foto autor (2012).

Obr. 7b. Pětiboká arkýřová kaple Karolinum. Znak Alžběty Pomořanské nebo některého z potomků Pesolda z Chebu. Foto autor (2012).

Obr. 7a. Pětiboká arkýřová kaple Karolinum. Znak českého lva. Foto autor (2012).

Obr. 7c. Pětiboká arkýřová kaple Karolinum.
Znak moravského markraběte Jana Jindřicha.
Foto autor (2012).

Obr. 7d. Pětiboká arkýřová kaple Karolinum.
Znak Pavla z Jenštejna.
Foto autor (2012).

Obr. 7e. Pětiboká arkýřová kaple Karolinum.
Znak Jana Rotleva..
Foto autor (2012).

Obr. 8. Písecký hrad. Nástěnné malby ve „Velkém sále“, 1479. Foto autor (2010).

Obr. 9. Písecký hrad. Nástěnné malby ve „Velkém sále“, 1479.
Znak pánů z Vlašimi (detail).
Foto autor (2010).

Obr. 10. Písecký hrad. Nástěnné malby ve „Velkém sále“, 1479,
Znak Pavla z Jenštejna (detail).

From a burgher home to the sovereign court. The offspring of Jan of Kamenice and Olbramovice in the services of the Luxembourgs and Church

In 1402, with the death of the fourth archbishop of Prague Olbram of Škvorec an almost forty-year period was capped, during which the office of the archbishop of Prague was held exclusively by the members of two originally burgher families – the descendants of Jan of Kamenice and the Olbramovice family. The successor of the first archbishop of Prague Arnošt of Pardubice became Jan Očko, the son of a burgher and the court scribe of King John of Luxembourg Jan of Kamenice. His nephew Jan of Jenštejn was elected as the uncle's successor on the metropolitan throne, on which in the end even Očko's grand-nephew Olbram of Škvorec sat. It was not the first case when sons coming from burgher families held high ecclesiastical posts. Charles IV commonly used the services of the ignoble, but educated and capable ecclesiastical dignitaries as personal counsellors or proficient professionals in assuring the operation of his chancellery. Their origin was not important for the sovereign but primarily their abilities. Using the example of the admirable careers of three burgher sons, we can attempt to observe the basic mechanisms of the social and economic rise of the urban elites under the Luxembourgs, which found its reflection also in their representation. The social and property rise also created the essential prerequisite for their penetration among the court and ecclesiastical elite.

The acquisition of large properties in the 14th century provided capable individuals or families from the ranks of the Prague burghers the opportunity for great social and power ascents. The purchase of estates in the land tablets and accession to court services allowed some families a transition to the aristocracy. The members of originally burgher families appear at the sovereign's court. Some, like the chamberlain of Charles IV, Pešl (Peter), the son of Francis son of Jacob (Frenclin Jacobi), managed to penetrate directly into the most intimate proximity of the ruler. Their wealth along with the contacts built by service at the sovereign's court allowed several individuals also a rapid ascent within the ecclesiastical elites. The remarkable careers of the three burgher sons, who in chronological succession held the highest ecclesiastical post within the King-

dom of Bohemia, again confirms inter alia also that the boundaries between the urban elite and the lower nobility was not unsurpassable in the course of the 14th century. The majority of the wealthy Old Town burghers were the founders of yeoman families, residing in the vicinity of the town until deep into the 16th century. However, only a few of them managed to penetrate among the later lordly families. The main reason it was managed by the families writing of Jenštejn and of Vlašim was the fact that their members were able to acquire large property through monetary business in connection with the royal chamber. Moreover, they established close personal and family contacts in the sovereign's court milieu. However, last but not least, the positions of both families were undoubtedly reinforced also by holding prime ecclesiastical offices. After all, when the brothers of the newly elected archbishop of Prague Olbram of Škvorec, Pavel and Václav, were named in 1396 as nobles-nobiles, it is done thus not only in connection with the mentioning of the name of their brother but also with the high ecclesiastical rank held by him.

PAPEŽSKÁ PROTEKČNÍ PRIVILEGIA A LISTY 13.–15. STOLETÍ PRO MORAVSKÉ KLÁŠTERY

Statisticko-diplomatický přehled a drobná úvaha o jejich významu a účelu

PAVEL HRUBOŇ

Papal protection privileges and papal protection charters from the 13th to the end of 15th century for Moravian monasteries. Statistical-diplomatic overview and some reflections on their importance and function:

This paper focus on the question of the importance and function of medieval papal protection privileges and especially papal protection charters drawing on examples of the documents for Moravian monasteries during the High and Late Middle Ages. Methodically it focuses mainly on assessing the state of preservation of individual protection privileges and charters that forms the main basis of subsequent statistical-diplomatic analysis of papal protection charters with an emphasis on litterae from the 13th to the end of the 15th century.

Keywords: papal protection, papal protection charter, moravian monasteries, medieval papacy

Diskuse a názory týkající se problematiky počátku a raného vývoje institutu papežské ochrany, ať už pro duchovní instituce nebo pro jednotlivé osoby, jsou v odborné literatuře zastoupeny relativně často.¹ Oproti tomu specializované práce, které by se zabývaly četností a účelem apoštolských ochran, respektive pa-

1 Alfred BLUMENSTOK, *Der päpstliche Schutz im Mittelalter*, Innsbruck 1890; Hans HIRSCH, *Untersuchungen zur Geschichte des päpstlichen Schutzes*, MIÖG 54, 1942, s. 363–433; Heinrich APPELT: *Die Anfänge des päpstlichen Schutzes*, MIÖG 62, 1954, s. 101–111; Johannes FRIED, *Der päpstliche Schutz für Laienfürsten. Die politische Geschichte des päpstlichen Schutzprivilegs für Laien (11.–13. Jb.)*, Heidelberg 1980. Z českých autorů přispěl k otázce raných papežských ochran pro slovanské obyvatelstvo Lubomír E. HAVLÍK, *Der päpstliche Schutz und die slavischen Völker. Zur problematik der den Herrschern in den Ländern Südost-, Mittel- und Osteuropas gewährten päpstlichen patronatus/protection*, in: *Das Heidnische und christliche Slaventum. Acta II Congressus internationalis historicae Slavicae Salisburgo-Ratisbonensis anno 1967 celebrati*. Wiesbaden 1969, s. 10–32.

pežských protekčních privilegií a především protekčních listů² v době vrcholného a pozdního středověku, prakticky scházejí. Pokud již lze na tuto problematiku narazit, pak jen zpravidla jako na okrajová témata v rámci širše pojatých otázek církevních dějin se zaměřením na dějiny papežství ve vztahu k monastickým hnutím a řádům.³ Papežským protekcím udělovaným klášterům ve vrcholném středověku se na počátku 20. století věnoval Georg Schreiber v rámci své rozsáhlé práce o vývoji vztahů kurie a klášterů ve 12. století.⁴ Na politické souvislosti v otázce udělování papežských ochranných privilegií a protekčních listů v době

-
- 2 Z hlediska obecně diplomatického se jedná v obou případech o listiny. Specifická terminologie papežské diplomatiky rozlišuje dvě základní diplomatické kategorie – *privilegia* a *litterae* (listy, Briefe). Oba typy diplomatických písemností – papežská privilegia a papežské listy – se vzájemně odlišují především vnějšími i vnitřními znaky. Papežská privilegia se jako zvláštní a samostatná diplomatická kategorie papežských listin vyznačují především slavnostním vyhotovením, k jehož základní charakteristice od konce 12. století náleží především: 1. protokol sepsaný zčásti v gotické majusku, zčásti v písmu označovaném jako *littera elongata* a zakončený zkrácenou zvětňovací formulí (IN PERPETUUM), 2. apokryfa v podobě trojího *amen*, 3. rota, 4. podpis (vlastnoruční) papeže, 5. monogram, 6. komma, 7. podpisy kardinálů, 8. velká datace, 9. papežská bula přivěšená *cum serico* (tj. na červenožlutých hedvábných nitích). Naopak diplomatická kategorie *litterae* má celkově jednodušší a méně slavnostní formu. Protokol byl zakončen salutací *salutem et apostolicam benedictionem* a eschatokol obsahoval pouze malou dataci. Papežská bula byla přivěšená buď *cum serico* nebo *cum filo canapis* a to podle povahy listu. Od první poloviny 12. století se konopné nitě k přivěšení papežské buly používaly především pro papežské mandáty (*litterae iustitae*), červeno-žluté hedvábné nitě pro graciální listy (*litterae gratiae*). Preciznější diplomatickou charakteristiku vnějších a vnitřních znaků papežských privilegií a listů od 8. do 14. století lze najít v řadě prací tematicky zaměřených na papežskou diplomatiku, viz např. Thomas FRENZ, *Papsturkunden des Mittelalters und der Neuzeit*. Stuttgart 2000², s. 15–27. Tato práce je právem považována za základní moderní přehled papežské středověké diplomatiky.
- 3 Např. Edmund E. STENGEL, *Die Immunität in Deutschland bis zum Ende des 11. Jahrhunderts*, Teil 1: Diplomatie der deutschen Immunitäts-Privilegien vom 9. bis zum 11. Jahrhundert, Innsbruck 1910, s. 368–390; Hans GOETTING, *Die klösterliche Exemption in Nord und Mitteldeutschland vom 8. bis zum 15. Jh.*, Archiv für Urkundenforschung 14, 1936, s. 105–187.
- 4 Georg SCHREIBER, *Kurie und Kloster im 12. Jahrhundert. Studien zur Privilegierung, Verfassung und besonders zum Eigenkirchenwesen der vorfranziskanischen Orden vornehmlich auf Grund der Papsturkunden von Paschalis II. bis auf Lucius III. (1099–1181)*, Bd. I, Amsterdam ²1965, zvláště s. 6–114; Bd. II, Amsterdam ²1965, s. 173, 353–376.

pontifikátu Inocence III. poukázal relativně nedávno Peter Wiegand.⁵ Domácí historiografie věnovala a dosud věnuje papežským ochranám a jejich nositelům - privilegiím a listům - jen okrajovou pozornost. Stále nejrozsáhlejší je průkopnická práce Kamila Krofta o vztazích kurie a českých zemí v předhusitském období, který v její úvodní části pojednal o vývoji papežských ochranných privilegií a částečně také probral základní diplomatickou charakteristiku protekčních listů.⁶ Také Václav Novotný se ve svých Českých dějinách, v kapitole o církevním zřízení v Čechách, okrajově dotknul tématu papežských protekcí, ovšem spíše v obecné rovině, vycházejíc z tehdy aktuální německé literatury a zčásti také z práce Kroftovy.⁷ Novější práce syntetického charakteru k českým nebo moravským dějinám středověku se věnují v kapitolách o církevním zřízení papežským ochranám jen okrajově, pokud vůbec; zpravidla pak stroze informují o úpadku, masovosti či o symbolickém významu tohoto institutu během vrcholného a pozdního středověku.⁸ Specializované práce zaměřené na dějiny klášterních institucí v českých zemích si v tomto ohledu, pakliže se věnují vztahům ke kurii, vystačí často s prostým vyjmenováním existujících papežských ochranných privilegií a listů.⁹ V poslední době se systematicky věnoval správně-právnímu vývo-

-
- 5 Peter WIEGAND, *Kurie und Kloster im welfisch-staufischen Thronstreit. Zur Exemptionsspraxis Papst Innocenz' III. im mitteldeutschen Raum*, MIÖG 111, 2003, s. 104–145. Ve své studii naznačil, že v době štaufsko-welfského soupeření v říši působilo papežství formou protekcí a exempcí na stoupence té či oné strany, zvláště na kláštery, respektive na jejich patrony, a biskupství. Prostřednictvím velkých protekčních privilegií papež uděloval klášterům exempci a jednoduché papežské nebo královské ochranné listy byly podle Wieganda důležitým indikátorem stanoviska klášterních institucí v politicky rozjitřených regionech středního Německa. Práce obsahuje přílohy, z nichž druhá představuje seznam všech ochranných privilegií a listů z doby Inocence III. adresovaných do *Regnum Teutonicum* s určením těch, které mají znaky exempce. Vedle toho jsou v seznamu odděleně zaznamenána privilegia adresovaná cisterciáckým klášterům, které mají znaky exempce.
- 6 Kamil KROFTA, *Kurie a církevní správa zemi českých v době předhusitské*, ČČH X, 1904, s. 125–152.
- 7 Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I/3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, Praha 1928, s. 415nn.
- 8 Např. Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměny státu a společnosti*, Praha 2002, s. 444–445; Idem, *České země a papežství ve starším středověku*, in: *Papežství a české země v tisíciletých dějinách*, Tomáš Černušák a kol. (ed.), Praha 2017, s. 63.
- 9 Uvádím zde jeden příklad: vztahy ke kurii se přehledově zabývá ve svých Dějinách cisterckého řádu Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, sv. 1–3,

ji moravských klášterů ve vrcholném a pozdním středověku brněnský historik Tomáš Borovský. V rámci analýzy vztahů moravských klášterů a jejich patronů se letmo zmínil o papežské ochraně, odsunul ji však také do pozadí s odkazem na její symbolickou hodnotu v době vrcholného středověku.¹⁰ Přesto existují v české historické produkci ojedinělé pokusy vysvětlovat význam papežské protekce vrcholného středověku jiným způsobem, než exkluzivitou a symbolickým charakterem.¹¹

Následující text si klade za cíl zhodnotit stav dochování jednotlivých protekčních privilegií a listů pro moravské kláštery a následně upozornit na důležité diplomatické rysy papežských ochranných privilegií a především papežských protekčních listů doby vrcholného a pozdního středověku (počátek 13. století - přelom 15. a 16. století). Na základě statisticko-deskriptivního diplomatického rozboru s důrazem zejména na protekční *litterae* bude také nastíněn jeden z možných úhlů pohledu na význam a také účel papežských ochran, respektive

Praha 1998, 2002, 2009. V některých případech jde jen o pouhé konstatování papežské ochrany pro ten či onen cisterciácký klášter, viz např. klášter ve Žďáře nad Sázavou, sv. 3, s. 87; v jiných případech se nad klášterními ochranami zamýšlí a pokládá si otázky spojené s vydáním, respektive nevydáním papežských ochranných listin, viz např. zbraslavský klášter, sv. 2, s. 199. Všeobecně zdůrazňuje, podobně jako Josef Žemlička (viz předchozí poznámka), exkluzivní význam papežských ochranných privilegií a listů, ovšem účel a praktický význam papežské ochrany pro kláštery v období vrcholného středověku nevysvětluje.

10 Tomáš BOROVSÝ, *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*, Brno 2005, s. 7, 28 a 64. Přestože autor vytlačuje papežské protekční listy do marginální pozice ve vývoji správně-právních vztahů moravských klášterů ke kurii i v jejich vzájemných vztazích, připouští zároveň v případě protekčního listu Klimenta IV. z roku 1268 pro dolnokounické premonstrátky také nějaký jiný, než symbolický význam.

11 Velmi inspirujícími a novátorskými se v tomto ohledu jeví úvahy Libora Jana o strategickém aspektu lokace sídel církevních institucí v příhraniční poloze. Tyto majetky měly představovat prvek možné obrany z hlediska církevního práva, protože případný plenitel se by vystavoval razantnímu zásahu papežské kurie, srov. Libor JAN, *Proměny královské moci na jihovýchodní Moravě v průběhu 13. století*, in: *Východní Morava v 10.–14. století*, Luděk Galuška - Pavel Kouřil - Jiří Mitáček (edd.), Brno 2008, s. 170; V tomto právním kontextu je nahlíženo na protekční privilegium Řehoře IX. z 10. dubna 1231, kterým bere papež pod svou ochranu věnné statky české královny vdovy Konstancie Uherské v pohraničí jihovýchodní Moravy, srov. Jiří MITÁČEK, *K interpretacím Kunovicka v listině královny Konstancie Uherské z roku 1231*, in: *Slovácko: společenskovoední sborník pro moravsko-slovenské pomezí*, Uherské Hradiště 2008, s. 3.

papežských protekční listů v sledovaném období.¹² Samotnému přehledu a rozboru je předeslán text, který v kompilativním modu a zhuštěnou zkratkou sleduje vývoj papežské ochrany, jejímž nositelem byla papežská protekční privilegia a protekční listy.

Papežská ochrana, *libertas ecclesiae* a exempce - stručný přehled vývoje a vzájemných vztahů

Institut papežské ochrany jako mocenský nástroj apoštolského stolce se začíná objevovat v 9. století a je úzce provázán s královskými ochranami, které mu původně s velkou pravděpodobností sloužily jako vzor. Zpočátku nebyly v rozporu a mohly se vzájemně doplňovat.¹³ S rozkladem karolínské moci v druhé polovině 9. století se zejména v západofrancké říši začala prosazovat myšlenka předání (komendace) klášterních institucí do vlastnictví římského kostela.¹⁴ Samostatný vývoj papežské ochrany ve smyslu právně-vlastnických principů a její písemná fixace začíná privilegiem vydaným v roce 863 papežem Mikulášem I. (858–867) klášteru Vézelay na základě komendace zakladatele kláštera, hraběte Gerharda z Roussilon.¹⁵ Formulář tohoto privilegia se pak stal základním východiskem pro následující vývoj ochranných privilegií.¹⁶

12 Na důležitost otázky "cui prodest" v diplomatickém bádání upozornil Zdeněk FIALA, *K otázce funkce našich listin do konce 12. století*, SPFFBU, C, Řada historická, 1960, 9, 7, s. 5–6.

13 Ke vztahům královské a papežské ochrany srov. Odilo ENGELS, *Königsschutz und Papstschutz in Katalonien (10. und 11. Jahrhundert)*, in: *Studien und Dokumente zur Gallia Pontificia*, Bd. 1, 1993, s. 392–407; viz také H. HIRSCH, *Untersuchungen*, s. 368–369.

14 H. APPELT, *Die Anfänge*, s. 111.

15 J. FRIED, *Der päpstliche Schutz*, s. 38; H. HIRSCH, *Untersuchungen*, s. 363–373; H. APPELT, *Die Anfänge*, s. 104.

16 H. HIRSCH, *Untersuchung*, s. 373, upozorňuje mimo jiné na to, že privilegium bylo sestaveno zčásti podle listů papeže Řehoře I. Velikého (540–604), jejichž formule v tomto ohledu neměly právní, ale spíše morálně-náboženský charakter a vycházely z mravní povinnosti papeže (ostatně jako každého biskupa) poskytovat ochranu určitému okruhu lidí, především vdovám, sirotkům a nuzným, srov. také H. APPELT, *Die Anfänge*, s. 104.

V době reformních papežů 11. století se úsilí mužů usazených na papežském stolci zaměřilo na prosazení *libertas ecclesiae*, tj. nerušenou a na světské moci nezávislou existenci církve v čele s papežem. Církevní reforma jako nástroj k prosazení církevní svobody se vyvíjela v určitých fázích, které se od sebe neodlišovaly změnou základních ideových a teologických postulátů, ale důrazem kladeným na její jasně vymezený právní obsah. Dlouhý a bolestný počátek církevně reformního období, označovaného jako gregoriánská reforma, se nesl v duchu jen všeobecně právně definovaného termínu *libertas ecclesiae*, jehož obsahem byly dva základní postuláty: absolutní moc papeže uvnitř církve a odmítnutí jakýchkoliv laických zásahů do církevních záležitostí.¹⁷ Boj o prosazení *libertas ecclesiae* probíhal na dvou frontách. Jednu linii fronty tvořil církevně politický boj mezi *sacerdotium* a *imperium* o mocenskou nadřazenost, jehož hlavní bitva se odehrávala na poli církevní investitury. Protivníkem papežství na druhé frontě byly hluboce zakořeněné a teritoriálně různorodé principy vlastnické církve (Eigenkirche). V tomto případě nebyla zvolená cesta otevřeného střetu se světskou mocí, ale právně definovaný prostředek známý jako *libertas Romana*. „Římská svoboda“ vyjadřovala bezprostřední podřízení určité církevní instituce, zejména klášterů, přímo apoštolskému stolci s teoretickým vyloučením jakýchkoliv světských zásahů. Nositelem „*libertas Romana*“ se stal specifický obsah papežských protekčních privilegií.¹⁸ Nutno však dodat, že každé papežské ochranné privilegium neznamenal, že klášter náleží mezi instituce vybavené „*libertas Romana*“ (viz níže).

17 O vývoji církevní reformy od 10. století do konkordátu wormského v podrobném přehledu Werner GOEZ, *Kirchenreform und Investiturstreit 910–1122*, Stuttgart – Berlin – Köln 2008, s. 67–110.

18 Podrobně o vývoji termínu *libertas ecclesiae* a *libertas Romana* Gerd TELLENBACH, *Libertas. Kirche und Weltordnung im Zeitalter des Investiturstreites* (Forschungen zur Kirchen- und Geistesgeschichte, Bd. 7), Stuttgart 1936, s. 19–27; Brigitte SZABÓ-BECHSTEIN, „*Libertas ecclesiae*“ vom 12. bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts. Verbreitung und Wandel des Begriffs seit seiner Prägung durch Gregor VII., in: Die Abendländische Freiheit vom 10. zum 14. Jahrhundert. Der Wirkungszusammenhang von Idee und Wirklichkeit im Europäischen Vergleich (Vorträge und Forschungen, Bd. XXXIX, hrsg. von Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte), Johannes Fried (ed.), Sigmaringen 1991, s. 147–175; k tomu stručně také Klaus SCHATZ, *Dějiny papežského primátu*, Praha 2002, s. 86; Hans HATTENHAUER, *Evropské dějiny práva*, Praha 1998, s. 195–199.

Přijetí do papežské ochrany bylo v případě klášterů původně realizováno na základě dvoustranné smlouvy mezi zakladatelem kláštera a papežem, vyjádřené písemně velkým protekčním privilegiem. Zakladatel kláštera předal (*tradere, commendare*) svoji fundaci sv. Petru a jeho vikář, papež, přijal statky nebo ústav do ochrany (*protectio, tutela*). Teoreticky se tak vrchním vlastníkem klášterní instituce stával apoštolský stolec (*ad ius et proprietatem beati Petri*) a do budoucna se jím nemohl stát nikdo jiný. Takto komendované kláštery se označují jako římsko-vlastnické (dále jen vlastnické) a z tohoto právně-vlastnického titulu, který jim zajišťovala *libertas Romana*, se zavazovaly platit kurii rekogniční poplatek.¹⁹

Od druhé poloviny 11. století ztrácí právně-vlastnický koncept papežské ochrany postupně svůj význam, neboť, jak se zdá, papežové byli schopni garantovat ochranu pouze na teritoriích pod vlastní správou.²⁰ Nejzřetelnějším projevem jsou ochranná privilegia pro nekomendované kláštery. Poskytováním protekčních privilegií nekomendovaným ústavům začala být od přelomu 11. a 12. století papežská ochrana známkou teoretické povinnosti, která má pro kurii pouze mravní význam ochrany všech věřících v církvi.²¹ Objevují se tak dva druhy papežských ochranných privilegií, které se od sebe odlišují některými specifickými termíny a formulacemi. Na jedné straně stojí privilegia pro vlastnické (tj. komendované) kláštery obdařené *libertas Romana*, na druhé straně ochranná privilegia pro kláštery nekomendované. I v případě vlastnických klášterů však papežové 12. století nedokázali prosadit původní reformní myšlenku *libertas* jako úplného osvobození od světských nároků a práv a ta se začala pomalu rozplývat do *libertas* pohybuující se v čistě kanonicko-právním rozměru exempce.²² Právně vlastnický princip římské *libertas*, jehož základem bylo co největší omezení laického vlivu na kláštery, pomalu ustupoval do pozadí před snahou papežů o monarchistické postavení v církvi.

Exempce v církevně právní terminologii označuje vyjmutí (kláštera) ze soudní pravomoci ordináře a mohla být udělována jako *exemptio totalis* nebo

19 G. SCHREIBER, *Kurie*, s. 26.

20 B. SZABÓ-BECHSTEIN, „*Libertas ecclesiae*“, s. 173–174; viz také V. NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 417.

21 P. WIEGAND, *Kurie und Kloster*, s. 106.

22 B. SZABÓ-BECHSTEIN, „*Libertas ecclesie*“, s. 173.

exemptio partialis.²³ Právní institut exempce sice úzce souvisí s papežskou protekcí, ale navzájem se nepodmiňují (každé ochranné privilegium nemuselo automaticky znamenat exempci). V 11. a 12. století bylo běžné, ale ne výlučné, že vlastnické kláštery získávaly protekční privilegia s exempcí, naopak nekomendované kláštery zpravidla na exempci nedosáhly nebo jen na *exemptio partialis*.²⁴

Pro sledování vývoje exemptního postavení jednotlivých klášterů a celých řádových společenství jsou významným pramenem právě papežská velká privilegia, zvláště vývoje jejich formulí, které se staly právně signifikantními znaky exemptního postavení klášterních institucí.

Důležitou součástí protekčních privilegií pro komendované kláštery jsou klauzule o placení poplatků za ochranu, mezi kterými postupně převážily tři obraty: *ad indicium protectionis*, *ad indicium iuris*, *ad indicium libertatis* (v privilegiích nekomendovaných klášterů se formulace o placení poplatku nevykytuje vůbec). Během pontifikátu Alexandra III. (1159-1181) došlo k právnímu odlišení eximovaných a neeximovaných vlastnických klášterů právě na základě těchto tří klauzulí.²⁵ Spojení *ad indicium libertatis* (a jen velmi zřídka *ad indicium iuris*) se používalo pro vlastnické eximované kláštery, naopak formulace *ad indicium protectionis* pro komendované kláštery, které exempci neobdržely.²⁶

V případech odlišení exemptních a neexemptních klášterů je důležitou součástí formuláře protekčních privilegií arena. Původní rozdíl mezi komendovanými (vlastnickými) a nekomendovanými kláštery byl zde vyjadřován výrazem *specialiter*, tedy odkazem na zvláštní papežskou péči (*protectio specialis*). Opět za papeže Alexandra III. bylo stanoveno, že termín *specialiter* se bude pravidelně vztahovat na protekční privilegia obsahující exempci.²⁷ Vedle těchto signifikantních termínů k odlišení exemptních a neeximovaných klášterů se v papežské kanceláři ještě ve 12. století začala používat klauzule, upozorňující na bezpro-

23 G. SCHREIBER, *Kurie*, s. 28; o řádové exempci všeobecně *Theologische Realenzyklopädie*, Bd. X, s. 696–697, viz také pozn. 3.

24 K. KROFTA, *Kurie*, X, s. 130.

25 G. SCHREIBER, *Kurie*, s. 36.

26 V. NOVOTNÝ, *České dějiny* I/3, s. 417.

27 G. SCHREIBER, *Kurie*, s. 52.

sřední vztah kláštera ke kurii, považmo jeho eximované postavení: *nullo mediante ecclesie Romane subiecta*.²⁸

V polovině 12. století se objevila v papežských privilegiích formulace papežské výhrady *salva sedis apostolice auctoritate*, která se sice vyskytovala již v privilegiích gregoriánského období ve smyslu neomezené papežské moci v rámci církevního zákonodárství,²⁹ ovšem nyní se stala známkou exemptního privilegia. Naopak formule papežské a biskupské výhrady *salva sedis apostolice auctoritate et diocesaní loci canonica iustitia* byla určena klášterům neeximovaným.³⁰

Důležitou známkou exempce byla příslušnost kláštera k řádu. Během 12. století se dotvářely vztahy jednotlivých řádových klášterů k pravomoci ordinářů a papežské kurii. Benediktinské samostatné kláštery, které nebyly komendovány, z velké části exempci nezískaly. Jejich právní postavení bylo závislé na jurisdikci ordináře. Proto se v ustálených ochranných privilegiích pro benediktiny objevuje klauzule papežské výhrady spojené s výhradou biskupskou, která je staví mezi neexemptní klášterní ústavy.³¹ Vytvořením clunyjské kongregace benediktinských klášterů byla sice nastoupena cesta k exempci všech členů clunyjského klášterního společenství, ale nakonec se nepodařilo trvale zajistit jednotné právní (exemptní) postavení ve vztahu k ordináři, které by bylo mož-

28 P. WIEGAND, *Kurie*, s. 105; G. SCHREIBER, *Kurie*, s. 52; V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 418. Tento obrat se pak objevuje v papežských listinách pro ty instituce a osoby, které byly bezprostředně podřízeny apoštolskému stolci. V sledovaných moravských klášterech se to týká pro období počátku 15. století premonstrátského kláštera Hradiště u Olomouce viz ASP I, Jaroslav Eršil (ed.), Praha 1980, č. 725, s. 430 a ženského cisterciáckého kláštera v Oslavanech ve formě “Romane ecclesie immediate subiecte”, viz MVB VII/2, Jaroslav Eršil (ed.), Praha 1998, č. 1501, s. 598–599.

29 Této formulaci věnoval podrobnou právně-historickou práci Friedrich THANER, *Ueber Entstehung und Bedeutung der Formel „Salva sedis spotalicae auctoritate“ in päpstlichen Privilegien*, in: *Sitzungsberichte, Akademie der Wissenschaft in Wien, Philosophisch – Historische Klasse*, Bd. 71, Wien 1872, s. 807–851; také viz Johann Baptist SÄGMÜLLER, *Zur Geschichte der Entwicklung des päpstlichen Gesetzgebungsrechtes. Die Entstehung und Bedeutung der Formel „Salva Sedis Apostolice auctoritate“ in den päpstlichen Privilegien um die Mitte des 12. Jahrhunderts*, Rottenburg 1937.

30 G. SCHREIBER, *Kurie*, s. 62–63.

31 Srov. *Die päpstlichen Kanzleiordnungen 1200-1500*, Michael Tangl (ed.) Innsbruck 1894, č. III, s. 233; č. CIII, s. 304–305 (dále jen zkratka KO).

né pevně fixovat v papežském privilegiu pro všechny členy kongregace (*privilegium commune*).³²

Jinou cestou k exempci se ubíral cisterciácký řád, který již od počátku své existence přijal filiační model v čele s generální kapitulou.³³ Přestože cisterciácké kláštery byly na počátku své existence podřízeny diecéznímu biskupovi, objevily se již v písemně fixovaných řádových ustanoveních, tzv. Carta Caritatis, pozorovatelné náznaky omezení pravomocí ordináře, které v roce 1119 potvrdil papež Kalixt II. (1119-1124).³⁴ Základem takového omezení bylo ustanovení o vnitřních vizitačních vazbách, které zamezovalo ordináři tuto činnost vykonávat. Vedle toho byl papežem Evženem III. (1145-1153), bývalým opatem cisterciáckého kláštera v Římě, připojen k legalizovaným ustanovením Carta Caritatis požadavek, aby při založení nového kláštera biskup souhlasil s řádovými statuty.³⁵ Během 12. století se řádu podařilo prosadit prostřednictvím jednotlivých papežských privilegií různá právní ustanovení omezující práva biskupů a jako věrný zastánce papežství dosáhl zvláště za papeže Inocence II. (1130-1143) a Alexandra III. plnou exempci, odrážející se v řádových privilegiích formuli *salva sedis apostolice auctoritate*. Od konce 12. století mají velká protekční privilegia pro cisterciácký řád již ustálené právní formulace přinášející jejich klášterům řadu svobod a práv získaných v předchozím období.³⁶ Privilegia pro cisterciácký řád (a jeho jednotlivé kláštery) nesou během 13. století pravidelně exemptní pa-

32 G. SCHRIEBER, *Kurie*, s. 78; o vzniku a vývoji clunyské řádové kongregace stručně přehledově H. LAWRENCE, *Dějiny*, s. 90–96.

33 Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu*, sv.1, s. 20. Tam lze také najít rozsáhlý seznam literatury k dějinám cisterciáckého řádu.

34 G. SCHREIBER, *Kurie*, s. 85.

35 Ibidem, s. 87; V. NOVOTNÝ, *České dějiny I/3*, s. 422.

36 Za krystalizační bod ve vývoji papežských privilegií pro cisterciáky přinášející emancipaci od trestní pravomoci diecézního biskupa jsou považovány dvě listiny: První s incipitem „*Attendentes quomodo*“ vydal v roce 1169 Alexander III. a druhou s incipitem „*Monastice sinceritas*“ Lucius III v roce 1184, srov. Jörg OBERSTE, *Visitation und Ordensorganisation. Formen sozialer Normierung, Kontrolle und Kommunikation bei Cisterziensern, Premonstratensern und Cluniazensern (12.– frühes 14. Jahrhundert)*. Bd. 2 (=Vita regularis Ordnungen und Deutungen religiösen Lebens im Mittelalter). Münster 1995, s. 57–60; G. SCHREIBER, *Kurie*, s. 89–91; k tomu také v krátké poznámce Tadeusz MANTEUFFEL, *Papiestwo i cystersi. Ze szczególnym uwzględnieniem ich roli w Polsce na przełomie XII i XIII w.*, Warszawa 1955, s. 65–66.

pežskou výhradu, přestože valná většina cisterciáckých klášterů nepatřila mezi vlastnické kláštery a jejich exempce tedy nevycházela z původního právně vlastnického významu protekce.

Benediktinské kláštery a kláštery řádů řeholních kanovníků jako premonstráti a augustiniáni kanovníci zůstaly v jurisdikční pravomoci biskupů a privilegia udělovaná jejich řádům do konce 13. století vždy sebou nesla papežskou i biskupskou výhradu.³⁷ Koncem 12. stol. byl dotvořen jednotný formulář velkých protekčních privilegií (*privilegia communia*), která se odlišovala mírou svobod a práv pro jednotlivé řeholní řády.³⁸

***Privilegia communia* pro mužské cisterciácké kláštery od 13. do počátku 14. století³⁹**

Po protokolu začíná text privilegií zpravidla arengou s incipitem „*Religiosam vitam eligentibus*“, ve které papež vyznává svou všeobecnou povinnost chránit všechny osoby, které se oddaly duchovnímu životu. V případě cisterciáckých klášterů nikdy s odkazem na zvláštní povinnost (*specialiter*).⁴⁰ Bezprostředně na arengu navazuje protekční formule: „*sub beati Petri et nostra protectione suscipimus*“, ke které je připojeno ustanovení, že klášter má na věčné časy zachovávat cisterciáckou řeholi. Následuje všeobecné potvrzení statků, které klášter právem nabyt nebo do budoucna získá. Za tímto potvrzením se pak pravidelně připojo-

37 G. SCHREIBER, *Kurie*, s. 101–106.

38 *Der Liber cancellariae apostolicae vom Jahre 1380 und der Stilus palatii abbreviatus Dietrichs von Nieheim*, Georg Erler (ed.), Leipzig 1888, s. XIX; K. KROFTA, *Kurie*, X, s. 140; G. SCHREIBER, *Kurie*, s. 375.

39 Přehledně rozdělený formulář velkého privilegia udělovaného cisterciákům po čtvrtém lateránském koncilu vydal na základě *liber cancellarie* z 13. století Michael Tangl, viz KO, č. I, s. 229–232. V našem materiálu se zachovala čtyři velká protekční privilegia pro mužské cisterciácké kláštery, viz níže. Všechny následující citace pro *privilegium commune* cisterciáckých mužských klášterů budou vztaženy k uvedenému formuláři *liber cancellarie*.

40 „*Religiosam vitam eligentibus apostolicum convenit adesse presidium, ne forte cuiuslibet temeritatis incursum aut eos a proposito revocet aut robur, quod absit, sacre religionis infringat.*“ Ibidem.

vala pertinenční formule s doslovným vyjmenováním statků, které právem klášteru náleží.

Další části formuláře velkých protekčních privilegií jsou věnovány výsadám cisterciáckých klášterů, z nichž nejdůležitější jsou právní úpravy vztahu kláštera k ordinárii. Mezi řadou práv a výsad, které cisterciácké kláštery privilegiem nabývaly, stálo na prvním místě ustanovení o desátkách.

Cisterciáci byli původně osvobození od placení desátků ze všech statků, které vzdělávají vlastníma rukama nebo na vlastní náklady, z pastvin, rybníků a z píce pro dobytek.⁴¹ Právě toto ustanovení vyvolávalo největší odpor biskupů a světského kléru, jelikož s každým novým založením cisterciáckého kláštera, který získal takovéto privilegium, ztráceli část desátkových příjmů z klášterního zboží. Tuto obtížnou otázku se podařilo vyřešit Inocenci III. na čtvrtém lateránském koncilu.⁴² Jeho řešení se pak odrazilo v desátkové klauzuli velkých protekčních privilegií pro cisterciáky a stalo se do budoucna normou. Nově se v privilegiích mělo uvádět, zda klášter přijal řeholi před či po koncilu a dle toho se také změnilo ustanovení o desátku. V případě, že klášter přijal řeholi před koncilium, byl osvobozen od desátku ze všech statků, které nabyl před koncilium, vzdělával je vlastníma rukama nebo na vlastní náklady, stejně tak byl osvobozen od desátku z nově obdělané půdy, pastvin, rybníků a píce pro jejich dobytek.⁴³ Naopak v případě klášterů založených po generálním koncilu se osvobozují pouze od desátku placených z nově obdělané půdy, kterou sami vzdělávají, a ze zahrad a z píce pro jejich dobytek.⁴⁴

41 „*Sane laborum vestrorum, quos propriis manibus aut sumptibus colitis tam de terris cultis quam incultis, sive de ortis et virgultis et piscationibus vestris, vel de nutrimentis animalium vestrorum nullus a vobis decimas exigere vel extorquere presumat.*“ CDB II, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1912, č. 76, s. 69.

42 K. KROFTA, *Kurie*, X, s. 142.

43 „*Sane laborum vestrorum de possessionibus habitis ante concilium generale ac etiam novalium, que propriis manibus aut sumptibus colitis, de quibus novalibus aliquis hactenus non percepit, sive de ortis, virgultis et piscationibus vestris vel de nutrimentis animalium vestrorum nullus a vobis exigere vel extorquere presumat.*“ KO, č. I, s. 229–232

44 V samotné desátkové klauzuli se to projevílo především změnou její úvodní pasáže. Namísto „*Sane laborum*“ začíná „*Sane novalium*“, srov. *Der Liber cancellariae*, s. XX; K. KROFTA, *Kurie*, X, s. 142.

Vedle ustanovení, která se dotýkají vnitřních záležitostí řádu, jsou nejdůležitější formulace týkající se omezení práv ordináře. Ty zůstaly v nezměněné podobě i po čtvrtém lateránském koncilu. V první řadě se v privilegiu pro cisterciáky stanovilo, že ordinář nebo kdokoliv jiný nemá pohánět mnichy v jejich sporech o majetky před světský soud a v případě pouhých přestupků ani před soud duchovní.⁴⁵ Biskup také nemá přicházet do kláštera z důvodu udělení kněžského svěcení či projednávat spory nebo tam svolávat shromáždění.⁴⁶ K tomu se pak připojuje ustanovení, že biskup nemá překážet řádné volbě opata a ani zasahovat proti ustanovením cisterciácké řehole do jeho dosazení či sesazení.⁴⁷ Další ustanovení ve vztahu k ordináři se týká svěcení opata. Pokud by ordinář odmítl posvěcení (*benedictio*) zvolenému opatovi nebo vykonávání funkcí spojených s jeho úřadem, mohl opat, je-li již vysvěcen na kněze, udělit posvěcení novicům sám. Mniši samotní si pak mohli nechat udělit od jiného biskupa to, co jim ordinář odpírá.⁴⁸ Za posvěcení oltářů, kostelů, olejů nebo jiných církevních náležitostí (*ecclesiastica sacramenta*) nemá biskup pod žádnou záminkou vybírat poplatky. Pokud by to však ordinář odmítl, mohou to žádat od kteréhokoliv jiného katolického biskupa.⁴⁹ Také se zde řeší otázka neobsazené biskupské stolice. V tom případě mohou mniši přijímat církevní svátosti od biskupů sousední diecéze,

45 „*Insuper auctoritate apostolica inhihemus, ne ullus episcopus vel qualibet alia persona ad synodus vel conventus forenses vos ire vel iudicio seculari de vestra propria substantia vel possessionibus vestris subiacere compellat...*“ KO, č. I, s. 229–232

46 „*...nec ad domos vestras causa ordinis celebrandi causas tractandi vel aliquos conventus publicos convocandi venire presumat...*“ Ibidem.

47 „*...nec regularem electionem abbatis vestri impediatur aut de instituendo vel removendo eo, qui pro tempore fuerit, contra statuta Cisterciensis ordinis se aliquatenus intromittat.*“ Ibidem.

48 „*Si vero episcopus, in cuius parochia domus vestra fundata est, cum humilitate ac devotione qua convenit requisitus substitutum abbatem benedicere et alia, que ad officium episcopale pertinet, vobis conferre renuerit: licitum sit eidem abbati, si tamen sacerdos fuerit, proprios novitios benedicere et alia, que ad officium suum pertinent, exercere et vobis omnia ab alio episcopo percipere, que a vestro fuerint indebite denegata.*“ Ibidem.

49 „*Pro consecrationibus vero altarium vel ecclesiarum sive pro oleo sancto vel quolibet ecclesiastico sacramento nullus a vobis sub obtentu consuetudinis vel alio modo quicquam audeat extorquere, sed hec omnia gratis vobis episcopus diocesanus impendat. Alioquin liceat vobis quemcumque malueritis catholicum adire antistitem gratiam et communionem apostolice sedis habentem, qui nostra fretus auctoritate vobis quod postulatur impendat.*“ Ibidem.

ovšem s tím, aby budoucímu ordináři z toho nevznikla škoda.⁵⁰ V případě vakance ordináře mohl každý biskup římské církve, který projížděl jejich územím, žehnat kostelní nádoby, roucha i oltáře a ordinovat mnichy.⁵¹ Jestliže by biskup nebo faráři vynesli exkomunikaci, interdiktu nebo jiné církevní tresty na klášter pro neplacení desátků, které je v souladu s ustanovením o desátcích, nemají mít tyto tresty platnost.⁵² Významným článkem klášterního privilegia je také svolení, že během všeobecného interdiktu mohou mniši v klášteře celebrovat mše.⁵³ Vedle dalších práv, svobod či omezení, následuje všeobecná konfirmace všech svobod a práv udělených papeži i světskými osobami. Všechna tato práva pak završuje klauzule *salva sedis apostolice auctoritate*, která, jak již bylo výše řečeno, vyjadřuje úplnou exempci (*exemptio totalis*) cisterciáckého kláštera, což v mnohém dokazuje i rozsáhlý soubor práv výrazně omezující vrchní jurisdikci ordináře.⁵⁴

Privilegia communia pro ženské cisterciácké kláštery

Ženské cisterciácké kláštery se objevily záhy po vzniku svých mužských protějšků. Vztah generální kapituly ke vznikajícím klášterům cisterciáček nebyl jasný a původně je odmítala začlenit do organizační struktury řádu. Teprve v roce

50 „*Quod si sedes diocesani episcopi forte vacaverit, interim omnia ecclesiastica sacramenta a vicinis episcopis accipere libere et absque contradictione possitis; sic tamen, ut ex hoc imposterum proprii episcopis nullum preiudicium generetur.*“ Ibidem.

51 „*Quia vero interdum proprii episcopi copiam non habetis, si quem episcopum Romane sedis ut duximus gratiam et communionem habentem et de quo plenam notitiam habeatis per vos transire contigerit, ab eo benedictiones vasorum et vestium consecrationes altarium ordinationes monachorum auctoritate apostolica recipere valeatis.*“ Ibidem.

52 „*Porro si episcopi vel aliis ecclesiarum rectores in monasterium vestrum vel personas inibi constitutas suspensionis, excommunicationis, vel interdicti sententiam promulgaverint sive etiam in mercenarios vestros pro eo, quod decimas, sicut dictum est, non persolvitis, sive aliqua occasione eorum, que ab apostolica benignitate vobis indulta sunt, seu benefactores vestros pro eo, quod aliqua vobis beneficia vel obsequia ex caritate prestiterint vel ad laborandum adiuverint in illis diebus, in quibus vos laboratis et alii feriantur, aedem sententiam protulerint, ipsam tamquam contra sedis apostolice indulta prolatam, decernimus irritandam.*“ Ibidem.

53 „*Preterea cum commune interdictum terre fuerit, liceat vobis nichilominus in vestro monasterio exclusis excommunicatis et interdictis divina officia celebrare.*“ Ibidem.

54 K. KROFTA, *Kurie*, s. 141–142.

1200 představení řádu uznali druhou (ženskou) větev v rámci cisterciáckého řádu.⁵⁵

Právě v první čtvrtině 13. století se začala objevovat velká protekční privilegia také pro ženské cisterciácké kláštery, která se svým obsahem nijak výrazně nelišila od privilegií udělovaných mužským opatstvím.⁵⁶ Hlavní rozdíl spočíval v absenci formulí, které se principiálně neslučovaly s ženskou větví řehole,⁵⁷ a v nutných formálních změnách formulací odpovídajících ženským založením.⁵⁸ Stejně jako mužské kláštery i ženské konventy participovaly na řádové exempci a pravidelně je uváděna papežská výhrada *salva sedis apostolice auctoritate*.

55 K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu*, sv. 1, s. 45; H. LAWRENCE, *Dějiny*, s. 226–230.

56 K. KROFTA, *Kurie*, X, s. 145. Výběrovou sondou do tří svazku „Censimenta“: *Die Originale von Papsturkunden in Niedersachsen 1199–1417*, Brigide Schwarz (ed.), Città del Vaticano 1988 (= *Index Actorum Romanorum Pontificum IV*, dále jen IARP); *Die Originale der Papsturkunden in Norddeutschland 1199–1415*, Tilmann Schmidt (ed.), Città del Vaticano 2003 (=IARP VII); *Die Originale der Papsturkunden in Baden-Württemberg*, Tilmann Schmidt (ed.), Città del Vaticano 1993 (=IARP VI/1), bylo shledáno za nejstarší velké protekční privilegium pro ženský cisterciácký klášter, privilegium pro klášter Wöltigenrode, které je datováno rokem 1216, srov. *Die Originale von Papsturkunden in Niedersachsen*, č. 26, s. 13.

57 Chybí zde klauzule zakazující mnichům a konvršům zastavovat majetek a přijímat (půjčovat) peníze nad sumu, která je stanovena kapitulou (*Ad hec etiam prohibemus ne aliquis monachus sive conversus sub professione vestre domus astrictus sine concessu et licentia abbatibus et maioris partis capituli vestri pro aliquo fide iubeat vel ab aliquo pecuniam mutuo accipiat ultra summam capituli vestri providentia constitutam nisi propter manifestam domus vestre utilitatem. Quod si facere forte presumpserit, non teneatur conventus pro hiis aliquatenus respondere*), dále chybí klauzule o svědectví mnichů ve světských kauzách (*licitum preterea sit vobis in causis profanis, sive civilem, sive criminalem contineant questionem, fratrum vestrorum testimoniis uti, ne pro defectu testium ius vestrum valeat in aliquo deperire*), dále klauzule o případném odmítnutí biskupovy benedikce opata a následující klauzule o přijímání řádových slibů opaty (*Illud adiciendum, ut in recipiendis professionibus, que a benedictis vel benedicendis abbatibus exhibentur, ea sint episcopi forma et expressione contenti, que ab origine ordinis noscitur instituta, ut scilicet abbates ipsi episcopo salvo ordine suo proferri debeant et contra statuta ordinis sui nullam professionem facere compellantur*), viz KO, č. I. a II, s. 232.

58 V klauzuli o přijímání nových členů společenství se namísto pasáže „...clericos vel laicos liberos e seculo fugientes...“ objevuje obecnější výraz „...personas liberas et absolutas e seculo fugientes...“; v dalších klauzulích je z povahy věci označení opat nahrazováno označením abatyše, viz ibidem.

***Privilegia communia* pro benediktinské, premonstrátské a augustiniánské kláštery ve 13. a 14. století**

Ustálená podoba protekčních privilegií pro premonstráty, benediktiny a augustiniány se v některých formulích a ustanoveních shoduje s privilegií cisterciáků. Mají stejnou arengu, protekční a pertinenční formuli. Ovšem jejich víceméně závislé postavení na jurisdikci diecézního biskupa podmiňuje, že v privilegiích chybí řada práv, která jsou obsažena v privilegiích cisterciáků, naopak jsou zde ustanovení, která u cisterciáků nenajdeme.⁵⁹ Stejně jako u cisterciáckého privilegia vycházíme při následujících citacích z Tanglovy edice kancelářských řádů.⁶⁰

V první řadě se zde objevuje ustanovení o placení desátku. Desátkové formulí odpovídá klauzuli o desátcích v privilegiích pro cisterciácké kláštery založené po čtvrtém lateránském koncilu.⁶¹ Privilegium téměř vůbec neomezuje práva ordináře. V době všeobecného interdiktu, podobně jako cisterciáci, mohli všechny kláštery uvedených tří řádů celebrovat mše za zavřenými dveřmi, bez použití zvonů a ztišeným hlasem.⁶² Svěcení olejů, oltářů a ordinování kleriků má být činně diecézním biskupem, pokud je katolický a je ochoten vyplnit jejich prosby. Pouze v případě, že biskup nespĺňuje tyto podmínky, mohou využít služeb jiného katolického biskupa.⁶³ Dále se zakazuje arcibiskupům, biskupům, arciděkanům, děkanům či světským nebo jiným duchovním osobám, aby od klášterů vymáhali nové a nezákonné dávky.⁶⁴ Významným prvkem privilegií klášterů uvede-

59 V materiálu týkajícím se moravských řeholních institucí se dochovalo jediné *privilegium commune* pro augustiniánky, respektive dominikánky (herburky) v Brně, viz níže.

60 KO, č. III, s. 233–234.

61 „*Sane novalium vestrorum...*“ Ibidem.

62 „*Cum autem generale interdictum terre fuerit, liceat vobis clausis ianuis exclusis excommunicatis et interdictis non pulsatis campanis, dummodo causam dederitis interdicto, suppressa voce divina officia celebrare.*“ Ibidem.

63 „*Crisma vero oleum sanctum consecrationes altarium seu basilicarum ordinationes clericorum, qui ad ordines fuerint promovendi, a diocesano suscipietis episcopo, si quidem catholicus fuerit et gratiam et communionem sacrosancte Romane sedis habuerit ea vobis voluerit sine pravitate qualibet exhibere etc.*“ Ibidem.

64 „*Ad hec novas et indebitas exactiones ab archiepiscopis, episcopis, archidiaconis seu decanis aliisque omnibus ecclesiasticis secularibusve personis a vobis fieri prohibemus.*“ Ibidem.

ných řádů byla svobodná volba opata klášterním konventem podle regulí řádu.⁶⁵ Další řada ustanovení se týkala duchovní správy, kterou některé (zvláště premonstrátské) kláštery vykonávaly. V první řadě se zakazuje v jejich farních okrscích, pokud nějaké spravují, stavět kaple nebo oratoria bez svolení biskupa a klášterního konventu s výhradou papežských privilegií.⁶⁶ Vedle toho je také privilegiem ustanoveno právo svobodného pohřbu v klášteře s výjimkou lidí stojících pod trestem exkomunikace, interdiktu nebo lichvářů, ovšem s tím, že budou zachována práva kostelů, ke kterým zemřelí náleželi.⁶⁷ Posledním článkem, jímž se tato privilegia odlišují od privilegií cisterciáků, je povolení svobodně vykupovat z rukou laiků desátky a jiné statky, které náleží k jejich kostelům.⁶⁸ Následující části privilegia se shodují s cisterciáckými privilegii s tím rozdílem, že jejich právní poměr k biskupovi je vyjádřen klauzulí *salva sedis apostolice auctoritate et diocesani episcopi canonica iustitia*, ke které se posléze připojovala formule upozorňující na dodržování ustanovení generálního koncilu o desátcích „...*et in predictis decimis moderacione concilii generalis*“.⁶⁹

Formulář privilegií pro výše uvedené řády však nemusel vždy obsahovat všechny formule, zvláště privilegia pro benediktiny jsou ochuzena o některá právní ustanovení běžně udělovaná klášterům premonstrátským. Stejně tak jisté změny formulací právních ustanovení můžeme očekávat u privilegií ženských klášterů těchto řádů.⁷⁰

65 „Obeunte vero te, nunc eisdem loci abbate, vel tuorum quolibet successorum, nullus ibi qualibet surreptionis astutia seu violentia preponatur, nisi quem fratres communi consensu vel fratrum maior pars consilii sanioris secundum deum et beati Augustini regulam providerint eligendum.“ Ibidem.

66 „Prohibemus insuper, ut infra fines parrochie vestre, si etam habeatis, nullus sine assensu diocesani episcopi et vestro capellam seu oratorium de novo construere audeat, salvis privilegiis Romanorum pontificum.“ Ibidem.

67 „Sepulturam quoque ipsius loci liberam esse decernimus, ut eorum devotioni et extreme voluntati, qui se illic sepeliri deliberaverint, nisi forte excommunicati vel interdicti sint aut publici usurarii, nullus obsistat, salva tamen iustitia illarum ecclesiarum, a quibus mortuorum corpora assumuntur.“ Ibidem.

68 „Decimas preterea et possessiones ad ius ecclesiarum vestrarum spectantes, que a laicis detinentur, redimendi et legitime liberandi de manibus eorum et ad ecclesias, ad quas pertinent, revocandi libera sit vobis de nostra auctoritate facultas.“ Ibidem.

69 KO, č. CIII, s. 304–305.

70 K. KROFTA, *Kurie*, X, s. 147.

Nejstarší známé velké papežské protekční privilegium odeslané do českých zemí, které se dochovalo v confirmaci Přemysla Otakara I. z 24. července 1224, adresoval v roce 993 papež Jan XV. (985-996) na přímluvu druhého pražského biskupa Vojtěcha opatu Anastasiovi a konventu benediktinského kláštera v Břevnově.⁷¹ Privilegium je považováno za pravé, byť zatížené jistými interpolacemi. Neobsahuje údaj o komendaci a v souladu s tehdejší praxí nic nenasvědčuje, že by bylo nositelem eximovaného postavení kláštera.⁷² Z moravského monastického prostředí se nejstarší velké protekční privilegium dochovalo z počátku 13. století a bylo adresováno opatovi a bratrům velehradských cisterciáků, byť existují indicie, že protekční privilegium získal v 50. letech 12. století klášter Hradiště u Olomouce, který již tehdy příslušel k řádu premonstrátů.⁷³

Téměř šest století dlouhá existence papežských velkých protekčních privilegií jako specifické diplomatické kategorie se v druhé polovině 13. století chýlí ke konci, až počátkem 14. století jako specifický diplomatický útvar papežských písemností zanikají.⁷⁴ Výstižně shrnul konečnou etapu vývoje papežských privilegií Rostislav Nový: „Privilegia byla z diplomatického hlediska písemnostmi, které neměly samy o sobě příliš mnoho nadějí na samostatný vývoj v té šíři, jak se počátkem XI. století vyvinuly, a to proto, že neodpovídala nepsanému zákonu úřadování, který lze vyjádřit slovy – účelnost a rychlost.“⁷⁵

71 CDB I, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1907, č. 38, s. 43–46.

72 Podrobně k privilegiu Josef ŽEMLIČKA, *K bodnověrnosti listiny Jana XV. pro klášter v Břevnově (31. V. 993)*, in: Milénium břevnovského kláštera (Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách), Praha 1993, s. 25–38; novější než zmíněná studie Josefa Žemličky jsou práce Josefa Šrámka, které však nijak nevybočují z obecně přijatých názorů, srov. Josef ŠRÁMEK, *Břevnovské opatství ve středověku: Břevnov, Rajhrad, Police nad Metují a Broumov*, Praha 2016, s. 97–99; idem, *Co (ne)víme o raně středověkých dějinách břevnovského kláštera – a jak s tím naložit*, ČMM CXXXIV, 2015, 1, s. 221–223.

73 CDB I, č. 201, s. 190–191; k tomu Josef ŠRÁMEK, *Mezi normou, reformou a praxí. Proboštství benediktinských klášterů v Čechách a na Moravě ve středověku*, Olomouc 2016, s. 137–138.

74 Poslední dochované *privilegium commune* adresované do českých zemí získali v roce 1310 ostrovští benediktini, viz MVB prodromus, Zdenka Hledíková (ed.), Praha 2003, č. 44, s. 34–36; srov. též K. KROFTA, *Kurie*, X, s. 147.

75 Rostislav NOVÝ, *Listiny pražských biskupů XI.-XIV. století. Diplomaticko-správní rozbor*, AUC – Philosophica et Historica 5, Monographia, Praha 1960, s. 134.

Od konce 12. století se vedle velkých protekčních privilegií pro (moravské) kláštery objevují jednoduché protekční listy. V obecné rovině se papežské *litterae* (listy) formálně a posléze i obsahově začaly od poloviny 11. století rozlišovat podle materiálu přivěsů olovené buly na *litterae cum serico* a *litterae cum filo canapis*. Papežské protekční *litterae* náležely do kategorie milostivých listin (*litterae gratiae*), jejichž olovená pečet (*bullae plumbeae*) byla přivěšená pomocí červeno-žlutých hedvábných nití (*litterae cum serico*).⁷⁶ Pravděpodobně již od přelomu 12. a 13. století se formulář těchto listů ustálil natolik, že z hlediska procesu expedice patřily mezi tzv. *litterae dandae*, tedy listy, které nebylo nutno předčítat před papežem.⁷⁷ Pravděpodobně již od počátku 13. století spadalo vypracování těchto listin do působnosti specifického a v zásadě samostatného oddělení apoštolské kanceláře *audientia publica*, respektive *audientia litterarum contradictarum*. Listy s ustáleným formulářem, které nebyly zapisovány do papežských register, tzv. reskripty, pak byly z velké části expedovány zjednodušeným způsobem označovaným *per viam correctoris*. Tento způsob expedice se objevuje od kancelářských reforem papeže Jana XXII. v roce 1331, jejichž cílem bylo mimo jiné omezit rozsáhlou činnost notářů a jejich abreviátorů pouze na justiční záležitosti, z nichž byly navíc vyňaty formulářově rutinní záležitosti. To platilo především, ale ne výlučně, pro soudní delegační reskripty, tzv. *litterae minoris iustitiae*, jejichž formuláře byly shromažďovány ve *formulario audientiae litterarum contradictarum*. Při tomto způsobu expedice nebylo nutné podávat supliku a koncept mohl sepsat samostatně prokurátor, přičemž čistopis byl zpravidla kontrolován jen korektorem.⁷⁸ Taxu však musel žadatel zaplatit třikrát, za koncept, za čistopis a za zpečetění. Nebyly příliš vysoké a pohybovaly se v rozmezí 2–5 tour-

76 T. FRENZ, *Papsturkunden*, s. 23–26.

77 V konstituci kancelářských řádů papeže Mikuláše III. (1277–1280) se k protekčním listům uvádí: „*Item protectio et bonorum confirmatio in forma communi datur religiosi et omnibus piis locis ac etiam leprosis... – Dentur*“, viz KO, s. 69–82, § 17.

78 Obšírně o způsobech expedice papežských listin T. FRENZ, *Papsturkunden*, s. 86–102; Idem, *Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance (1471–1527)*, Tübingen 1986, s. 105–154; v českém jazyce stručně také Pavel HRUBOŇ – Richard PSÍK, *Kancelářské poznámky na papežských listinách v období 1378-1417 na příkladu listin dochovaných v moravských archivech*, Ostrava 2013, s. 21–38.

ských grošů.⁷⁹ Mezi listy zapsané do formulářové sbírky *audientiae* patřily také námi probírané protekční listy,⁸⁰ které nebylo nutné předčítat v *audientia publica*. V rámci precizní terminologie papežské diplomatiky patří do skupiny jednoduchých milostivých reskriptů (*rescripta gratiae*), které odpovídají svým vyhotovením formě *litterae cum serico*.

Rutinní formulář a relativně jednoduché nabytí papežského ochranného listu svědčí o nepřilíh velkém významu tohoto typu listů pro papežskou kúrii, jejíž zájem se už od druhé poloviny 13. století upínal k centralizaci církevní správy v katolické Evropě prostřednictvím jiných druhů listin: exspektancí a provizí.⁸¹ S nepatrnou nadsázkou lze konstatovat, že pontifikátem papeže Jana XXII.⁸² končí, alespoň dle sledovaného moravského materiálu, doba starých privilegií pro kláštery a nastupuje uplatňování jurisdikční pravomoci a správní nadřazenosti papežství nesené zvýšením frekvence provizních listin pro světské církevní instituce.⁸³

Pakliže vycházíme z premisy, že praktický význam papežských protekcí mezi koncem 12. století a závěrem 15. století má již ryze marginální charakter a v zásadě jen symbolickou hodnotu, vyvstává neodbytně otázka, jaký tedy měly účel žádosti o papežské protekční listy v daném období. Zdá se, že jistý praktický význam jim bude nutno přisoudit, jelikož kláštery o ně žádaly a opakovaně vydávaly na jejich získání nemalé finanční prostředky.

79 O způsobech a výši taxace v papežské kanceláři Michael TANGL, *Das Taxwesen der päpstlichen Kanzlei vom 13. bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts*, MIÖG 13, 1892, s. 4–105.

80 *Audientia Litterarum Contradictarum. Untersuchungen über die päpstlichen Justizbriefe und die päpstlichen Delegationsbarkeit vom 13. bis zum Beginn 16. Jahrhunderts*, Teil I., Peter Herde (ed.), Tübingen 1970, s. 415–416.

81 Pro české země Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Počátky avignonského papežství a české země*, Praha 2013, s. 176–183; Jaroslav ERŠIL, *Správní a finanční vztahy avignonského papežství k českým zemím ve 3. čtvrtině 14. století*, Praha 1959.

82 O změnách vztahů papežské kúrie k církevní hierarchii v době Jana XXII. např. John E. WEAKLAND, *Administrative and fiscal centralization under pope John XXII. (1316–1334)*, *The Catholic Historical Review* 54, 1969, s. 39–54, 285–310.

83 Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *České, moravské a slezské kláštery v kontaktu s kúrií v letech 1305–1342*, in: *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, Marek Derwich – Anna Pobog-Lenartowicz (edd.), Wrocław – Opole 2000, s. 623–630.

Papežské protekce pro moravské kláštery se dochovaly v klášterních archívech od konce 12. století a to zpravidla v originálním vyhotovení. První dochovaný kus je originál protekčního listu papeže Celestina III. z 27. dubna 1195 pro premonstrátskou kanonii v Louce u Znojma, založenou v roce 1190 českým knížetem Konrádem Otou.⁸⁴ Po Louce pak získalo ochranné privilegium nebo list do konce 14. století dalších 14 klášterů, z toho 5, respektive 6 mužských, (2 premonstrátské, 2 cisterciácké a 2 augustiniánské) a 9 ženských (3 cisterciácké, 1 premonstrátský, 1 augustiniánský, 2 dominikánské, 1 klarisky a 1 benediktinky).

Z mužských klášterů byl významně vybaven papežskou protekcí nejstarší cisterciácký klášter na Moravě, Velehrad, který byl založen moravským markrabím Vladislavem Jindřichem někdy mezi léty 1204–1205.⁸⁵ V létech 1208, 1250 a 1261 získal velká protekční privilegia⁸⁶ a v dalších letech do konce 15. století již neobdržel (nevyžádal si) žádný protekční list *cum serico*. Z ostatních mužských klášterů získal v roce 1263 velké protekční privilegium již pouze cisterciácký klášter v Žďáře,⁸⁷ který si navíc v roce 1272 vyžádal ještě protekční list.⁸⁸ Do konce 13. století získaly po dvou protekčních listech premonstrátské kláštery v Louce⁸⁹ a Zábřovicích.⁹⁰ Pro moravské augustiniánské kláštery založené ve 14. století se dochovaly tři protekční listy. Archiv brněnského kláštera augustiniánů eremitů u sv. Tomáše, založeného okolo roku 1350, uchovává dva téměř sto let od sebe vzdálené originály Jana XXIII z roku 1413⁹¹ a Julia II. z roku 1512.⁹²

84 CDB I, č. 352, s. 316; základní informace o klášteře viz Dušan FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských klášterů*, Praha 2005, s. 795–804.

85 O velehradském klášteře ve středověku zejména Rudolf HURT, *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě I. 1205–1650* (Spisů akademie velehradské svazek XV.), Olomouc 1934.

86 CDB II, č. 76, s. 68–72; CDB IV/1, Jindřich Šebánek - Sáša Dušková (edd.), Praha 1964, č. 194, s. 355–356; CDB V/1, iidem (edd.), Praha 1974, č. 275, s. 410–411.

87 CDB V/1, č. 368, s. 546–548.

88 CDB V/2, č. 672, s. 306–307.

89 CDB I, č. 352, s. 316 (1195); CDM IV, Antonín Boček (ed.), Olomouc 1845, č. 228, s. 300–301 (1285).

90 CDB II, č. 83, s. 77 (1209); CDB III/1, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1942, č. 167, s. 208–209 (1237)

91 ASP I, Jaroslav Eršil (ed.), Praha 1980, č. 891, s. 508–509.

92 MZA, E 4 Augustiniáni v Brně, sign. 163.

Mezi listinami augustiniánských kanovníků ve Šternberku (klášter byl založen v 1371) lze nalézt jeden protekční list z roku 1413.⁹³

V obecné rovině lze konstatovat, že se dochovala čtyři velká protekční privilegia pro dva moravské mužské kláštery (tři pro Velehrad a jedno pro klášter ve Žďáře), z nichž jedno jako opis v kopiáři velehradského kláštera. Zbylé protekční listy kromě protekce pro Louku z roku 1285 se dochovaly v originále. Je důležité z hlediska významu ochranných listů pro zmíněné kláštery, že u mužských založení do poloviny 13. století nepřesahuje jejich výskyt konec řečeného století. To by hypoteticky ukazovalo na to, že měly ještě nějaký význam, který v případech zmíněných klášterů nepřekročil 13. století, neboť ve 14. ani v 15. století si pravděpodobně již žádný protekční list nevyžádaly. Je také otázkou, jaký význam měly tyto „nevýznamné“ protekční listy pro oba augustiniánské kláštery.

Ženské kláštery vybavené dochovanými protekčními privilegii a listy reprezentuje 9 řádových institucí, z nichž 7 patří k druhé etapě zakladatelského období na Moravě (premonstrátky v Dolních Kounicích, cisterciačky v Oslavanech, augustiniánky v Doubravniku,⁹⁴ cisterciačky v Tišnově, dominikánky v Brně-Herburky, klarisky ve Znojmě, dominikánky u sv. Kateřiny v Olomouci), tedy od 80. let 12. století do konce 13. století, za nimiž následuje dvojice klášterů založených v první polovině 14. stol., které reprezentují závěrečnou třetí zakladatelskou etapu (cisterciačky na Starém Brně a benediktinky v Pustiměři).⁹⁵

93 ASP I, č. 801, s. 463.

94 O řádové příslušnosti kláštera v Doubravniku se vedou dodnes spory. Buď mělo jít o augustiniánky nebo premonstrátky či nešlo o žádný z obou tradičních řádů, ale o sekulární dům kanonic pod řeholí sv. Augustina; viz Libor JAN, *Premonstrátky nebo augustiniánky? Opět k počátkům kláštera v Doubravniku*, ČMM 113, 1994, s. 15–24; Pavel SEDLÁČEK, *Lze ženský klášter v Doubravniku považovat jednou provždy za augustiniánský?* ČMM 114, 1995, s. 159–161; Libor JAN, *Ano, lze!*, ČMM 114, 1995, s. 162–163; k tématu se také vyjádřil J. Z. CHAROUZ, *Doubravnické otazníky*, ČMM 114, 1995, s. 365–373. V dalším textu uvádíme klášter jako augustiniánský ve shodě s publikací D. FOLTÝN, *Encyklopedie*, s. 285

95 T. BOROVSKEJ, *Zakladatelé*, s. 25. Hovoří o třech etapách; první je představovaná třemi založeními do 80. let 12. století: Rajhrad, Hradiště u Olomouce, Třebíč; druhá etapa je vymezena 80. léty 12. stol. (Dolní Kounice) a končí založením Vizovic (60. léta 13. století); třetí etapa je vymezená 20. léty 14. století a končí pozdním benediktinským založením v Pustiměři. Protože autor „Zakladatelů“ počítá povětšinou s venkovskými kláštery, nejsou do jeho druhé etapy zasazená mendikantská založení 70. a 80. let 13. stol. (klarisky ve Znojmě a dominikánky u sv. Kateřiny v Olomouci).

Velká protekční privilegia obdržely jen tři ústavy (cisterciacký v Oslavanech, cisterciacký v Tišnově, a dominikánský v Brně-Herburky). Nejstarší privilegium pro Oslavany z roku 1230⁹⁶ se dochovalo pouze v transsumptu biskupa Viléma z Kolína,⁹⁷ pro Tišnov originál z roku 1235⁹⁸ a pro Herburky taktéž originál z roku 1248.⁹⁹ Všechny zmíněných devět ženských klášterů obdrželo také protekční listy (viz připojená tabulka). Pro většinu z nich se nedochovaly více než dva protekční listy. Jediným klášterem, založeným ve 13. století, v jehož archivu se dochoval pouze jeden protekční list, a to velmi pozdní, jsou klarisky ve Znojme. List je datován rokem 1500¹⁰⁰ a důvod jeho vydání lze dobře vysvětlit. V roce 1494 vyhořely klášterní budovy i s kostelem a v plamenech zmizel také klášterní archiv. Proto již v roce 1497 obnovil Vladislav II. Jagellonský všechna darování a výsady kláštera.¹⁰¹ K roku 1500 datovaný papežský protekční list obsahuje v klauzuli *specialiter* (viz níže) potvrzení některých majetků a zvláště patronáty třech kostelů.¹⁰² Zde je motiv žádosti o ochranný list zřejmý. Ochranná formule byla již pravděpodobně symbolická a fakticky šlo spíše o písemně fixované autoritativní potvrzení právního stavu s ohledem na majetkovou držbu v důsledku neočekávané události, v tomto případě obnovení listu nebo privilegia, které během požáru zmizelo. Opět, podobně jako u mužských klášterů, také u většiny ženských klášterů založených v první polovině 13. století papežské ochranné listy nepřekračují horizont 13. století. Kláštery založené v poslední zakladatelské fázi získaly ochranný list nedlouho po založení a pak ho obnovují až v 15. století, přičemž až na výše uvedenou výjimku nelze zatím přesně stanovit důvody, které konventy vedly k obnovení papežských protekčních listů, které již minimálně jednou získaly.

Vcelku podobnou četnost dochování protekčních listů pro ženské kláštery narušuje cisterciacký klášter v Oslavanech. Oslavanské řeholnice obdržely v roce

96 CDB II, č. 339, s. 346–350.

97 MZA, E 6 Benediktini Rajhrad, sign. E g 17.

98 CDB III/1, č. 120, s. 150–152.

99 CDB IV/1, č. 124, s. 237–238.

100 MZA, E 43 Klarisky Znojmo, sign. P 13.

101 *Soupis český psaných listů a listin do roku 1526*, díl I. originály listin, sv. 2/2 1472–1500, František Beneš – Karel Beránek (edd.), Praha 1975, č. 4258, s. 1009–1010.

102 K této papežské protekci okrajově Lubomír HAVLÍK, *Znojmo. Z minulosti města a jeho památek*, Brno 1956, s. 63.

1230 ochranné privilegium, ale mimo to jim byly adresovány v následujících dvou staletích čtyři papežské protekční listy, stejné množství obecných konfirmací a šest formulářově standardních mandátů delegovaných proti všem škůdcům klášterního zboží. Zajímavý je především protekční list se zvláštní konfirmací z roku 1425.¹⁰³ V jeho adrese se uvádí, že abatyše a konvent jsou „*Romane ecclesie immediate subiecti*“. To se v jiných papežských listech hovořících o klášte-ru v Oslavanech nevyskytuje a kromě jedné konzistoriální buly adresované opa-tu kláštera Hradiště u Olomouce (*Dilecto filio Wenceslao, abbati monasterii s. Stephani Gradicensis prope Olomucz Romane ecclesie immediate subiecti...*),¹⁰⁴ vlastně ani v jiných papežských listinách tohoto období adresovaných moravským klášterům. Dává to možnost hypoteticky uvažovat o tom, zda se oslavanský klášter nedostal do zvláštní papežské ochrany jak v souvislosti s husitským nebezpečím, tak také s dlouhým sporem, který klášter vedl s kapitulou u sv. Petra v Brně o brněnský kostel sv. Jakuba.¹⁰⁵ Pokud bychom přehledli možnost chyby v kuriálních úřadech, pak by bylo možno hypoteticky zvažovat také jiný, než symbolický význam tohoto protekčního listu. Oslavanské jeptišky si snad mohly tímto způsobem preventivně či aktuálně zajišťovat přímou podporu papežské kurie v častých sporech, které téměř s železnou pravidelností končily před papežským soudním dvorem. O jakou faktickou podporu by však z právního hlediska šlo, je za současného stavu bádání velmi nejasné. Zdá se však, že to byla jen epizoda, neboť další kontakt oslavanských řeholních sester s kurií je doložen až soudním delegačním mandátem papeže Mikuláše V. z 1447¹⁰⁶ a obecnou konfirmací téhož papeže z roku 1450.¹⁰⁷ Ani v jednom z těchto listů již není klášter označován jako „*Romane ecclesie immediate subiecti*“.

S ohledem na probíraný statistický přehled a také vzhledem k otázce za jakým účelem byly tyto protekční listy kláštery vyžadovány až do počátku 15. a 16. století je z metodického hlediska důležité načrtnout základní diploma-

103 MVB VII/2, Jaroslav Eršil (ed.), Praha 1998, č. 1501, s. 598–599.

104 ASP I, č. 725, s. 430.

105 Nově ke sporu viz Libor JAN a kol., *Dějiny Brna 2, Středověké město*, Brno 2013, s. 699–703, stručně také Jaroslav MEZNÍK, *Lucemburská Morava 1310–1423*, Praha 1999, s. 388–389.

106 Archiv města Brna (dále AMB), A1/1 – Sběrka listin, mandátů a listů (dále SLML), č. 369.

107 AMB, A1/1 – SLML, č. 389.

tickou charakteristiku protekčních listů a rozdělit je pro období 13.–15. století na určité formulářové typy, které se od sebe jen nepatrně liší.

Formulář těchto listů - na rozdíl od privilegií - je velmi stručný a jednoduchý. Po tradiční intitulaci a adrese se salutací následuje arenga. V protekčních listech se objevují čtyři, resp. pět obsahově podobných areng: nejčastěji s incipitem „*Cum a nobis petitur*“¹⁰⁸ a „*Sacrosancta Romana ecclesia*“,¹⁰⁹ méně často s incipitem „*Iustus petentium*“¹¹⁰ nebo „*Solet annuere sedes*“¹¹¹ a jen zcela výjimečně „*Quotiens a nobis*“.¹¹² Většina těchto areng vyjadřuje obecnou povinnost papežského úřadu vyhovět spravedlivým a rozumným žádostem petentů. Pouze arenga s incipitem *Sacrosancta Romana ecclesia* odkazuje přímo na povinnost papežského stolce chránit zbožné a pokorné věřící před různými nepravostmi.

Další část textu protekčního listu se skládá ve většině případů ze dvou částí. První tvoří ochranná formule v podobě používané ve velkých protekčních privilegiích. Papež bere řeholníky, místo v němž pobývají a jejich majetky, které mají nebo v budoucnu získají, do ochrany svatého Petra a apoštolského stolce (*...personas vestras et locum ... cum omnibus bonis, que in presentiarum rationabiliter possidet aut in futurum iustis modis prestante domino poterit adipisci sub beati Petri et nostra protectione suscipimus*).¹¹³ Protekční formule se neměnila po celou dobu existence těchto listů. Jisté odchylky se objevují pouze v odkazu na místo pobytu mnichů, které se společně s nimi bere v ochranu. Většinou se uvádí termín *locus*. Vedle něho se však objevují také označení *monasterium* nebo *ecclesia*. Od počátku 13. století a pravidelně od druhé poloviny téhož století byla pro-

108 „*Cum a nobis petitur, quod iustum et honestum tam vigor equitatis, quam ordo exigit rationis, ut id per sollicitudinem officii nostri ad debitum perducatur*.“ Srov. např. CDB II, č. 83, s. 77.

109 „*Sacrosancta Romana ecclesia devotos et humiles filios ex asuete pietatis officio propensius diligere consuevit et ne pravorum hominum malitis agitentur, eos tamquam pia mater sue protectionis munimine confovere*.“ Srov. např. CDB III/1, č. 8, s. 5–6.

110 „*Iustus petentium desideris dignum nos facilem prebere assensum et vota, que a rationis tramite non discordant effectu prosequente complere*.“ Srov. např. CDB III/1, č. 167, s. 208–209.

111 „*Solet annuere sedes apostolica piis votis et honestis petentium precibus favorem benivolum impertiri*.“ Srov. např. MVB Prodromus, č. 1210, s. 649.

112 „*Quotiens a nobis petitur, quod religiosi et honestati convenire dinoscitur animo nos decet libenti concedere ac petentium desiderii congruum suffragium impertiri*.“ Srov. např. CDB III/2, Zdeněk Kristen (ed.), Praha 1962, č. 201, s. 258–259.

113 *Audientia II*, č. Q 9, 1a, s. 449.

tekční formule doplňována o speciální (*specialiter*) potvrzení statků a majetků kláštera, jejichž výčet mohl být konkrétní nebo pouze obecný. Výjimečně listy obsahovaly v dispozici pouze protekční formulí bez speciální konfirmace.¹¹⁴ Od počátku 15. století je pak obvyklá dispozice protekčních listů doplňována o obecnou konfirmaci všech papežských i světských privilegií a svobod, která stejně jako protekční formule byla původně součástí velkých protekčních privilegií (...*omnesque libertates, concessionis et immunitates a predecessoribus nostris, Romanis pontificibus, sive per privilegia vel alias indulgentias vobis et domui vestre concessas necnon libertates et exemptiones secularium exactionium a regibus, principibus, marchionibus vel aliis christifidelibus quibuscunque racionabiliter vobis et domui vestre concessas et indultas...confirmamus...*).¹¹⁵

Protekční *litterae* lze následně rozdělit na čtyři, respektive pět formulářových skupin podle obecné nebo konkrétní konfirmační klauzule začínající slovem *specialiter*, podle toho zda obsahují klauzuli o desátcích (*salva in decimis moderacione concilii*) nebo zda se jedná o spojení protekčního formuláře s formulářem druhého rutinního listu, expedovaného v úřadech papežské kurie stejným způsobem a uváděným ve formuláři *audientiae litterarum contradictarum*, tj. s obecnou konfirmací všech privilegií a svobod daných papeži a privilegií a svobod daných světskými panovníky. Podskupiny jsou stanoveny podle používané arengy.

S ohledem na výše řečené byly stanoveny následující varianty:

1. *Cum a nobis petitur* - konkrétní obsah klauzule *specialiter* bez klauzule o desátcích.
 - 1a. *Iustis petentium* - konkrétní obsah klauzule *specialiter* bez klauzule o desátcích.
 - 1b. *Sacrosancta Romana ecclesia* - konkrétní obsahem klauzule *specialiter* bez klauzule o desátcích.
2. *Iustis petentium* - obecný obsah klauzule *specialiter* bez klauzule o desátcích.

114 Takový list obsahující pouze protekční klauzuli obdržely z klášterů na Moravě jen cisterciácky v Tišnově na podzim roku 1238, srov. CDB III/2, č. 201, s. 258–259.

115 *Audientia II*, č. Q 8, s. 444–445.

- 2a. *Sacrosancta Romana ecclesia* - obecný obsah klauzule *specialiter* bez klauzule o desátcích.
3. *Cum a nobis petitur* - obecný obsah klauzule *specialiter* s klauzulí o desátcích.
- 3a. *Sacrosancta Romana ecclesia* - obecný obsah klauzule *specialiter* s klauzulí o desátcích.
- 3b. *Solet annuere* - obecný obsah klauzule *specialiter* s klauzulí o desátcích.
4. *Cum a nobis petitur* - protekční formule je spojená s obecným potvrzením privilegii, na kterou navazuje obecný nebo konkrétní obsah klauzule *specialiter*, s klauzulí o desátcích.
5. *Quotiens a nobis* - bez klauzule *specialiter* a bez klauzule o desátcích.

Z uvedených areng je nejtrvalejší *Cum a nobis petitur*, která se používala po celé sledované období. Vedle ní se ve 13. století objevují arengy *Iustus petentium* a *Sacrosancta Romana ecclesia*. Ve 14. století a 15. století se vedle arengy *Cum a nobis* vyskytuje arenga s incipitem *Solet annuere*.

Ze statistického přehledu (viz tabulky) těchto čtyř, respektive pěti, variant formulářů pro vymezené moravské kláštery lze shrnout následující: ve 13. století se z 12 kusů protekčních listů dochovaly čtyři s konfirmací na konkrétní majetky bez klauzule o desátcích, a to pro první polovinu tohoto století; ze zbylých osmi kusů jen tři mají tuto klauzuli. Ve 14. století, ze kterého se dochovaly tři kusy, obsahují všechny pouze obecně vyjádřené statky ve speciální konfirmaci, a zároveň všechny mají klauzuli o desátcích. Pro 15. a počátek 16. století se dochovalo devět protekčních listů, z nichž pět charakterizuje smíšený formulář protekce se speciální konfirmací a obecné konfirmace privilegii. Z těchto devíti listů jen tři mají potvrzení konkrétních statků.

* * *

Předložená „povrchová“ diplomatická analýza ve spojení s poznatky o expedici *per viam correctoris* papežských listin ve 14. a 15. století je podložím k úvaze o otázce, jaký význam a účel měly papežské protekční listy pro řeholní instituce,

potážmo o otázce, proč si kláštery opakovaně vyžadovaly prostřednictvím protekčních listů papežskou ochranu. Protekční listy s konkrétní konfirmací statků jsou častější, jak již bylo naznačeno, v první polovině 13. století. V jeho druhé polovině a po celé 14. století je poskytován papežskou kurií protekční list s obecnou konfirmací majetku a v 15. století se rozšiřují žádosti o protekční listy se smíšeným formulářem, které známe v moravském materiálu pouze z 15. století. Zdá se, že smíšený formulář může něco málo a izolovaně naznačit o významu a účelu těchto protekčních listů. Ochrana ve své původní podobě ztrácí svůj prvotní význam a v papežském ochranném listu se stává významnější konfirmace stávajícího právního stavu jak ve vztahu k statkům a majetkům kláštera, tak k jeho svobodám a privilegiím.¹¹⁶ Původní samostatné spojení ochranné dispoziční formule a zvláštní konfirmace statků dává vzpomenout na starý význam papežské protekce, jejímž původním smyslem bylo zahrnout klášter s jeho vybavením do vlastnictví (*ad ius et proprietatem*) sv. Petra a tedy pod ochranu papežského stolce. Připojení dispoziční formule původně samostatného obecného konfirmačního listu do protekčního listu se zvláštní konfirmací majetků – přibližně na přelomu 14. a 15. století - s velkou pravděpodobností dokládá, že spojení ochrany s důrazem na konkrétní majetky snad mohlo mít jistý význam ještě v první polovině 13. století. Ve 14. a především v 15. století však byly již tyto staré a v zásadě archaické vazby jen pouhou kancelářskou tradicí fixovanou v ustáleném formuláři *audientiae litterarum contradictarum*. Z praktického hlediska lze soudit, že žadatelé o obecné, případně i konkrétní konfirmace pak využívali možnosti získat potvrzení papežského stolce v rámci expedice (*per viam correctoris*), jež nabízela hotový formulář, rychlé jednání a především nízkou cenu za kancelářské procedury.¹¹⁷ Jeví se tedy jako relevantní oddělovat pro sledované období již ideově, ale asi také právně zamlžený pojem papežská protekce od ryze diplomatického pojmu protekční list, který představuje administrativní produkt mechanicky zaběhané kancelářské praxe.

116 K podobným závěrům, byť v jiné argumentační rovině, došel také Kamil Krofta, viz K. KROFTA, *Kurie*, X, s. 149.

117 Tento způsob nabytí protekčních listů pokládá Peter Herde za důležitý důkaz ztráty jejich sociálního i správně historického významu a přechodu protekční formule do čistě symbolické polohy, která vyjadřuje všeobecnou povinnost papežského stolce ochraňovat církevní instituce a jejich členy, viz *Audientia I*, s. 416.

Tento závěr v zásadě nekoliduje s názory o právně marginální a symbolické povaze papežské ochrany ve správně právním vývoji klášterů v době vrcholného a pozdního středověku na Moravě. Na druhou stranu optikou papežské diplomatiky naznačuje, že v mnoha ohledech jsou žádosti o vydání papežských protekčních listů především praktickým krokem k získání konfirmace majetků nebo privilegií prostřednictvím ustáleného formuláře, jehož nedílnou součástí byla i tradiční formulace o přijetí klášterního ústavu do ochrany. Převažující význam konfirmace a jednoduchá i v zásadě finančně nenáročná expedice papežského protekčního listu mohou také zčásti vysvětlovat opakované žádosti o vydání těchto formulářově sterilních písemností.

Tyto rámcové diplomatické argumenty však otevírají řadu dalších obecně historických otázek, které zmíněné závěry posouvají do hypotetické roviny a vstupu do problematiky. Výše vystavená analýza, založená na „náčrtkové“ deskripci nepatrného vzorku protekčních privilegií a listů, totiž neodpovídá, a vlastně ani v této fázi výzkumu nemůže odpovědět na řadu dalších otázek spojených s papežskými protekcemi, respektive protekčními listy pro kláštery. Nelze jednoznačně říci, zda to skutečně byly jen konfirmace, a navíc často jen obecné, které poháněly kláštery, respektive jejich prokurátory k nákladným cestám do Říma. Nebo snad šlo o druhotnou žádost v rámci či nad rámec vyřízení jiných důležitějších záležitostí? Jaký význam měla zvláštní bezprostřední papežská ochrana oslavanských cisterciáčků ve dvacátých letech 15. století? Stejně tak nelze v rámci této analýzy vysvětlit, proč se v archivech mužských, ale i u většiny ženských klášterů založených ve 13. století nenachází (pomineme-li torzovitost klášterních archivů) protekční listy z následujících staletí. Jinými slovy, stále zůstává nejasné, jaký praktický účel tyto konfirmace nesené protekčními listy měly.¹¹⁸

118 Tuto otázku si pokládá T. FRENZ, *Die Kanzlei*, s. 77. Zůstává však také u konstatování, že není jasné, proč kláštery i jiné duchovní instituce opakovaně žádaly o tyto protekční listy s konfirmacemi. K této otázce se okrajově vyslovila Zdeňka Hledíková. Konstatovala, že na rozdíl od 13. století v následujícím století již každý nastupující papež stereotypně potvrzoval privilegia na žádost přijímající instituce, viz Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Papežství vrcholného a pozdního středověku a České království (1198–1417)*, in: Papežství a české země v tisíciletých dějinách, s. 90–91. Tuto předpokládanou pravidelnost však sledované protekční listy, respektive žádající moravské řeholní instituce nevykazují.

K zodpovězení těchto a dalších otázek, které jsou ať už formálně nebo věcně spojené s institutem papežské ochrany ve vrcholném středověku, bude nutné sledovat každý klášter samostatně, a to nejen ve vazbách na kurii, ale zejména ve vztazích k domácímu církevně právnímu i světskému prostředí, které mělo bezpochyby daleko větší vliv na vývoj a postavení jednotlivých řeholních institucí, než vzdálené kuriální úřady. Přesto je nutno, dle mého soudu, začít studium papežských protekcí v době vrcholného a pozdního středověku na rozsáhlém komparativně-diplomatickém rozboru papežských ochranných listů i privilegií a střípek po střípku společně s dalšími nekuriálními prameny diplomatické i narativní povahy skládat obraz jejich významu a účelu v sledovaném období. Vzhledem k absenci těchto listů v papežských registrech hraje nezastupitelnou roli materiállové báze projekt soupisu originálních papežských listin z let 1198-1415 (1417) tzv. „Censimento“.¹¹⁹ Nemalou pomocí ve studiu dané tematiky by byly mimo jiné také kriticky a důsledně zpracované dějiny jednotlivých klášterů, kterýchžto prací je ovšem stále jako šafránu.

119 K „Censimentu“ Pavel HRUBOŇ, *Censimento – mezinárodní projekt soupisu originálů papežských listin 1198-1417. Přehled vývoje a poznámka k stavu zpracování pro české země*, in: Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy na úsvitu 21. století, Směry, tendence, proměny, Pavel Othmar Krafl (ed.), Praha 2016, s. 152–164; viz také např. Jaroslav ERŠIL, *Mezinárodní projekt generálního soupisu papežských listin z let 1198–1417*, Archivní časopis 6, 1956, s. 101–102; Leo SANTIFALLER, *Der „Censimento“ der spätmittelalterlichen Papsturkunden*, MIÖG 72, 1964, s. 135–141; Walter ZÖLLNER, *Probleme der Erforschung der jüngeren Papsturkunden*, Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus 4, 1980, s. 59–74.

Tabulka 1

Seznam mužských moravských klášterů a jejich dochovaných papežských protekčních listin. Řazeno podle stáří fundace.

VPP – velké protekční privilegium

Transs – transsumpt

(xxxx) – rok fundace a řádová příslušnost

klášter	datace	formulář	stav dochování	edice/arch. fond
Louka (1190) (premonstráti)	1195 duben 27., Laterán	1b	Orig.	CDB I, č. 352, s. 316
	1285 listopad 10., Řím	3	Opis	CDM IV, č. 228, s. 300–301
Velehrad (1204–1205) (cisterciáci)	1208 duben 30. Laterán	VPP	Opis	CDB II, č. 76, s. 68–72
	1250 prosinec 18., Lyon	VPP	Orig.	CDB IV/1, č. 194, s. 355–356
	1261 únor 25., Laterán	VPP	Orig.	CDB V/1, č. 275, s. 410–411
Zábrdovice (před 1209) (premonstráti)	1209 duben 3., Řím	1	Orig.	CDB II, č. 83, s. 77
	1237 září 24., Viterbo	1a	Orig.	CDB III /1, č. 167, s. 208
Žďár n. Sázavou (1251–1252) (cisterciáci)	1263 únor 16., Viterbo	VPP	Orig.	CDB V/1, č. 368, s. 546–548
	1272 srpen 11., Orvieto	2a	Orig.	CDB V/2, č. 672, s. 306–307

sv. Tomáš v Brně (1350) (augustiniáni eremité)	1413 prosinec 5., Bologna	4	Orig.	ASP II, č. 891, s. 508–509
	1512 květen 6., Řím	4	Orig.	MZA, f. E 4 Augustiniáni v Brně, sign. 163
Šternberk (1371) (augustiniáni kanovníci)	1413 duben 12., Řím	3	Orig.	ASP I, č. 801, s. 463

Tabulka 2

Seznam ženských moravských klášterů a jejich dochovaných papežských pro-
tekčních listin. Řazeno podle stáří fundace.

klášter	datace	formulář	stav dochování	edice / archivní fond
Dolní Kounice (1181–1183) (premonstrátky)	1268 červen 2., Viterbo	2	Orig.	CDB V/2, č. 560, s. 129
Oslavany (1225) (cistercičky)	1230 červen 7., Laterán	VPP	Transs.	CDB II, č. 339, s. 346–350
	1318 červen 5., Avignon	3	Orig.	MVB prodr., č. 113, s. 106
	1336 červen 5., Avignon	3b	Orig.	MVB prodr., č. 1210, s. 649
	1413 prosinec 13., Bologna	4	Orig.	ASP II, č. 895, s. 510–511
	1425 prosinec 11., Řím	1 ¹²⁰	Orig.	MVB VII/2, č. 1501, s. 598–599

120 Namísto klauzule o desátcích se objevuje pouze obrat „*salva predictis moderacione concilii*“.

Doubravník (1228–1231) (augustiniánky)	1231 červen 18., Reate	1b	Orig.	CDB III/1, č. 8, s. 5–6
	1282 duben 17., Orvieto	3a	Orig.	CDB VI/1, č. 211, s. 263–264
Tišnov (1232) (cisterciačky)	1235 srpen 27., Perugia	VPP	Orig.	CDB III/1, č. 120, s. 150–152
	1238 říjen 15., Anagni	5	Orig.	CDB III/2, č. 201, s. 258–259
herburky v Brně (1240–1241) (dominikánky)	1246 leden 3., Lyon	1	Orig.	CDB IV/1, č. 88, s. 179– 180
	1248 srpen 7., Lyon	VPP	Orig.	CDB IV/1, č. 141, s. 179–180
	1286 únor 20., Řím	2a	Orig.	CDM IV, č. 325, s. 308
Znojmo (1271– 1274) (klarisky)	1500 květen 23., Řím	4	Orig.	MZA, E 43 Klarisky ve Znojmě, sign. P 13
sv. Kateřina v Olomouci (první zmínka 1287) (dominikánky)	1291 březen 6., Řím	3	Orig.	CDM IV, č. 295, s. 374
	1467 duben 11., Řím	4	Orig.	MZA, E 18 Dominikánky Olomouc, sign. A 11
Staré Brno (1323) (cisterciačky)	1336 červen 22., Avignon	3b	Orig.	MVB prodr., č. 1213, s. 650
	1418 duben 26., Kostnice	3b	Orig.	MVB VII/1, č. 287, s. 134

Pustiměř (1340) (benediktinky)	1345 duben 5., Avignon	3	Orig.	MVB I, č. 487, s. 291
	1467 duben 11., Řím	4	Orig.	ZAO-Ol., AO, sign. G II b 12

Papal protection privileges and papal protection charters from the 13th to the end of 15th century

for Moravian monasteries

Statistical-diplomatic overview and some reflections on their importance and function

The question of creation and application of papal protection in the early Middle Ages are in the existing, especially foreign literature reflected relatively frequently. In contrast, questions concerning the importance of papal protection charters in the High Middle Ages are neglected. The aim of this paper is to assess the state of preservation of individual protection privileges and charters for Moravian monasteries, and also to show their diplomatic features, with an emphasis on *litterae* from the 13th to the end of 15th century and on this basis to indicate the diplomatic direction of possible considerations about the importance and purpose of the papal protection charters.

We focused separately on protection privileges and charters for monasteries and nunneries. 4 large protection privileges and 8 protective charters for 6 male monasteries have been preserved either in the original, in the cartulary or in a certified transcription (see Table 1). Nearly 20 trade papal protection charters have been preserved for nine nunneries (see Table 2). The basic overview indicates that both male and female monasteries that were established during the first half of the 13th century, were granted the protection privilege or protection charter after their foundation and by the end of the 13th century had requested at least one more protection charter. It seems to follow from the above that the protections had some still unknown purpose, whose function did not exceed the said century. There are also some open questions about the female Cistercian monastery in Oslavany, which was granted much more routinely formulated papal protection charters in comparison to both male and female monasteries.

Papal protection *litterae* were divided by minor differences in the development of these form charters and these are also indicated in both tables. An analysis of the forms indicated that protection charters with specific possession confirmation are more common in the early 13th century. In the second half, and

throughout the 14th century protection charter with a general possession confirmation is provided by Papal Curia and in the 15th century, the applications are expended by protection charters with mixed form that we see in the Moravian material only from the 15th century.

Connecting dispositional formulation of the originally independent papal general confirmation charter to protection charter at the turn of the 14th and 15th century probably demonstrates that the combination of protection with an emphasis on confirmation of specific possessions had a certain significance even in the 13th century, in the 14th and especially the 15th century these ties are already old and basically archaic, they are mere clerical tradition fixed in set form: *audientiae litterarum contradictarum*.

Applicants then used the possibility to obtain the confirmation of the papal throne as part of the expedition *per viam correctoris*, which offered a ready-made form, fast action, and above all a low cost for clerical procedures.

ADMINISTRACE DEZINTEGROVANÉ PRAŽSKÉ DIECÉZE ZA HUSITSKÝCH VÁLEK*

ONDŘEJ VODIČKA

Administration of the disrupted Prague diocese during the Hussite wars:

The study summarizes the current knowledge concerning the performance of ecclesiastical administration in the Prague diocese disrupted by the Hussite wars from the Zittau exile centre. It also provides a number of scattered documents on the everyday worries, disputes and life strategies of the Catholic clergy. It particularly focuses on the organizational and communication aspects of the issues, hence on the personnel composition and functioning of the so-called Zittau consistory, the possibilities and limits of the delegation of authority, correspondence dealing with the cases using messengers and the movement of the clergy within the diocese. Another circle of questions is the financial situation, hence which financial resources were available to the consistory and in what way the obligatory payments from the diocese were collected and paid. Using the rare documents, it also attempts to illustrate the everyday stereotype of the life of a Catholic clergyman in the shadow of the “great history” of the Hussite revolution.

Keywords: Hussite revolution, Prague diocese, ecclesiastical administration, clergy, parish network, exile, domestic exile

Husitská revoluce, která uvrhla České země do bezmála dvou dekad bojů, zkázy a pronásledování, byla těžkou zkouškou pro všechny vrstvy společnosti. Ze své podstaty však měla náboženská válka fatální důsledky zejména pro katolické duchovenstvo, které bylo pod tlakem událostí nuceno tak či onak se nové situaci přizpůsobit a stavěno před nelehkou volbu s nejistým výsledkem – přijmout pražské artikuly, nebo se jim vzepřít. Česká a německá historiografie již několikrát nabídla pohled na osudy této skupiny za husitské revoluce, ať již formou detailních případových studií, či pokusem o komplexní shrnutí situace.¹ Vzhle-

* Tato studie vznikla v rámci grantového projektu GAČR 17-02610S Katolická emigrační vlna z Čech a Moravy za husitských válek.

1 Anton Ludwig FRIND, *Die Kirchengeschichte Böhmens im Allgemeinen und mit besonderer Beziehung auf die jetzige Leitmeritzer Diöcese*. III. Band, III. Zeitraum: Der Verfall der Kirche Böhmens. I. Abtheilung, Die Husitenzeit. Prag 1872. Václav Vladivoj Tomek, *Dějepis měs-*

dem k fragmentární pramenné základně však dodnes zůstávají mnohé otázky nezodpovězené a naše znalosti o některých podtématech jen obecné a do velké míry zamlžené. Tato studie si klade za cíl shrnout dosavadní poznatky, předložit analýzu pestré mozaiky dokladů (ne)fungování značně dezintegrované církevní správy a na jejím základě nabídnout zaostřený obraz znalostí k tématu.

Na počátku husitských válek bylo podle Zdeňky Hledíkové v pražské diecézi přibližně 220 kanovníků a dalších světských prelátů, 2084 farářů, 710 beneficiálních oltářníků, 1200 nebeneficiálních chudých oltářníků a střídníků a na 1500 řeholníků. Celkem lze tedy uvažovat o minimálním počtu 5714 osob s kněžským svěcením.² Tento počet je však nutné snad až zdvojnásobit, nechceme-li opomenout velmi špatně odhadnutelné počty momentálně „nezaměstnaných“ kněží a duchovních s nižšími svěceními. Pro samotnou Prahu vypočetl Václav Vladivoj Tomek stav duchovenstva před rokem 1420 minimálně na 1200 duchovních. František Šmahel jeho výpočet doplnil ještě o osoby spojené s univerzitou a dospěl tak k závěru, že ve čtyřicetitisícové Praze tehdy tvořili klerikové a duchovní všech řádů a gradů minimálně jednu dvacetinu (2000) všech obyva-

ta Prahy III, Praha 1875. Augustin Alois NEUMANN, *K odpadu Konráda z Vechty*, ČKD 66, 1925, s. 264–272, 345–350, 570–579; 67, 1926, s. 21–23, 105–110, 224–230, 315–320, 542–544, 592–598. IDEM, *Katoličtí mučedníci doby husitské*, Hradec Králové 1927. Jan Kapistrán VYSKOČIL, *Náboženské poměry v dějinách Žitavska*, in: *Žitavsko v českých dějinách*, Hugo Rokyta – Antonín Frinta (edd.), Praha 1947, s. 58–88. Jaroslav KADLEC, *Katoličtí exulanti čeští doby husitské*, Praha 1990. Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Administrace pražské diecéze na sklonku první poloviny 15. století*, AUC HUCP 31-1, 1991, s. 117–128. František ŠMAHEL, *Pražská církevní provincie ve víru husitské revoluce*, AUC–HUCP 31-1, 1991, s. 107–115. Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Písemnosti církevní správy pražské (arci)diecéze v pozdním středověku*, in: *Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku*, Ivan Hlaváček – Jan Hrdina (edd.), Praha 2003 (AUC – Phil. et. hist. 2-1999; Z pomocných věd historických XV), s. 27–38. Michal ŘEZNÍČEK, *Církevní správa v turnovském děkanátu ve světle patronátních poměrů*, Ústecký sborník historický 2004, s. 115–123. Jan HRDINA, *Katolická církevní správa*, in: *Husitské století*, Pavlína Cermanová – Robert Novotný – Pavel Soukup (edd.), Praha 2014, s. 254–273. Dílčí poznatky k tématu autor publikoval ve svých statích o katolické šlechtě v severních Čechách za husitských válek, viz dále pozn. č. 92.

2 Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Struktura duchovenstva ve středověkých Čechách*, in: *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století*, Ján Čierny – František Hejl – Antonín Verbík (edd.), Praha 1984, s. 343–392, zde s. 354–358. Údaje převzal František ŠMAHEL, *Husitská revoluce I. Doba vymknutá z kloubů*, Praha 1993, s. 245.

tel.³ Pro celou diecézi bychom mohli počet kleriků s vědomím limitů tohoto odhadu stanovit přibližně na 10 000 osob.

Situace venkovského světského kléru se samozřejmě nezhoršila ze dne na den. Samotné husitské revoluci předcházelo období tzv. „boje o fary“, kdy byly osudy duchovních v první řadě určovány rozložením patronátního práva mezi katolické a husitské šlechtice, ve druhé řadě pak mírou tolerance jednotlivých patronů. Od doby kostnického koncilu sice stále častěji docházelo k vyhánění kněží opačné konfese patronem, avšak mnohé případy ještě bylo možno řešit směnou obročí za souhlasu generálních vikářů. Dne 10. března 1417 ale univerzita vydala deklaraci schvalující podávání podobojí. Katolická konzistoř na to reagovala vymáháním přísahy katolické pravověrnosti od nově potvrzených kněží, čímž husity vyloučila z oficiálního systému centrálního přidělování beneficií. Jak se situace zhoršovala, objevily se také ojedinělé hlasy volající po usmíření a zachování starých pořádků. Například v svolání královny Žofie z podzimu 1419, ve kterém se vydavatelka snažila znepřátelené strany přimět k obecnému smíru, se objevuje i požadavek umožnění návratu zběhlých měšťanů a kněží do Prahy.⁴ Takovéto pokusy o konsolidaci poměrů však s neustálým vyostřováním situace vyznívaly naprázdno a na přelomu dvacátých a třicátých let již dosahoval konfesní rádius pražských artikulů přibližně tři čtvrtin rozlohy Čech.⁵

Zlomový okamžik pro katolické duchovní nastal 21. dubna 1421, kdy se pražský arcibiskup Konrád z Vechty přihlásil k husitství. V deklaračním listu nazval pražské artikuly katolickými (*articuli catholici*) a zavázal se postupovat proti všem rebelům, kteří by se jim protivili.⁶ V listu, kterým vypověděl poslušnost králi Zikmundovi, se mimo jiné odvolal i na loupeže a bezprávi, spáchané jím na kléru jeho diecéze.⁷ 24. dubna 1421 svolal Konrád (patrně neuskutečněnou) synodu do Roudnice na 14. května a 26. dubna k tomuto účelu vydal také

3 F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce I*, s. 240–241. Zde odkaz na Tomkovy výpočty.

4 AČ III, František Palacký (ed.), Praha 1844, č. 15, s. 209–210. Datace písemnosti do počátku října 1419 je značně nejistá, viz František ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*. Kronika válečných let, Praha 1993, s. 328–329, pozn. 14.

5 František ŠMAHEL, *Husitská revoluce IV*. Epilog bouřlivého věku, Praha 1993, s. 8.

6 UB I, František Palacký (ed.), Praha 1873, s. 78–81, č. 78.

7 Ibidem, s. 83–84, č. 80.

průvodní list.⁸ V textu glejtu se uvádí, že je určen pro duchovenstvo, které je ochotné se přidržet čtyř artikulů (*quatuor legis divine articulis assentire volentibus*). V reakci na tyto Konrádovy kroky generální vikáři 6. května napomenuli duchovenstvo, aby jeho výzvy nedbali, a (po jistých úvahách o volbě nového arcibiskupa) byl administrátorem pražské diecéze jmenován olomoucký biskup Jan Železný.⁹ Samotná arcibiskupská konzistoř se již v červnu 1420 přesunula z Prahy do Staré Boleslavi, v lednu 1421 se stěhovala dále do Roudnice a od února do dubna 1421 sídlila v Litoměřicích. Od dubna 1421 do druhé poloviny třicátých let generální vikáři úřadovali z exilu v Žitavě, která sice z pohledu světské správy patřila k hornolužickému Šestiměstí, ale z pohledu správy církevní přináležela k pražské diecézi.¹⁰

Jednání a sporná stání se zde konala na žitavské faře patřící johanitům, někdy také v nelokalizovaném děkanově domě, výjimečně v domě ojívinských celestýnů,¹¹

8 Zkrácený záznam o vyhlášení synody vydán v UB II, František Palacký (ed.), Praha 1873, s. 495, č. 4. Současný opis průvodního listu v APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-1, fol. 67v; ed. A. A. NEUMANN, *K odpadu Konráda z Vechty*, ČKD 67, 1926, s. 226–227, 315–320. František Šmahel vysvětlil rozdíl mezi oběma daty chybou v případě prvního z nich. Srov. F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 79. Viz též Blanka ZILYNSKÁ, *Husitské synody v Čechách*, Praha 1985, s. 16.

9 Výjimečně se jako administrátoři titulovali i sami generální vikáři. Takové doklady pocházejí z let 1421 a 1431, kdy se patrně čekalo na jmenování olomouckého biskupa administrátorem. Viz LC VIII-X, Josef Emler (ed.), Praha 1889, s. 6: „Johannes Cralowicz decanus et Johannes de Duba, canonici eccl. Prag. ac administratores in spiritualibus archiepiscopatus Prag. ...“; ibidem, s. 163: „Johannes de Duba, administrator etc. ...“ Výzvu generálních vikářů z 6. května cituje F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 79. Úvahy o volbě nového arcibiskupa jsou patrné z několika listin, které otiskl Tomáš Pešina Z ČECHORODU, *Phosphorus septicornis, stella alias matutina*. Hoc est: sanctae metropolitanae divi Viti ecclesiae Pragensis majestas et gloria, Praha 1673, s. 210–219. Dne 19. června 1421 psali z Budyšína Jan z Královic a Štěpán ze Staňkova kapitule do Žitavy, že by mohl být zvolen jistý Osvald z Mengersreutu, kterého podporují kapituly míšeňská a vratislavská. Nakonec však z této volby sešlo.

10 F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce IV*, s. 8.

11 Z. HLEDÍKOVÁ, *Administrace pražské diecéze na sklonku první poloviny 15. Století*, s. 119. Otakar BAUER, *Žitava v Českých dějinách*, in: *Žitavsko v českých dějinách*, s. 7–57, zde s. 34, 35. Exulanty na Ojívině zmiňuje MVB VII/1, Jaroslav ERŠIL (ed.), Praha 1996, č. 946, s. 389: „... in quo monachorum magnus numerus vite exemplaris est, ad quem plurimi boni viri clerici expoliati et expulsi ab Euclifstis (!) refugium habent ...“

v klášteře žitavských minoritů,¹² v domě, kde bydlel Šimon z Nymburka,¹³ v domě Johánka z Dubé¹⁴ a v domě žitavského měšťana Petra z Frýdlantu.¹⁵ Výjimečně byly některé písemnosti vydávány i mimo Žitavu – konfirmační listina ze 17. května 1422 k oltáři sv. Václava v pražské katedrále svou datací dokládá pobyt Jana z Královic v nedalekém Budyšíně.¹⁶

Kancelář vedli generální vikáři Jan Heřmanův z Kralovic¹⁷ a Johánek z Dubé.¹⁸ Jan z Královic zemřel patrně na konci roku 1430 nebo na počátku roku následujícího a generálním vikářem byl jmenován doktor dekretů Šimon z Nymburka.¹⁹ Do Žitavy se spolu s konzistory přesunula i skupina veřejných notářů, prokurátorů a dalšího přidruženého personálu z Prahy, která čítala přibližně deset osob.²⁰ Do roku 1434 byl písařem konzistoře Václav Václavův z Prahy řečený Mníšek²¹ a po jeho skonu tuto funkci patrně převzal dosavadní přísězný notář a prokurátor Pavel Jírův z Malovar jinak z Holubic.²² Jeho přítomnost při konzistorii je doložena po celé exilové období a v roce 1429 dokonce nechal svého syna

12 LC VIII–X, s. 78.

13 *Urkundenbuch der Stadt Krummau in Böhmen II (1420–1480)*, Valentin Schmidt – Alois Picha (edd.), Praha 1910, č. 117, s. 31: „Simon de Nymburga decretorum doctor, archidiaconus Boleslaviensis ... Datum et actum Zittavie in domo nostre habitacionis ...“; LC VIII–X, s. 242.

14 LC VIII–X, s. 168, 215.

15 *Ibidem*, s. 128.

16 APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-4, fol. 47v.

17 Mistr svobodných umění a bakalář dekretů, 1425–1430 děkan metropolitní kapituly. Antonín PODLAHA, *Series praepositorum, decanorum, archidiaconorum aliorumque praelatorum et canonicorum s. metropolitanae ecclesiae Pragensis a primordiis usque ad praesentia tempora*, Praha 1912, č. 513, s. 79.

18 Od roku 1419 kanovník, v letech 1431–1442 děkan metropolitní kapituly, 1433 arcijáhen bílinský. A. PODLAHA, *Series praepositorum*, č. 534, s. 83.

19 Jan z Královic je naposledy uveden ve funkci 21. listopadu 1430. LC VIII–X, s. 163. Šimon z Nymburka byl doktorem dekretů a boleslavským arcijáhmem, viz A. PODLAHA, *Series praepositorum*, č. 535, s. 83.

20 J. HRDINA, *Katolická církevní správa*, s. 257.

21 LC VIII–X, s. 67. Josef NUHLÍČEK – Ivan HLAVÁČEK – Markéta MARKOVÁ, *Veřejní notáři v českých městech, zvláště v městech pražských až do husitské revoluce*, Praha 2011, s. 333, 334, č. 1378.

22 LC VIII–X, s. 225. J. NUHLÍČEK – I. HLAVÁČEK – M. MARKOVÁ, *Veřejní notáři*, s. 295, č. 1084.

Václava zaopatřit titulárním beneficiem v klášteře benediktinek na Pražském hradě, „zvaným kanonikát“ (*canonicatus nuncupatum*).²³ Coby přísežný advokát konzistoře (*advocatus consistorii, advocatus iuratus*) je v pramenech několikrát jmenován mistr Jan Zul Ondřejův z Pelhřimova, bakalář dekretů a veřejný notář, který se na jaře 1421 (ještě coby kaplan probošta svatovítské kapituly) pohyboval v Čechách a v Žitavě je doložen mezi léty 1422–1426.²⁴ Delší dobu zde pracovali také notáři a prokurátoři Václav řečený Vaněra (*Wanyra*) z Olesna, klerik vřatislavské diecéze (minimálně do roku 1433),²⁵ a Filip Janův z Mikulovic, klerik olomoucké diecéze (po celou dobu setrvání konzistoře v Žitavě).²⁶ Dále se v těchto funkcích v Žitavě setkáváme i s exulantem z Malé Strany Martinem Hessem (1422–1423),²⁷ Mořicem ze Sedlce (1422), Mořicem řečeným Machuta z Hostivaře (1424–1433)²⁸ a Petrem Matějovým z Mokrska, klerikem krakovské diecéze (1435).²⁹ Při konzistoři také nalzááme několik kanovníků různých kapitul. Pravděpodobně již v roce 1420 se v Žitavě pohyboval kanovník metropolitní a vyšehradské kapituly Jakub z Dubé, během roku 1421 zde údajně zemřel kanovník metropolitní kapituly Jakub Jinoch z Plzně, ve stejném roce zde byl přítomen také metropolitní kanovník a bílinský arcijáhen Mikuláš Dětlínův ze Znojma, až do roku 1422 zde údajně pobýval bývalý generální vikář Václav z Kouřimi a mezi léty 1420–1425 zde nalezneme kanovníka a litoměřického arcijáhna Racka z Bírškova.³⁰ Ve druhé půli exilového období (1428–1435) zde jako prokurátor působil také boleslavský kanovník Jan Hostek, který v roce 1435 obdržel faru ve Svémyslicích. Z dalšího personálu lze ve funkci přísežného posla (*nuncius iuratus*) v letech 1427–1431 nalézt Václava Hotovce a v letech 1431–

23 LC VIII–X, s. 149, 150.

24 Pobyť v čechách viz soudobý opis listu v APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-1, fol. 78r. Pro další informace viz J. NUHLÍČEK – I. HLAVÁČEK – M. MARKOVÁ, *Veřejní notáři*, s. 237, č. 633.

25 Ibidem, s. 327, č. 1331.

26 Ibidem, s. 312, č. 1214.

27 Ibidem, s. 253, 254, č. 766. Martin zemřel v Žitavě před 3. lednem 1424, viz jeho testament v LC VIII–X, s. 66–70.

28 Ibidem, s. 264, č. 840.

29 Ibidem, s. 306, 307, č. 1168.

30 A. PODLAHA, *Series praepositorum*, č. 487, 496, 520, 545, 546, s. 67, 68, 77, 81, 84. Přítomnost Mikuláše Dětlínova ze Znojma v Žitavě dokládá LC VIII–X, s. 5.

1435 Ondřeje z Vodňan, který byl zároveň služebníkem Šimona s Nymburka (*servitor d. doctoris*). Vzhledem k častému výskytu ve svědečných řadách pak lze uvažovat o tom, že se v žitavském exilu pohybovali i následující faráři pražské diecéze: Jan Rubáš, plebán v Nymburce (1421–1422); Oldřich, plebán v Nymburce (1422–1424); Duchek, plebán v Krtné (1421–1422); Václav, plebán v Chotětově (1422–1424); Dětrich, plebán v Dobrušce (1422–1424); Jíra, plebán v Černuci (dnes Tursko; 1429–1431); Jakub, plebán v Středoklukách (1429–1434); Kašpar Mořicův z Ústí, plebán v Nebuzelech (1431–1435, 1434 zmíněn rovněž jako veřejný notář). Návrat konzistoře do Prahy probíhal postupně v letech 1436–1440.³¹ V době před definitivním odchodem konzistoře z Žitavy do Čech, kdy již generální vikáři sídlili opět v Praze nebo jinde v Čechách (tedy v letech 1436–1440), vedl žitavskou kancelář boleslavský kanovník Propkop z Nynkova (doložen v letech 1436, 1437 a 1439).³²

Na jaře roku 1421 se za konzistoři do Litoměřic přesunula větší skupina kleriků. Ti zde zůstali ještě nějakou dobu po odchodu generálních vikářů do Žitavy a pomocí posílů s nimi komunikovali. Navíc zde byl coby zmocněnec konzistoře přítomen výše zmíněný proboštův kaplan (a budoucí přísežný advokát) Jan Zul z Pelhřimova. Dne 12. května 1421 se v Litoměřicích shromážděný klérus listem pro Jana Železného ohradil proti Konrádovu přestupu ke kalichu.³³ V textu kněží apelovali na jednotu církve, odsoudili Konrádův čin, kališnické artikuly i Jana Husa a husitství označili za „nakažlivý smrtelný jed, který zasahuje duše prostých věřících a který za pomoci tyranské světské moci mečem a ohněm zahubil

31 V srpnu 1435 jsou ještě pražská beneficia označována jako nedostupná, viz *Urkundenbuch Krummau II*, č. 117, s. 30: „... in ecclesia parrochiali sancti Johannis Baptiste in Zittavia Pragensis dioc., ubi officia nostra exercentes in exilio habitare dinoscimur et commoramur, cum ad dictam ecclesiam Pragensem tutus non pateat accessus ...“ V dubnu 1436 je již v Praze doložen Šimon z Nymburka, viz list Pavla z Holubic v ANM, Muzejní diplomatář, sub dato 25. 4. 1436: „Venerabili et egregio viro domino Symoni, decretorum doctori, archidiacono boleslawiensi ac officiali Pragensi ... vestre paternitati Prage existens ...“ Pobyt Šimona z Nymburka v Praze byl asi dán povinností doprovázet delegaci basilejského koncilu s biskupem Filibertem v čele, viz oznámení delegace generálním vikářům LC VIII–X, s. 255.

32 LC VIII–X, s. 263, 264.

33 Soudobý opis v APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-1, fol. 78r–78v. Odesílatel se v něm titulovali coby „clerus exulatus conveniens in Luthomericz“, resp. „clerus exulater in Luthomericz congregatus“.

nespočetné světské i řádové duchovní, aby tak ostatní přiměl přijmout a kázat řečené artikuly.³⁴ Dále je v listu vysvětleno, že uprchlíci v Litoměřicích neměli kam jinam utéci a kvůli nebezpečí nepřátel na cestách se nemohli osobně dostavit k administrátorovi, proto pouze zaslali zmíněný list. Z něj také vyplývá, jak bylo improvizovaně řešeno obsazování beneficií v období před obnovením vyřizování této agendy a vedení konfirmačních knih generálními vikáři v červnu 1421.³⁴ Odesílatelé totiž žádali, aby byl kléru litoměřického, žateckého a bílinského arcijáhenství určen sudí (navrhují děkana od sv. Jiljí v Praze Jindřicha Falkenauera), který by soudil jejich kauzy a ustanovoval kleriky k beneficiím (při zachování poplatků, které patří administrátorovi, respektive jeho generálním vikářům). Poslední záležitostí ve zmíněném listě byla žádost o povolení obnovy zničeného kostela P. Marie a sv. Vavřince ve vsi *Frenvald*,³⁵ kterou schválil ještě před svým přistoupením ke kalichu arcibiskup Konrád.

Dne 13. května byl ze Žitavy do Litoměřic odeslán list, v němž generální vikáři Janu Zulovi nařídili provést veřejnou proklamaci ohledně rozpoznání a postupu proti husitskému učení v kázáních katolického světského kléru, zejména co se týče problematiky kněží, žijících v hříchu. Proklamace dále obsahovala odepření poslušnosti Konrádovi z Vechty. Generální vikáři Janovi poslali také text na pergamenu (snad s textem této přísahy?), který měli kněží podepsat na znamení souhlasu a podřízení se generálním vikářům.³⁶ Jan vikářům 16. května odepsal, že nařízenou proklamaci učinil nejen ve farním, ale také ve dvou klášterních kostelích a v chrámu litoměřické kolegiátní kapituly. Na shromáždění, které svolal do minoritského kostela sv. Jakuba, se údajně vedle plebánů a prelátů dostavil také značný počet laiků. Na výzvu generálních vikářů údajně odpovědělo více než 80 osob s výjimkou plebána litoměřického kostela Všech svatých, který „uprchl a dosud se nevrátil“, a jistého Kuklíka, který o výzvě věděl, leč jí nedbal a odmítl se jí podřídit. Kněží, kteří se podřídili, se opětovně zavázali vypo-

34 LC VIII-X, s. 3.

35 Nelokalizováno, snad poblíž České Kamenice. Přestože se má jednat o farní lokalitu pražské diecéze, v rejstřících papežských desátků se nenachází. APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-1, fol. 78v: „... ecclesie parochiali sanctissime deigenitricis virginis Mariae et sancti Laurentii martiris in Frenvald Pragensis diocesis per inimicos ecclesie exuste ...“

36 Takto parafrázováno v Janově odpovědi generálním vikářům z 16. května 1421, viz následující poznámku.

vědět poslušnost arcibiskupu Konrádovi a stejně jako v listu z 12. května žádali, aby jim byl určen sudí pro jejich kauzy. Dále Jan Zul generálního vikáře požádal, aby byl děkanu kolegiální kapituly u sv. Štěpána zaslán mandát vybírat od farního kléru jménem generálních vikářů poplatky, přičemž neopomenul zmínit, že jsou na místě mnozí chudí klerici a výše poplatku by tedy měla být dobrovolná. List obsahuje i náznak, že arcibiskupův podkomoří, který patrně disponoval větší sumou hotových peněz, se přiklonil na stranu Konráda z Vechty. V této době generální vikáři řešili také otázku osudu vikariálních a oficialních pečeti. Naznačuje to Janova poznámka, že opatrovník pečeti Pavel si po vyslechnutí žádosti na jejich předání ponechal dva dny na rozmyšlenou a poté odmítl, dokud mu nepřikáže přímo Johánek z Dubé či Konrádův bývalý sekretář Mikuláš.³⁷

Další skupina katolického kléru se sešla 6. května 1421 pod ochranou pánů z Michalovic v Bělé pod Bezdězem.³⁸ Mezi šedesátkou kněží z pražské diecéze byli přítomni opat karlovských augustiniánů řeholníků Matěj, viceděkan Jan řečený *Liblicz* se všemi kanovníky a nižším klérem od kapitulního chrámu sv. Kosmy a Damiána ve Staré Boleslavi, děkan kameneckého děkanátu a mnozí další faráři z labského pravobřeží. I toto shromáždění svým listem utvrdilo exilovou konzistoř o svém odmítnutí arcibiskupa Konráda z Vechty.³⁹ Autoři textu obrazně popisují, kterak „sloup nejušlechtilější celého svatostánku tak hanebně padnul, že církev stáhly do záhuby svou nezměrnou vahou vlastní základní kameny.“⁴⁰ Pražský arcibiskup podle nich přijal tuláckou víru (*fidem mundivagam suscipiens*) a pletichaří tak, aby silou obrátil všechny – nyní zmatené – katolíky proti svaté matce církvi. „Proto k vám, pánové a bratři nejmilejší, my moudří pro spěšnou a rozhodnou radu záměrně spěcháme, co má být nyní učiněno. Taktó

37 Soudobý opis v APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-1, fol. 78r.

38 O události se zmiňuje vícero autorů, jediný Franz Machilek jej však dává do spojitosti se shromážděním stejného charakteru o šest dní později v Litoměřicích. Franz MACHILEK, *Datum tempore exilii nostri in materia fidei. Zur Emigration von Welt- und Ordensgeistlichen aus Böhmen in der Hussitenzeit*, in: Gesellschaftsgeschichte. Festschrift für Karl Bosl zum 80. Geburtstag, Ferdinand Seibt (ed.), München 1988, s. 206–226, zde s. 212.

39 Zápis edičně zpřístupnil A. A. NEUMANN, *K odpadu Konráda z Vechty*, ČKD 67, 1926, s. 226, 227. Podívat se jestli to mám ofocené, odkud to měl.

40 Ibidem: „... quoniam columpna nobilissima tocius sanctuarii sic dampnabiliter cecidit, ut ecclesia lapides anguares suo pondere gravissimo traheret in ruinam.“

pevně sjednoceni jsme se rozhodli stanout v této věci na vaší straně.“⁴¹ Shromážděný katolický klérus zde vyjádřil odhodlání snášet poplatky a další těžkosti, spojené s jejich rozhodnutím. S jistou nadsázkou lze říci, že litoměřický i bělský list představují deklaraci dobrovolného přijetí hrozícího exulantského údělu. Pravděpodobně se nejednalo o lehkovážné gesto, neboť více než půl roku od porážky první křížové výpravy a bitvy pod Vyšehradem muselo být všem jasné, že přehnaný optimismus ohledně brzkého vítězství nad husity není namístě. Přesto však je s ohledem na pozdější prameny patrné, že v tomto bodě se představitelům katolické církevní správy ještě dostávalo energie na odpor a naděje na účinný postup proti utraktivistům.

Na odchod do exilu se pražská kapitula chystala již na jaře 1420. Přípravy probíhaly v několika rovinách. Jednak se snažili v dostupné míře pojistit si držbu nemovitého majetku. Například 19. března, krátce po vyhlášení první křížové výpravy proti husitům, její členové doživotně postoupili – patrně aby zmenšili riziko jeho zaboru husity – Vilémovi Zajíci z Házmburka a jeho sestře Anně jeden z kapitulních domů na Hradčanech.⁴² Dále se také snažili odvézt z dosahu husitů a ukrýt movitý majetek. Poklady byly rozptýleny po více opevněných úkrytech, mimo Karlštejna i v Plzni, v Horšovském Týně (odkud byly později přemístěny do Řezna), v Českém Krumlově a na Ojvíně u Žitavy.⁴³ Na Karlštejně se údajně nacházela část pokladu, čítající 160 předmětů, kterou sem přenesli nižší katedrální beneficiáři.⁴⁴ Jak je známo z karlštejnských účtů, hradní posádka uložené cennosti využívala jako zdroj financí v dobách jejich nedostatku. Například v roce 1425 byly na výdaje použity z katedrálního pokladu dvě monst

41 Ibidem: „Quare domini ac fratres amantissimi, nos docti consulcius ad vestram confugimus faucionem maturo ac deliberato freti consilio, quid sit in hiis faciendum; tandem in unum coniecti immobiliter et stabili vestre decrevimus in hac causa adhere parti ...“

42 APH AMKV, listiny, sign. 785 XXVII 17.

43 T. P. Z ČECHORODU, *Phosphorus septicornis*, s. 478: „... caeterae quoque ss. reliquiae sunt de templo metropolitano levatae, et in loca securiora, partim etiam Carlsteinam, partim Zitaviam ad vicinum monasterium Owinense, partim Plsnam, Tynam Horesii et inde Ratisbonam, aliaque etiam Krumloviam deportatae.“

44 Ibidem, s. 478. Antonín PODLAHA – Eduard ŠITTLER, *Svatovítský poklad*, Praha 1903, s. 84.

ce,⁴⁵ pozlacené stříbrné nožičky ze dvou křížů a dalších předmětů, jeden kalich a zlaté kování ze dvou knih.⁴⁶ Díky dochované listině z 18. dubna 1421 dále víme, že litoměřický arcijáhen a katedrální sakristián Racek z Bílkova na příkaz krále Zikmunda a představených pražské kapituly v doprovodu Hynka Hlaváče z Dubé na Lipém dopravil do opevněného kláštera celestinů na Ojvíně u Žitavy tři zapečetěné truhly s katedrálním pokladem. Ojvínský konvent předměty v přítomnosti svědků přijal, sepsal jejich inventář a zavázal se je střežit až do dalšího rozhodnutí panovníka.⁴⁷

Přibližně o měsíc později ještě v katedrále zbývaly nějaké „paběrky“ pokladu. Sakristián Ondřej (z Brodu⁴⁸) se 26. května 1421 dotazoval do Žitavy svých nadřízených, co by měl učinit s nepoččetnými zbývajícími předměty, resp. kam a jak by je měl nechat odvézt. Nedisponoval totiž žádnou možností přepravy, a hrozilo, že Pražský hrad bude do dvou týdnů vydán husitům. Doplnil také, že už se ho ptal pan Hynek Škoda, zda mu nechce nějaké věci dát k převozu na Házmburk nebo kamkoliv jinam, kam by se z Hradčan Ondřej sám stahoval. Možné místo úschovy bylo exilovou kapitulou konzultováno s žitavskou měst-

45 *Účty bradu Karlštejna z let 1423–1434*, Josef Pelikán (ed.), Praha 1948, s. 76: „1425: Item ... receipt de monstrancia Corporis Cristi ecclesie Pragensis VII marcas auri et IIII ½ loth.“

46 *Ibidem*, s. 77: „Item ... recepta sunt hec: Primo pedes argentei duo ecclesie Pragensis deaurati de duabus crucibus et habuerunt IIII marcas IX loth. Item ... monstrancia argentea deaurata ecclesie Pragensis, in qua fuit own pstrossonum cum reliquiis et habuit II marcas VI ½ loth. Item ... receptus est pes argentea deaurata ecclesie Pragensis et habuit in pondere I marcam XIII ½ loth. Item ... pes de oleo s. Katherine, s. Nicolai, s. Andree deauratus ecclesie Pragensis et habuit I marcam IIII loth. Item calix deauratus ecclesie Pragensis et habuit in pondere II marcas III ½ loth. Ista omnia sunt de quadam tumba ecclesie Pragensis, de quibus relique sunt divise et eadem tumba cum reliquiis. Item ... recepta est auri I marca de duobus libris ecclesie Pragensis, de parvo libro ½ marca et de maiori ½ marca ...“

47 APH AMKV, listiny, sign. 792 XXVII 22. Jako svědci aktu jsou jmenováni: polír (*director fábrice ecclesiae*) pražské katedrály Henzlin, kanovníci Mikuláš Henzlinův, Johánek z Dubé a Mikuláš ze Znojma, brozanský farář Jan (Hanko), převor augustiniánů kanovníků v Roudnici n. L. Tomáš a kanovníci téhož řádu z kláštera na Karlově Jan Kantor a Mikuláš z Kladska. Podle Františka Šmahela cennosti na Ojvín dopravil kanovník Ondřej z Brodu po 7. červnu 1421, kdy vypršela lhůta stanovená domluvou obránců Pražského hradu s pražskými obcemi. Dohoda stanovila, že obráncům bude zaručen volný odchod, jestliže král Zikmund nepoše pomoc. Viz F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 88.

48 F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 350, pozn. 174.

skou radou, která dotaz přeposlala dalším pánům a měštům v regionu.⁴⁹ Přibližně o rok a půl později, 4. prosince 1422, pak ojevinský konvent arcijáhna Racka přijal do konfraternity, což mu oficiálně umožnilo požívat materiální podpory tohoto kláštera a jeho exilový pobyt zde tak byl speciálně ošetřen v souladu s církevním právem.⁵⁰ Důležitost Ojvína v rámci severočeského regionu byla zdůrazněna i v listu krále Zikmunda z 20. srpna 1429 pro hornolužické stavy, ve kterém jim přikázal, aby ukončili vzájemné nepřátelství, podřídili se ve svých nesvárech soudu zemského fojta Albrechta z Koldic, pomáhali mu při potlačování narušitelů míru, a aby chránili zejména Žitavu a klášter Ojvín, které „leží nejbližší hranici proti nepříteli“.⁵¹

Konzistoř pražské diecéze byla přesídlením do Žitavy zbavena velké části svých příjmů. Generálním vikářům, kteří nyní zůstali do velké míry závislí na manipulačních poplatcích za různé správní úkony, tak nezbylo, než citlivě posuzovat solvenci jednotlivých duchovních, potřebným nedoplatky odkládat či promíjet a bezdůvodné neplacení naopak tvrdě trestat. Ze samotných konfirmačních zápisů by se zdálo, že první přístup převažoval, neboť folia osmé až desáté konfirmační knihy jsou poměrně hustě pokryta přípisy o odložených splátkách. Častým odůvodněním dluhu byl fakt, že klerik „je chudý, nicméně slíbil vyrovnat dluh poté, co se ujme držby“.⁵² A nejednalo se vždy jen o světský klérus. O podobné ulehčení žádala ze Střekova i nově zvolená abatyše teplického kláštera benediktinek, když prosila o odložení platby „až na období míru,“ protože klášter byl zbaven všech statků a konvent musel žít v exilu.⁵³ Často byly také stanovovány termíny, do nichž měl být dluh pod pohrůžkou exkomunikace vyrovnán. Například v únoru 1424 slíbil nově konfirmovaný kněz ke kostelu v Rožďalovicích, že „zaplatí 70 grošů do první neděle po Velikonocích pod trestem exkomunikace, a pokud by přes svou dobrou vůli nemohl doplatit vše, dostavil by se

49 UB I, s. 104–105, č. 106A, 106B.

50 APH AMKV, listiny, sign. 800 XXVII 27.

51 Archivverbund Bautzen, Urkunden, sign. 0164: „... an den grenyctzen wider die feynde gelegen ...“; dostupné on-line na adrese <http://monasterium.net:8181/mom/DE-AVBautzen/Urkunden/0164/charter> (7. 7. 2017)

52 Např. LC VIII-X, s. 19: „Nichil est datum, quia pauper, sed promisit concordare, postquam fuerit in possessione.“

53 Ibidem, s. 185: „... ad tempora pacis ... de universis bonis nostris, prout toti constat regno, sumus spoliata, ita quod exulamus, ...“

osobně před generální vikáře, dal by část dluhu a ohledně zbytku by požádal o další termín splatnosti.⁵⁴ Situace některých kleriků však byla natolik zoufalá, že bylo například zapsáno pouze: „Zbytek doplatí, až ke štěstí přijde.“⁵⁵

Na konci deváté konfirmační knihy jsou sepsány dluhy za konfirmace z let 1424–1425 i s případnými přípisy o doplacení.⁵⁶ Také lze nalézt množství zmínek o tom, že vzniklý dluh doplatí někdo jiný. V náznacích tak z pramenů vystupuje síť osobních vazeb, které v nejistých časech patrně hrály podstatnou roli. Například v březnu 1424 klerik Václav z Čechtic sídlící na hradě Žebráku slíbil doplatit dluh za kněze Jana z Krumlova.⁵⁷ V březnu 1432 slíbil exekutor Jan, plebán v Arnultovicích, doplatit 3 groše za konfirmaci ke kostelu v Bukově.⁵⁸ Z těchto stručných poznámek však nelze usoudit, zda se jednalo o přátelskou výpomoc v nouzi, či pouze zprostředkování transakce pomocí důvěryhodných prostředníků. Poplatky za udělování beneficií v některých případech vybírali držitelé poměrně bezpečných či přímo „chráněných“ beneficií, která se nacházela uvnitř městských nebo hradních zdí, případně v podhradí. Víceru dokladů lze nalézt například o pověření plzeňského faráře, ale mezi jmenovanými příjemci poplatků se vyskytovali i další, například mýtský plebán Prokop nebo posel Mikuláš z Plzně.⁵⁹ Když se pak v rukou pověřené osoby sešlo větší množství peněz, byly odeslány do Žitavy, jak to například udělal 4. července 1424 posel Mikuláš: „Na sv. Prokopa přišel Mikuláš z Plzně a přinesl s sebou dvě kopy a 13 grošů, z kterých dali zaprvé plebán v Petrovicích 40 grošů, Jan v Manětíně 30 grošů,

54 Ibidem, s. 72: D. Hana promisit solvere 70 grss. in conductu Pasche sub pena excommunicationis et si bona fide totum solvere non poterit, representet se coram dominis vicariis dando aliquam partem, super residuo petat sibi terminum ulteriorem.

55 Ibidem, s. 126: „... residuum debet solvere, postquam pervenerit ad pigwiorum fortunam. Přídavné jméno „pigwior“ je snad odvozeno od „pinguis“ – tučný, masitý, přeneseně bohatý.

56 Ibidem, s. 195–197.

57 Ibidem, s. 73: „Et tenetur reponere apud ipsum d. Procopium, plebanum in Mutha, 50 grss. In medio quadragesime sub pena excommunicationis et etiam obligavit se ad solvendum huiusmodi 50 grss. Nomine ipsius in termino eodem solvendum Wenceslaus clericus de Czahaticz nunc manens in Mendico sub pena excommunicationis late sentencie.

58 Ibidem, s. 177: „Exec. pleb. in Komonym; idem executor d. Johannes promisit dirigere 3 grss. pro eadem confirmatione.“

59 Plzeňský farář: ibidem, s. 202–210, 205–207. Mýtský farář: ibidem, s. 107–109, 202. Posel Mikuláš z Plzně: ibidem, s. 36, 39, 45, 71, 195.

plzeňský plebán Oldřich za posly do Mísně 30 grošů, Petr v Jamném 13 grošů, Jan Vlach v Slabcích 20 grošů.⁶⁰ Víme, že v tepelském děkanátu sloužila za shromaždiště Planá: na přelomu let 1424 a 1425 vzkázal žlutický kaplan tepelskému děkanovi, že peníze za konfirmace uložil u faráře v Plané, odkud je měl děkan (patrně s dalšími písemnostmi a penězi) odeslat do Žitavy.⁶¹ Plzeňský posel Mikuláš však nevyřizoval jen finance. V letech 1421–1424 byl u několika konfirmací zmíněn také jako pověřenec, který v Žitavě vyřizoval nejrůznější záležitosti týkající se jiných regionů.⁶² Z dochovaných záznamů vyplývá, že svou cestu znal přibližně jednou za dva měsíce. V letech 1425–1428 pak byly poplatky pro konzistoř za úřední úkony často shromažďovány v Plzni u mistra Konstantina.⁶³ V oblasti tepelského a žlutického děkanátu se setkáváme s poslem Vlachem, který jednak vyřizoval záležitosti mezi místními plebány a děkany,⁶⁴ zároveň ale také vykonával pravidelné cesty do Plzně k mistru Konstantinovi, odkud byly dávky opět hromadně odesílány do Žitavy.⁶⁵ Tito poslové nosili vedle listin a peněz také korespondenci, která pro konzistoř představovala důležitý zdroj informací k udržování přehledu o momentální situaci v regionech. Příkladem takového listu je zpráva tepelského děkana mistra Arnošta z Metelska.⁶⁶ Na malém lístku se zmínil o úmrtí plebána v Ovesných Kladrubech, o prezentaci člena tepelského konventu a přimluvil se za jeho konfirmaci. Prosil také o svolení, aby se tepelský opat Racek spolu s konventem a služebnictvem směl odebrat do exilu

60 Ibidem, s. 195: „Item feria III in die Procopii venit Nicolaus de Plzna et portavit secum duas sexagenas grss. cum 13 grss., de quibus primo plebanus in Petrovicz 40 grss., Johannes in Manyetin 30 grss., Ulricus, plebanus Plznensis, pro nunciis versus Missnam 30 grss., Petrus in Jampny 13 grss., Johannes Wlach in Slabecz 20 grss. dederunt.“

61 APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-3 (tzv. tepelský kopiář), fol. 15r. Srov. Jan SEDLÁK, *Studie a texty k náboženským dějinám českým III*. Olomouc 1916, s. 117. Přibližná datace listu založena na termínu post quem, uvedeném v listu – 28. prosince 1424. Studii věnovanou tepelskému kopiáři publikoval Jan HRDINA, *Písemná komunikace nižších duchovních v katolických Čechách husitského věku*, in: *Od symbolu k slovu: podoby středověké komunikace*, Miriam Hlavačková (ed.), Bratislava 2016, s. 93–100.

62 LC VIII-X, s. 36, 39, 45, 71.

63 Ibidem, s. 202–210.

64 APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-3, fol. 18r. „Blažek z B.“ mohl být plebánem v Bohuslavi, Brtné či Boru.

65 Ibidem, fol. 23r–23v.

66 APH AMKV, listiny, sign. 807 XXVII 30.

na nějaké bezpečné místo. Závěrem Arnošt popsal nejnovější vývoj mocenské a vojenské situace v regionu.

Z mnoha zpráv a zmínek vyplývá, že Plzeň se svými posly tvořila patrně nejdůležitější článek komunikačního a transakčního řetězce mezi konzistoří a katolickými regiony na západě a jihu Čech. Stávala se ale pravidelně i zástupným centrem církevní správy, kde se odbývaly obřady, jež bezpečnostní situace nedovolovala provést v místě určení. Dokládá to například nedatovaná *crida* pro nově zvoleného opata exilového konventu benediktinského kláštera ve Vilémově. Vskrze titulární volba měla zajistit, „aby majetky tohoto kláštera, z nichž mnohé byly uzmuty a neprávem zabráný, nebyly úplně ztraceny“. Proběhla v sesterském klášteře v Třebíči, kde snad část vilémovských mnichů pobývala v exilu. Nového opata Martina u konzistoře zastupoval prokurátor Jindřich z Německého Brodu. Generální vikáři nařídili provést proklamaci v plzeňském farním kostele v neděli nebo jiný sváteční den, „jako by proběhla v řečeném klášteře Vilémov.“⁶⁷

Druhou významnou součástí příjmů konzistoře (a také dalších prelátů) byl biskupský desátek, placený jako daň z ohniště, tzv. podýmné (*fumales*). 11. září 1420, tedy v době před přistoupením arcibiskupa ke čtyřem artikulům, kdy se arcibiskupská kancelář ještě nacházela v Roudnici, vydali generální vikáři listiny, kterými děkany a jejich podřízené plebány napomínali ohledně odevzdání podýmného. V tepelském kopiáři se dochoval opis této instrukce pro tepelského děkana Ondřeje, podle které měli jím určené podřízené donutit neplatiče do šesti dnů od napomenutí pod trestem exkomunikace složit dlužné částky. Ondřej je poté měl na náklady děkanátu dopravit arcibiskupskému komorníkovi Jakubovi

67 APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-4, fol. 55r: „... ne bona ipsius monasterii, que multiplicata sunt distincta et indebite occupantur totaliter anichilentur, ... cridam sive proclamationem, cum non pateat securus accessus ad prefatum monasterium in Wilemow, in antedicta ecclesia parochiali in Nova Pilzna facere iussimus, volentes et decernentes, ut huiusmodi proclamatio in eadem ecclesia sit facta, omnes et singulos quorum interest sic astringat et afficiat, tamquam fuerit facta in monasterio Wilemow supradicto. Quare vobis domine plebano supradicto ac vestras vicegerentes presentibus committimus et sub pena excommunicationis mandamus, quatenus uno die Dominico ac alio festivo infra missarum solempnarum predictam vestram ecclesiam in presencia multitudinis populi personaliter accendentes de premissis cridam sive proclamationem faciatis.“

na roudnický hrad.⁶⁸ Vzhledem k nepříznivé bezpečnostní situaci v zemi poté patrně nebylo podýmno několik let vybíráno. Až 5. května 1424 administrátor Jan Železný jeho vybírání oficiálně delegoval na generální vikáře.⁶⁹ V prameni stojí, že tato daň nebyla zadržována neochotou plátců, ale nejasností, komu má být vlastně placena, a její nový výtěžek má být použit na vypravení poselstva do Říma ohledně záležitostí diecéze. Mnohým děkanům však nezbývalo, než informovat své nadřízené, že dávky nemá kdo platit. Loketský děkan, farář v Sokolově, například uvádí na pravou míru mylnou informaci žateckého arcijáhna, že v jeho děkanátu drží všichni plebáni své kostely v míru: „... vězte, že všichni kromě loketského a kynšperského faráře byli vskutku od svých kostelů vyhnáni, kvůli zkáze a strachu snášejí exil, nicméně někteří se již opět ke svým kostelům ve velkém strachu navracejí. Proto spolu s řečenými faráři prosím, abyste napsal arcijáhnovi, aby na svých právech netrval do té doby, než budou [ti plebáni] moci u svých kostelů poklidně setrvávat.“⁷⁰ Taktéž žlutický děkan přes čelivského a tachovského plebána vzkazoval papežskému legátu, „že děkan žatecký nemá v celém svém děkanátu ani jediného plebána u jeho kostela, podobně děkan kadaňský hlásí mnohé [faráře] odehnané od kostelů. Také ve žlutickém děkanátu byli

68 APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-3, fol. 20v–21r: „... quia presentibus fueritis requisiti sub excommunicationis pena mandatis, quatenus acceditis personaliter plebanos et viceplebanos, qui vobis pro parte honorabilis domini decani Teplensi, plebani ecclesie in Czelew, fuerint nomminati, si ipsorum presenciam personalem comode adire poteritis alias publice in domibus habitacionum ipsorum coram familia eosdem moneatis, ... ut ipsi et eorum quilibet infra sex dies a vestra monicione continue computandum, quos ipsi pro monicione canonica et termino peremptoris prefigimus et assignamus, denariis fumales apud predictum dominum Andream decanum Teplensem una cum inpensis reponant, realiter cum effectu per ipsum dominum decanum Jacobo notarii camere domini archiepiscopi Pragensis in castro Rudnicense ulterius representandum ...“ Podle příspěvků byli napomenuti: plebán v Tisové plebánem tachovským, sudí ve Lhotě plebánem v Brtné a plebán v Domaslavi plebánem kolupským.

69 APH AMKV, listiny, sign. 806 XXVII 34.

70 APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-3, fol. 16r: „... noveritis quod non sunt plures nisi plebanus Cubitensis et Kympergensis, ceteri vero ab ecclesiis repulsi sunt, propter exustionem et timorem exilium paciuntur, nisi quod iam aliqui viceversa ad ecclesias eorum cum magno timore revertuntur. Quare peto una cum antedictis plebanis faciatis causa dei et scribentis archidiacono, ut habeat eos a suis iuribus supportatos et de dictis iuribus supersedeat, quoadusque circa proprias pacifice ecclesias poterint residere.“ Srov. J. SEDLÁK, *Studie a texty III*, s. 120.

mnozí vyhnáni od kostelů a tamní kostelní věna byla zničena a zpusťována.“ Proto měl tachovský plebán kontaktovat legáta a požádat jej jménem vyhnaných duchovních, „zda by v této kalamitě mohl pro jednu vyčkat, až svatá církev dojde míru a plebáni opět nabydou svých kostelů a majetků.“⁷¹ Podobně se 20. září 1426 omlouval kladský děkan a žádal o odklad termínu zaplacení podýmného, neboť na jím svolaném shromáždění bylo přítomno málo plebánů. Mnozí se údajně stále nevrátili ke svým kostelům, od far byli mnohde odehnáni farníci a některé vsi byly vypáleny.⁷² Přes všechny odklady a zvýhodnění však dokázali generální vikáři při vymáhání svých pohledávek postupovat i velmi nesmlouvavě. Bylo tomu tak například při zajišťování dodávek posvátných olejů z Míšně.⁷³ V listu z 8. května 1422 tepelskému děkanovi oznámili, že kvůli zajištění farníků svátostmi nechali pro oleje poslat do Míšně a finanční náklady budou rozděleny mezi jednotlivé děkanáty. Na ten jeho případdo zaplatit patnáct grošů, které měly být konzistoři doručeny do 25. července. „Jinak vás po překročení tohoto termínu ... tímto listem exkomunikujeme a nařídíme vaši exkomunikaci veřejně ohlásit, a to do té doby, než nám řečené peníze včetně výdajů na posla doručíte.“⁷⁴ Zadržené podýmné se v tepelském děkanátu řešilo i později, když 4. dubna ne-

71 Ibidem, fol. 17r–17v: „... quod decanus Zaczen. nullum habet plebanum circa ecclesias residentem in toto suo decanatu, similiter decanus Cadanensis quam plurimos ab ecclesiis sustinet repulsos. Eciam in decanatu Luticen. multi ab ecclesiis sunt repulsi et dotes ipsorum destructe sunt et exuste. Quare honorabilitati vestre unanimiter omnis supplicat studiose, quatenus dignemini accedere dominum plebanum Tachoviensem et ipsum ex parte omnium petere plebanorum, quatenus ipse dignetur supplicare domino legato, ut pro hac vice et in ista horribili calamitate supersedeat et expectet, donec divina pietate ad pacem ecclesiam sanctam reddat et plebani ecclesiis et ad possessiones eorum restituantur, quod tunc de securitate corporum et ecclesiastica libertate gaudet tamquam filii obedientes sancte Romane ecclesie, quatenus percepta fuerint libertissime ex equentur“ Srov. J. SEDLÁK, *Studie a texty III*, s. 121.

72 APH AMKV, listiny, sign. 810 XXVII 36. Jednalo se patrně o následek aktivity sirotčích vojsk v Kladsku v roce 1425. Viz F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 168–169.

73 Ve formulářové sbírce Johánka z Dubé se dochoval vevázaný koncept listu míšeňskému biskupovi s žádostí o dodávku těchto komodit, viz APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-4, fol. 12v.

74 APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-3, fol. 21r–21v. Viz J. SEDLÁK, *Studie a texty III*, s. 122–123: „Alioquin predicto termino elapso, quem pro monicione canonica prefigimus et assignamus, vos ex nunc prout ex tunc excommunicamus in hiis scriptis et taliter excommunicatum mandabimus publice nunciari tam diu, donec dictas pecunias cum expensis nunciorum reponere curaveritis plenarie et in toto.“

známého roku generální vikáři nařídili upomenout faráře ve Slavicích, v Chodové Plané a kaplana v Chodové Plané, aby do šesti dnů od doručení zprávy dluh vyrovnali, jinak by byli exkomunikováni v okolních kostelích „za vyzvánění zvonů a zhasnutých svíček“.⁷⁵

Problémy s odváděním dávek však i nadále přetrvávaly, neboť listinou z února 1426 Jan Železný znovu upomínal duchovní pražské diecéze na tuto jejich povinnost.⁷⁶ Tepelskému děkanovi na jeho stížnosti ohledně role výběřčího z konzistorie odpověděli, že přes svou nevoli poplatky vymáhat musí, neboť jejich vybírání (od těch plebánů, kteří své kostely drží) je děkanova povinnost, a že nezamýšlejí k tomuto účelu jmenovat speciálního kolektora. Povolili mu však přizpůsobit vybírání a odvod peněz situaci: pokud by k tomuto účelu nemohl svolat konvokaci, má záležitost vyřídit korespondenčně pomocí poslu, a pokud by se zdráhal shromáždit vybrané peníze u mistra Konstantina v Plzni, může tak učinit u loketského děkana v Sokolově. Generální vikáři mu také připomněli, že má od nich plnou moc sejmout církevní tresty z těch plebánů, kteří dodatečně doplatí své dluhy.⁷⁷ Výmluvný je také list z přelomu let 1424 a 1425 od neznámého plebána, snad děkana některého z okolních děkanátů. Ten udává, že po domluvě s děkanem žlutickým by kvůli nebezpečí krádeže peněz po cestě a následného opětovného vymáhání měli generální vikářům odmítnout zaslání podýmného do Žitavy, nýbrž by mělo být podle zvyku odváděno do Prahy(!), a nabádal adresáta, aby vikářům napsal totéž.⁷⁸ Obavy o bezpečné doručení byly rozhodně namístě, jak se přesvědčil například pražský exulant a veřejný notář Martin Hess z Chyše. Když se totiž Martin přesouval z Litoměřic do Žitavy, okradl jej loupeživý rytíř Jan řečený Ješek z Ploskovic se svými komplici o 50 kop grošů.⁷⁹ Ještě v roce 1430 řešili generální vikáři problematické vybírání podým-

75 APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-3, fol. 22v.

76 LC VIII–X, s. 213–215.

77 APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-3, fol. 23r–23v.

78 Ibidem, fol. 15r. Srov. J. SEDLÁK, *Studie a texty III*, s. 117. Přibližná datace listu založena na termínu post quem, uvedeném v listu – 28. prosince 1424.

79 LC VIII-X, s. 69: „Item lego, do et dono omnia et singula debita mea, quecunque persone michi ex quibuscunque causis obligantur, predictae mea coniugi exceptis quinquaginta sexagenis grossorum predictorum, quibus per Johannem dictum Jessek de Placzkowicz et suos in hac parte complices fui in via, dum volui me transfere de Lithomyerzicz in Zittaviam, spoliatus, quas sexagenas grossorum dictis meis testamentariis d. Johankoni ... , Procopio et Sigis-

ného v horšovském děkanátu. Listem z 28. března 1430 tamnímu děkanovi a plebánům oznámili, že obdrželi listinu Jana Železného z 16. ledna 1430, jejímž předmětem bylo nařízení, aby generální vikáři vyšetřili oprávněnost neplacení podýmného z plzeňského kraje a zejména horšovského děkanátu, kde byli údajně mnozí plebáni vyhnáni od svých kostelů a kde nebyl přítomen děkan. Horšovskému kléru proto byla dána plná moc, aby si ze svého středu (navrhují např. Jana *Wiss*) zvolili děkana a tuto volbu oznámili mistru Jakubu Štěknovi. Poté měl děkan všechny své plebány, kteří pobírali výnosy svých kostelů, osobně nebo pomocí posla svolat a napomenout, aby zaplatili několik let zadržované podýmné, nebo alespoň jeho část, a složili jej do jednoho měsíce u děkana. Jména těch, kteří tak neučiní a budou dáni do klatby, měl děkan oznámit do Žitavy.⁸⁰

Hromadně byly pohledávky konzistoře na podýmném za léta 1424–1428 zapsány na konec deváté konfirmační knihy.⁸¹ Tamtéž se nalézá také seznam drobnějších výdajů na dávky několika ke konzistoři příslušejícím osobám z roku 1426.⁸² Dávky se běžně pohybovaly jen ve výši několika málo grošů. Největší z nich představovalo předání 46 grošů boleslavskému kanovníkovi Prokopovi.⁸³

mundo do, lego et dono, et quasi ipsi ... si optant anime mee salutem, utique si quoquomodo poterint, conquirant et ab eo evincant, ne de sua malicia ipse vispilio videatur comodum reportare.“

80 APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-4, fol. 27v: „... qualiter nonnullos ecclesiarum plebanos districtus Pilznensis presertim in Thyn Horssoviense degentes ab ipsorum ecclesiis via persecuciones exules ... mandamus, quatenus universos plebanos dicti vestri decanatus, qui fructus et utilitates eorum ecclesiarum percipiunt et percipere dinoscitur, iuxta vestram conscientiam ad locum certum per vos aut per vestrum nuncium convocatis, ipsos et eorum quemlibet moneatis, quos et nos tenore presencium monemus, ut ipsi et eorum quilibet denariis fumales pro pluribus annis preteritis retentos, si non in toto saltem in parte, pro eodem domino nostro cardinali persolvant et persolvere studeant cum effectu, et apud vos eosdem reponant et reponere non differant, et hoc infra unum mensem ab huiusmodi monicione computandum. ... Intelleximus eciam, quod propter carentiam decani multe negligente in dicto decanatu committuntur. Ideo damus vobis dominis plebanis dicti decanatus Horssoviensis plenam auctoritatem et mandatum, ut facta per vos convocacione ad locum certum dominum Johannem Wiss vel alium ydoneum plebanum in decanum decanatus Horssoviensis elligatis, ...“

81 LC VIII–X, s. 197–211.

82 Ibidem, s. 216–217.

83 Ibidem, s. 217: „Item feria V post ipso die Advincola S. Petri dedi d. Procopio, canonico Boleslaviensi, 46 grss. et unum florenum rynensem d. decano Pragensi presentandos.“

Stejně jako tento pramen, i další ojedinělý účet z roku 1431 dokládá, že vybrané peníze byly obratem využity na každodenní chod kanceláře a zaopatření členů konzistoře. Kladský děkan, farář v Ostritz v žitavském děkanátu (dnes v SRN) a děkan loketský dohromady na podýmnmém k 15. červnu odvedli 62 grošů, pět uherských a pět rýnských zlatých (tedy dohromady asi 247 grošů). Z toho si něco vzali generální vikáři pro sebe (dva uherské a tři rýnské zlaté), něco zaplatili písaři Václavovi Mníškovi (12 gr.) a dalšímu personálu (notáři Pavlovi z Holubic, poslům do Kladska, Norimberka, Olomouce), zbytek peněz byl utracen za notářské úkony a každodenní potřeby (dřevo, víno).⁸⁴ V nepřítomnosti vikářů v roce 1436 byl asi výběrem podýmnmého ze severočeského regionu pověřen veřejný notář, prokurátor a písař konzistoře Pavel z Holubic. Situace kanceláře v té době byla obzvláště špatná. V listu z dubna se totiž Pavel omlouval do Prahy Šimonovi z Nymburka, že kvůli nebezpečí na cestách se mu toho roku ještě nepodařilo nic vybrat. On sám již prý utratil veškeré jmění, neměl kde se svým služebnictvem řádně bydlet a utápel se v dlužích. Kvůli nebezpečí nemohl podniknout ani plánovanou cestu do Zhořelce, kde chtěl vybírat nějaké poplatky. Žádal proto Šimona, aby mohl také odejít do Prahy, kde by se snad lépe uživil.⁸⁵

Jaká východiska tedy nacházeli světští duchovní, kteří byli konfrontováni s husitskými idejemi a jejich zaváděním do praxe? Mnohé vyprávěcí prameny vzhledem k protihusitskému postoji jejich autorů upřednostňují popisy utrpení katolického duchovenstva a opakovaně zmiňují jeho pobíjení a týrání. František Šmahel však rozbořem dokladů o úmrtí kleriků v konfirmačních knihách pražské diecéze dokázal, že na mýtech o hromadném pobíjení kněží husity není mnoho pravdy. Podle jeho závěru představovaly pro katolické duchovenstvo da-

84 *Několik statutů a nařízení arcibiskupů pražských Arnošta a Jana I. (1355–1377)*, Ferdinand Menčík (ed.), Praha 1882, s. 29.

85 ANM, Muzejní diplomatů, sub dato 25. 4. 1436: „Item eciam multa incomoda, incendia et spolia sunt hic, et nemo potest secure transire; nec de fumulibus ab aliquo plebanorum aliquid potui habere isto anno, prout, ut domino Procopio bene patet, solum de anno preterito a duobus, prout vestre paternitati Prage existens retuli ... Sto hic pessime nichil omnino habens, nec habeo cum familia unde vivere, sed consumpsi, quod habui, et debitis involutus iaceo, nec audeo, sicut quondam in Gorlicz propter pericula viarum transire, quod intendum aliquas expensas acquirerem. Supplicio igitur humiliter ... quod ibidem Prage eciam cum aliis circa officium possem me facilius nutrire, de quo michi per vestra scripta placeat intimare.“

leko větší ohrožení života morové epidemie ve druhé polovině 14. století.⁸⁶ Na druhou stranu ale existuje také skupina věrohodných dokladů, které připomínají, že katolíkům v Čechách (alespoň v některých případech) hrozilo skutečné smrtelné nebezpečí. Například supplika na papežskou provizi pro kněze Pavla Havlova z pražské diecéze mluví o tom, že mu byla za husitských válek téměř odtata paže.⁸⁷ Je však nanejvýš pravděpodobné, že naprostá většina všech duchovních revoluční události i následnou válku přežila. Počty těch, kteří přistoupili ke čtyřem artikulům, není nemožné ani přibližně odhadovat.⁸⁸ Ti, kteří se rozhodli setrvat při katolické víře, se mohli aktivně zapojit do boje proti husitství. Teoreticky bylo možné účastnit se ozbrojeného boje – 18. února 1422 vydal papež Martin V. bulu, ve které povolil duchovním bojovat proti husitům se zbraní v ruce (*manu armata*), aniž by tím měli být jakkoliv kráceni na svých právech, vyplývajících ze statutu duchovních osob.⁸⁹ Takových případů však patrně byla jen hrstka a daleko častěji se katoličtí kněží zapojovali do boje ideového. V oblastech, kde nehrozilo přímé nebezpečí, ale mezi obyvatelstvem se šířily husitské myšlenky, mohli duchovní proti těmto myšlenkám bojovat z kazatelny. Nedatovaný list tepelskému děkanu svědčí o soupisu 76 článků, které kolovaly mezi katolickými faráři a údajně byly „nad zlato proti Táboritům a pikardům“.⁹⁰ Těm, kteří se nacházeli v oblasti vlivu husitských sil a odmítli přijmout pražské artiku-

86 F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce IV*, s. 9.

87 *Repertorium Germanicum*. Verzeichnis der in den päpstlichen Registern und Kameralakten vorkommenden Personen, Kirchen und Orte des Deutschen Reiches, seiner Diözesen und Territorien vom Beginn des Schismas bis zur Reformation. Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut in Rom, V. Band, Eugen IV. 1431–1447, Hermann Diener – Brigide Schwarz – Christoph Schoöner (edd.), Tübingen 2004, č. 7497.

88 Tato otázka doposud vzhledem k absenci vhodných pramenů nebyla ani přibližně zodpovězena. Stav bádání o kališnické církvi nejnověji shrnula Blanka ZILYNSKÁ, *Kališnická církev*, in: *Husitské století*, s. 586–605. Na problematiku zmíněné otázky upozornila ibidem, s. 599.

89 UB I, č. 166, s. 179: „... ut de cetero ad extirpacionem huiusmodi hereticorum ac defensionem et conservacionem catholice fidei interesse, et armata manu pugnare in futurum valeant ...“

90 APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-3, fol. 17r: „... qui articuli valent pro vobis plusquam aurum contra Thaboritas er Pikhardos ...“. Snad se jednalo o tytéž články, které byly v prosinci 1420 v pražském domě Petra Zmrzlíka ze Svojšína projednávány mezi tábořskými kněžními a univerzitními mistry. Kronika Vavřince z Březové jich udává 73, viz Vavřince z Březové *Kronika husitská*, FRB V, Jaroslav Goll (ed.), Praha 1893, s. 453–462.

ly, se nabízely v zásadě tři možnosti, trojí typ exilu. Jednak mohli dobrovolně či z donucení zůstat ve svém dosavadním působišti, navenek přijmout diktát více či méně neúprosných okolností a ve vnitřním exilu své myslí nadále zachovávat katolickou víru. Tento exil nemusel mít žádné vnější projevy, nebo tyto projevy byly utajované a dnes jsou proto prakticky nezjistitelné. Výjimku zde tvoří jen výpovědi při absoluci z dočasného odpadnutí od katolické víry, které někdy vypovídají o nuceném podávání pod obojí v době zajetí (jak bude rozebráno níže), a problematická (pravděpodobně zfalšovaná) takzvaná listina na Kelečskou faru, která mluví o tajném pořádku katolických bohoslužeb na jinak husity ovládaném území.⁹¹ Vedle toho se nabízela možnost útěku z dosahu husitů na katolickou půdu uvnitř nebo vně hranic pražské diecéze, případně i vně hranic Koruny české.

Ti, kteří zůstali uvnitř hranic diecéze, mohli v závislosti na momentální vojenské situaci setrvat u svého benefícia, dočasně se stáhnout do hradeb hájeného katolického města či hradu, nebo tam přesídlit trvale. Takových případů je evidováno poměrně mnoho, pro ilustraci můžeme jmenovat žlutického děkana na hradě Pernštejně, žateckého arcijáhna Arnošta z Metelska na hradě Nečtinách, domaslavského plebána na hradě Krasíkově (Švamberk), klerika Václava z Čechtic na hradě Žebráku, nebo broumovského plebána na hradě Broumově, kde se 26. srpna 1429 k řešení matřimoniálního sporu sešli vyslanci konzistoře s oběma spornými stranami.⁹² Argumentu zanedbávání rezidenční povinnosti bylo ně-

91 AICP VII, Ferdinand Tadra (ed.), Praha 1901, s. 116–123. Tzv. listina na Kelečskou faru se týká olomoucké diecéze a je zde uvedena jen jako unikátní příklad. O ní František SNOPEK, *Fara kelečská roku 1429*, ČMM 36, 1912, s. 391–402; Petr ELBEL, *Kapitoly z dějin katolické církevní správy na Moravě v době husitské (1408–1457)*, disertační práce, Brno 2007 (publikováno on-line v archivu závěrečných prací Masarykovy univerzity, dostupné na adrese http://is.muni.cz/th/11148/f_f_d (7. 7. 2017), s. 13, 99.

92 Problematice migrace katolického venkovského duchovenstva do moravských měst se podrobně věnoval Petr ELBEL, *Migrace venkovského kléru do královských měst za husitské revoluce na příkladu faráře z Budkova u Jemnice*. Studie k moravské farní síti doby husitské (I), ČMM 133, č. 2, 2014, s. 409–439. K otázce obdobného jevu v případě hradů katolické šlechty v severních Čechách viz Ondřej VODIČKA, *Jan Chudoba z Vartenberka na Ralsku*. Pokus o portrét severočeského pána husitské doby, *Bezděz* 20, 2011, s. 11–36; IDEM, *Mikuláš Zajíč z Házmburka na Kosti a kostelecká katolická enkláva v době husitské*, *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 26, 2013, s. 221–226; IDEM, *Hrad Bezděz jako katolické centrum za husitských válek*. Rekonstrukce bezdězské katolické enklávy a církevních poměrů v souvisejících lokalitách.

kdy používáno i v suplikách na papežské provize. Například Václav Varhaník, dominikán z Klatov, žádal z tohoto důvodu o přidělení farního kostela v Hvozdaněch: „Protože ... se v mnohých z těch krajů nedostává světských kněží, kteří se odváží sídlit u kostelů v nehrazených vsích, ...“⁹³ Bylo však jistě nutné počítat s možností, že zachování vlastního přesvědčení a zdraví touto cestou bude nutné zaplatit někdy i poměrně rapidním poklesem životní úrovně. Stalo se to například Václavovi, dřívějšímu kazateli u sv. Štěpána v Praze, který podle listu z roku 1428 žil v Jihlavě pouze z almužen.⁹⁴

Podívejme se pro ilustraci blíže na několik případů, které dokládají pohyb tzv. „domácích exulantů“ uvnitř pražské provincie. V arcidiecézním archivu v Hnězdně se nachází fragment hromadné supliky na papežské provize v zájmu skupiny (minimálně sedmi) českých univerzitánů z pražského vysokého učení. Někteří žadatelé byli podle narace kvůli násilnostem husitů vyhnáni ze země, jiní zbaveni kanovníckých prebend a beneficí. Žádali proto papežskou milost ve formě provize na beneficia na kolaci různých církevních činitelů.⁹⁵ Čtyři z nich se zajímali obecně o beneficia na kolaci pražského arcibiskupa, případně i vratislavského biskupa: plzeňský arcijáhen mistr Jan Eliášův, doktor Sulek z Hořtky, mistr Mikuláš z Kuřimi a mistr Petr z Police.⁹⁶ Není však bez zajímavosti, že tři z žadatelů suplikou mířili do oblasti, odkud sami pocházeli. Profesor Petr ze Znojma žádal o provizi na prebendu na kolaci biskupů olomouckého a pasov-

tách mezi léty 1419–1436. Bezděz 22, 2013, s. 5–35; Jednotlivé zde jmenované případy viz APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-4, fol. 17r, 26r–26v, 77r; LC VIII-X, s. 73.

93 MVB VII/2, č. 1167, s. 478: „Et quia ... seculares presbiteri in magna parte in illis partibus defecerunt neque requiruntur, qui audeant circa parrochiales ecclesias in villis non muratis constitutas residere, ...“

94 Jaroslav Kadlec předpokládal, že to byl křižovník s červenou hvězdou, viz Jaroslav KADLEC, *Katoličtí exulanti české doby husitské*, Praha 1990, s. 41.

95 Archiwum archidiecezjalne w Gnieźnie, Sbirka listin, sign. 1197: „... devotissimi oratores aliqui magistri theologie et artium alii graduati diversarum facultatum alii baccalarii [...] obediencia sedis apostolice in regno Boemie viriliter perstiterunt Wicklefistas et eorum errores constanter impugnantes, propter quod ex violencia Wicklefistarum [...]lari a regno Boemie alii collegiaturis privati alii patrimoniis et beneficiis spoliati plurimisque ex eis male tractati fuerunt, et adhuc hodie in gra[...] quorum nomina et merita infra annotantur ad serenitas vestra configiunt refugiunt supplicantes humilissime et devote quatenus ...“

96 Mistr Petr z Police žádal zároveň o provizi na beneficium na kolaci cisterciáckého kláštera v Pomuku.

ského, mistr Prokop z Kladrub na beneficium na kolaci pražského arcibiskupa a konventu benediktinů v Kladrubech a mistr Mikuláš Janův z Podviní na obročí na kolaci téhož metropolity a konventu benedikteinek v Teplicích (obec Podviní je od Teplic vzdálena 25 km).⁹⁷ Tento fakt by mohl poukazovat na důležitost osobních vazeb a zázemí rodného kraje v plánování budoucí kariéry v husitsvím postižené zemi.

Díky stopám, které ve své tvorbě zanechal, můžeme sledovat pohyb Ondřeje Hrnčířova z Rokycan. Ten nejprve působil jako farář v Žerčicích nedaleko Mladé Boleslavi. S postupujícím zhoršováním se bezpečnostní situace a častými taženími polních vojsk na sever Čech a do Lužice ale musel nejpozději kolem roku 1425 své působíště opustit. Podle kolofonů v jeho díle následně působil na katolických hradech v severních Čechách, a sice v roce 1426 jako kaplan na Hrubém Rohozci, o pět let později „v čase záhuby“ (*tempore excidii*) na Frýdštejně a v letech 1433–1436 na Kosti, čímž se vyhnul „krutosti a pronásledování kléru a dalších Kristu věrných ze strany záboritů, husitů a viklefitů.“⁹⁸

Další dobře dokumentovaný osud exulanta uvnitř pražské diecéze představuje kariéra Václava Warworta z Liběšic. Ten byl v letech 1396–1427 představeným špitálu v Mimoni a farářem v Jablonci na patronátu Jana Chudoby z Vartenberka na Ralsku, stoupence Zikmundovy strany v Čechách.⁹⁹ Patrně

97 Biografické informace ohledně všech zmíněných univerzitánů lze nalézt v Josef TRÍŠKA, *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348–1409*, Praha 1981, s. 238–239 (Jan Eliášův z Horšovského Týna), 395 (Mikuláš z Kuřimi), 411–412 (Mikuláš Janův z Podviní), 458 (Petr z Police), 468 (Petr ze Znojma), 470 (Prokop z Kladrub), 494 (Sulek z Hořtky).

98 NK ČR, Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. XI A 14, fol. 179v: „Anno 1426 ... in Rohosecz per Andream de Rokyczano plebanum in Zerczicz et pro tunc capellanum in Rohosecz“; ibidem, fol. 99r: „Finitur hoc scriptum in Frydsteyn castro tempore excidii anno 1431 ... per Andream Figulum de Rokyczano plebanum ecclesie in Zerczicz ...“; ibidem, fol. 141v: „Scripte per Andream Figulum de Rokyczano, plebanum ecclesie in Zerczicz sed tunc permanentem in castro Cost ob declinandum seviciam et persecucionem Thaboritarum et Husitarum et Wiglefitarum in clerum et ceteros Christi fideles sevientem anno 1433 ...“; ibidem, fol. 296r: „Skonali sie knihi Cantica canticorum piesnicze piesny Salomunowich Genzby myely staty naprzed przed knihu Mudrosti. A psany su na Costy hradu in rubea turri per Andream Figuli de Rokiczano plebanum in Zerczicz 1436 fer. VI post festum corporis Christi.“

99 Nástup na jabloneckou faru: LC V, František Antonín Tingl (ed.), Praha 1900, č. 81, s. 19; LE V, Klement Borový (ed.), Praha 1889, č. 950, s. 701.

z důvodu sílícího vlivu utrakvistů v regionu však musel své dosavadní působiš-
tě opustit, přičemž i Jan Chudoba se v této době přiklonil – alespoň politicky
– na husitskou stranu. 13. června 1427 Václav před generálními vikáři v Žitavě
rezignoval na své dosavadní působiš-
tě a titulárně obdržel faru v Plazech poblíž
Mladé Boleslavi. Na neznámém místě pak vyčkával na uvolnění nějakého z be-
neficií na katolické půdě. Po šesti letech obdržel faru v Oseku poblíž Sobotky.
Ta se nacházela v jádru državy Mikuláše Zajíce z Házmburka na Kosti coby
posledního katolického ostrůvku v jinak již husity definitivně rozvráceném
hradištském děkanátu.¹⁰⁰ Zůstává otázkou, proč Václav na jablonecké obročí
rezignoval, když tímto aktem vlastně jen vyměnil jeden nepřístupný kostel za
druhý.¹⁰¹

Na posledním místě uvedme osud Mikuláše, kaplana Alžběty z Dubé, který
ilustruje postupný odchod do vzdálenějších exilových lokalit. Roku 1422 Miku-
láš dokončil *Libellus de scola et de morte*, „setrvávaje na hradě Kostomlatech kvů-
li nelidskosti husitů, táboritů a drabantů, kteří nyní pronásledují katolickou cír-
kev.“¹⁰² Je vcelku pravděpodobné, že stejná osoba pak v roce 1428 (nebo teoretic-
ky i později) s průvodním listem od Albrechta Škopka z Dubé na Kostomlatech
doputovala do saského kláštera Marienstern, kde se tato písemnost dodnes do-

100 APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-13, fol. 5r: „Dominus Wenceslaus plebanus ecclesie in Jablonecz, praesentatus ad ecclesiam in Plaz, protestatus est, qualiter ipse paratus est huiusmodi ecclesiam in Jablonecz resignari, postquam fuerit dictam ecclesiam in Plaz pacifice assecutus. Praesentibus dominis Zigismundo canonico Wysegradense, Francisco plebano in Gablona, Stephano plebano de Benatek et Wenceslao Hochowecz.“ Zázpis v konfirmační knize zmiňuje smrt předchozího plazského faráře Vaňka Chiby a nemožnost bezpečného přístupu ke kostelu, pročez byl exekutorem jmenován plebán v Dubnici u Stráže pod Ralskem; LC VIII–X, s. 129. Viz též O. VODIČKA, *Jan Chudoba z Vartenberka na Ralsku*, s. 20–21.

101 Teoreticky by se mohlo jednat o indicii, naznačující, že Jan Chudoba konvertoval k utrakvismu, beneficium hodlal obsadit utrakvistickým knězem a Václava proto přiměl rezignovat na jabloneckou faru. K patronovi a jeho politické a konfesní orientaci viz Ondřej VODIČKA, *Ut dicitur, lapsus est in heresim condempnatam ..., aneb co (ne)zachytí Libri confirmationum. Rozbor konfirmačních knih pražské diecéze z let 1421–1436*, SMB 8/2, 2016, v tisku.

102 APH AMKV, Knihovna metropolitní kapituly, sign. A 113/1 (*Libellus de scola et de morte*), fol. 142v: „... me manete in castro Costomlat propter inhumanitatem Husitarum, Thaboritarum et Drabantum, tunc temporis ecclesiam catholicam persequencium.“

chovala.¹⁰³ Nelze však s jistotou říci, zda byl Mikuláš právě ve jmenovaném klášteře úspěšný a zda právě zde našel bezpečí a hmotné zabezpečení, přestože dochování pramene by tak naznačovalo.

Předním tématem desintegrované katolické církevní správy byla přirozeně otázka pravověrnosti a generální vikáři proto od konfirmovaných kněží vyžadovali příslušné dobrozdání. Toto prohlášení mohlo být provedeno formou jednodušší přísahy, že klerik „bude v církevních ceremoniích zachovávat ritus a zvyklosti svaté římské církve“.¹⁰⁴ Jindy však byla záležitost vyřízena vcelku podrobně, jak to dokládá zápis z července 1426. Prezentovaný měl složit přísahu ohledně „prokazování úcty a poslušnosti pražskému arcibiskupu, jeho oficiálům *in spiritualibus* a prelátům – pokud to jsou katolíci poslušní milosti a odkazu apoštolského stolce“, dále že „nezcizí nic z [jemu uděleného] kostela a zasadí se o navrácení již zcizeného“, že „bude dodržovat provinciální statuta“, a že „bude ve věci svátostí zachovávat ritus a zvyky katolické a apoštolské církve“. Posledním bodem přísahy se měl přísahající zavázat, že „bude odvádět poplatky ze svého kostela“.¹⁰⁵ Někteří příčinliví katoličtí kněží se pak snažili získat (alespoň titulární) obročí také tím způsobem, že na vyšších místech ohlásili utrakvistické praktiky některého kolegy a usilovali o získání jeho benefícia. Například v květnu 1419 požadoval Matěj z Čermné, aby byl farář Marek z Hradce v Žehuni zbaven svého

103 Karel HRUZA, *Ein Empfehlungsschreiben des böhmisch-mährischen Landkomturs Albrecht von Dubá von 1428*, TA 9, 1999, s. 103–107, edice ibidem, s. 106–107. Autor našel písemnost ve vazbě rukopisu v knihovně cisterciáckého kláštera Marienstern v Panschwitz-Kuckau poblíž Saské Kamenice. Mikuláš není v listu nijak blíže identifikován („... Niclassen, czegeer desis brivs, ...“), pouze je označen za utečence před pronásledováním husity („... sunder von verterbnisse [be]notnis und onsicherunge wegen der keczerey mus her weychen, also vyl andere [ar]me leute, beyde geystlichen und wertliche ...“).

104 LC VIII-X, s. 244: „... iuramentum, quod in ceremoniis ecclesiasticis ritum et consuetudinem sancte Romane ecclesie observabit, ...“

105 Ibidem, s. 265: „... receptis[que] ab eodem ... presentato iuramentis infrascriptis: primo de exhibenda reverencia et obediencia d. archiepiscopo Prag. et ipsius in spiritualibus officialibus et prelatis, si fuerint catholici, gratiam et communionem sedis apostolice obtinentes, quodque [non] alienabit aliquid ab ipsa ecclesia et alienata recuperabit pro posse, statuta provincialia edita et edenda observabit, in administratione sacramentorum ritum et consuetudinem ecclesie catholice et apostolice tenebit et onera ipsius exhibebit ecclesie, ipsum ... presentatum ad dictam eccl. in Wrzyescowicz etc. institutis etc.“

beneficia kvůli kázání viklefské doktríny a on na něj získal provizi.¹⁰⁶ V květnu 1423 byl Vít, plebán v Jizerním Vtelnu, zbaven beneficia kvůli „přistoupení k viklefstům a husitům a hlásání jejich bludů“.¹⁰⁷ Nařčení z hereze se nevyhnulo ani arcijáhnovi z Horšovského Týna. Listem z 21. května 1433 se ho purkrabí a rada města u konzistoře zastali: „Dajte a nebo pošlete inkvisici, shledáte, žeť sú jeho křivě osočili.“¹⁰⁸ Poměrně dobře zdokumentovaným případem je spor o tachovskou faru mezi Janem Konrádovým z Prahy a Řehořem Guldenem. Řehoř v únoru 1420 žaloval na tachovského plebána Jana, že přijal husitskou víru. Žádal proto, aby bylo beneficium Janovi odňato a přiděleno jemu. Spor se pak nějakou dobu táhl s nejistým výsledkem a stav věci ilustruje žádost Tachovských z jara 1426, se kterou se obracejí na řezenského biskupa: že je oba klerici opustili a zanechali bez eucharistie a zda by jim biskup mohl pomoci. Záležitostí se zabýval i žatecký arcijáhen a exulant v Norimberku, Matěj Rost. Ten o stížnostech Tachovských informoval tepelského děkana v Čelivi, a sice že Řehoř Gulden údajně „vyhlásil interdikt, uzmul eucharistii, uzavřel kostel a spolu se svými kněžými opustil město.“ Aby zamezil této situaci, kdy lidé umírali bez posledního pomazání a novorozenci bez křtu, nařídil Matěj tepelskému děkanovi navštívit Řehoře a přimět jej k nápravě tachovských poměrů. Dne 5. května neznámého roku pak arcijáhen Matěj tachovského plebána ze své moci odvolal. Záležitostí se zabývali i generální vikáři v Žitavě, kteří nařídili tepelskému děkanovi v Čelivi ustanovit nějaké kněze ke kostelu v Tachově, aby se tak vyřešilo zanedbání zpovědí a eucharistie. V roce 1427 požádal Jan papežského auditora, aby zbavil Řehoře tohoto beneficia a sám k němu byl opět potvrzen.¹⁰⁹ O živé komunikaci v těchto pří-

106 MVB VII/1, č. 431, s. 192.

107 LC VIII-X, s. 39: „... quia d. Vitus plebanus propter adhesionem Wiklefistarum et Hussitarum et errores ipsorum per ipsum predicatos et dogmatisatos sentencialiter privatus existit.“

108 APH AMKV, listiny, sign. 823 XXVIII 15. Opis z 19. stol. v ANM, Muzejní diplomatář, sub dato 21. 5. 1433: „Protož věříme i ufáme vám, že nám různice ižádné neučíníte v službu boží, neb ti, ktož jsú na vás vznesli, by mistr Neostup arciprest co neřádného vedl aneb sě v práva vaše uvazoval, jisteť toho lze nyní, a to shledáte buď kněze milost anebo vy úředníci. Dajte a nebo pošlete inkvisici, shledáte, žeť sú jeho křivě osočili.“

109 Spor: MVB VII/1, č. 561, s. 244; ibidem, č. 678, s. 294, 295; ibidem, č. 849, s. 354; ibidem, č. 945, s. 387, 388; MVB VII/2, č. 1700, s. 661, 662; ibidem, č. 1731, s. 673. Žádost tachovských viz UB I, s. 442–443, č. 395: „... wann uns unserer pfarrer beyde gelichs ein als der ander in dem ellend gelassen haben, und nemlicher der leetzte des Wenczel Guldens sun, der

padech mezi (křivě) nařčeným a jeho nadřizenými svědčí také nedatovaný list tepelského děkana o tom, že byl jakýmsi „zlotřilým donašečem“ (údajně) křivě nařknut z toho, že adresáta (snad arcijáhna či některého z generálních vikářů, oslovoval jej „ctihodný místě“) označil za heretika, a snažil se ze sebe tuto pohanu smýt: „Bůh je mi svědkem a na svou víru mohu prohlásit, že takové nactiutraháčství mi nikdy nevstoupilo do srdce ani nebylo vypuštěno z mých úst.“¹¹⁰

Bylo tedy v zájmu duchovních, kteří se k utrakvistu přiklonili jen dočasně a nedobrovolně pod tlakem okolností, aby své jméno v rovině církevního práva očistili. Ferdinand Tadra v sedmém svazku ediční řady *Acta judiciaria consistorii Pragensis* vydal mimo jiné také 21. manuálek pražské konzistoře, který obsahuje zejména spory o beneficia vedené před generálními vikáři v letech 1421–1423. Obsahuje též záznamy z let 1423–1429 o absoluci 48 kněží, kteří načas z donucení či dobrovolně přilnuli k husitství.¹¹¹ Jsou zde uvedeny modelové otázky výslechu, abjurační a absoluční formule a jednotlivé zápisy.¹¹² Ty však většinou uvádějí jen nejnutnější údaje, tedy jméno absolvovaného a datum aktu. Jen výji-

hat uns in solcher masse lassen, daz er uns kein Sacrament gelassen hat in der kirchen, weder das Sacrament des heyligen Chreszms noch der heyligen Ölung, ausgenomen er hat uns gelassen ein hostiam und nicht mer.“ List Matěje Rosta viz APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-3, fol. 17v: „Noveritis, qualiter consules totaque civitas Thachowyenis nobis conquesti sunt, quod dominus Gregorius Gulden plebanus ipsorum interdictum posuit et sacramentis receptis ecclesiam clausit et una cum presbyteris suis civitatem exivit, et exinde multa fuerint pericula animarum, quia multi sine viatico moriuntur et pueri sine baptismo decedunt etc.“ Zásah generálních vikářů viz APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-3, fol. 23v: „Ceterum provideatis, ne circa ecclesiam parochialem in Tachowia in audiendum confessionibus et ministracione sacre eucaristie aliqua negligencia committatur. Provideatis, ut iuxta nostram commissionem ad huiusmodi officium certi presbyteri per vos deputentur.“ Odvolání plebána ze strany Matěje Rosta viz APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-3, fol. 24r. V LC ke sporu žádné informace nevyskytují.

110 APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-3, fol. 17r: „Testis est Deus et per fidem meam dicere possum dicta inhonesta nunquam in cor meum ascenderunt nec ex ore meo processerunt, ...“

111 AICP VII, s. 116–123.

112 Ibidem, s. 116–117. Z otázek např.: Co jej přimělo připojit se k viklefistům a jak dlouho v tom stavu setrval? Co jej přimělo požádat o absoluci? Zda křtil děti v řece nebo podobným způsobem? Zda se účastnil ničení a pálení kostelů, klášterů atd., napomáhal tomu či k tomu dal pokyn? Zda se účastnil či napomáhal násilí na kléru či přihlížel jeho upalování? Zda držoval nějaké církevní dávky? Zda vlastní heretické knihy?

mečně se lze dovědět podrobnosti, například čeho přesně se vyslýchaný dopouštěl a že byl husity vězněn. Jistý kněz Petr *Crispus* z Prahy se před absolucí dokonce nechal slyšet, že Jan Hus neměl být upálen. Generální vikáři jej pak donutili prohlásit opak a zakázali mu pod trestem exkomunikace vykonávat zpovědi a zastávat funkce v církevní správě.¹¹³ V konfirmačních knihách se nalézají také opis dispensní a absoluční listiny Závíše ze Záp, olomouckého kanovníka a soudce všech kauz ve věci husitské víry pro pražskou provincii. Závíš dal touto listinou generálním vikářům v Žitavě na vědomí, že absolvoval a z exkomunikace omilostnil Martina, kantora kolegiálního kostela sv. Jiljí na Starém městě pražském a Jana řečeného *Caritas*, augustiniána z kanonie na Karlově. Ti se údajně uvedených poklesků nedopustili z vlastní vůle, nýbrž ze strachu, „který se může usadit i ve stálých mužích.“¹¹⁴ Když později v roce 1430 zemřel Jan Železný a místo administrátora pražské diecéze zaujal Kuneš ze Zvole, i on potvrdil generálním vikářům Šimonovi z Nymburka a Johánkovi z Dubé status oficiálů, pravomoc odpouštět výše uvedené poklesky a přijímat kněžší zpět do katolické církve.¹¹⁵

Vzácně ale lze nalézt výmluvné doklady o tom, že někteří venkovští faráři si se svými nadřízenými a jejich instrukcemi nedělali těžkou hlavu a různé netypické situace řešili improvizovaně, *ad hoc* a ke svému vlastnímu prospěchu. Tak si například čelivský plebán stěžoval, že (patrně v době jeho nepřítomnosti) domaslavský farář čelivským farníkům udílel svátosti, slyšel jejich zpovědi a těla mrtvých nechával pohřbít u svého kostela v sousední farnosti. Jádrem stížnosti však leží ve finanční stránce věci, neboť domaslavský farář si za tyto služby nechal platit, čímž vznikla čelivskému faráři finanční škoda a on ji žádal odčinit. Podobný spor s některým z plebánů tepelského děkanátu vedl kladrubský mnich řečený Pohan, jenž údajně od farníků nelegálně vybíral oběry. Generální vikáři proto nařídili hradištskému plebánovi, aby obě strany vyslechnul, usmířil a zařídil finanční narovnání. Pokud by to nebylo možné, měly se sporné strany dostavit před generálního vikáře do Žitavy, kde by byl jejich spor rozsouzen.¹¹⁶ Podobné „nelegální“ řešení situace se stalo pravděpodobně někdy na přelomu dvacátých

113 Ibidem, s. 122.

114 LC VIII–X, s. 36, 37: „... non tamen in contemptum clavium, sed propter metum, qui potuit cadere in viros constantes, ...“

115 Ibidem, s. 170.

116 APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-3, fol. 26v–27r.

a třicátých let předmětem sporu mezi tepelským děkanem na jedné straně a plebánem ze Slavic a vikářem v Horních Kozolupech na straně druhé. Děkan si totiž u žateckého arcijáhna ztěžoval, že jmenovaní křtili děti a udíleli svátosti, aniž by bylo známo, „kde a od koho tyto svátosti získali, ani zda je ještě mají“.¹¹⁷ Patrně to souviselo s výše zmíněným faktem, že posvátné oleje se dovážely z Míšně přes Žitavu a na těchto dodávkách se měli všichni zásobovaní faráři podílet rovným dílem. Provinilci si patrně oleje opatřili jiným způsobem (např. od někoho, kdo byl v kontaktu s husitskou Prahou?) a nechtěli se tudíž podílet na společné platbě, což bylo pro jejich nadřízené nepřijatelné. Arcijáhen proto pověřil plebána v Hradišti, aby oba provinilce předvolal před jeho osobu. Složitě však nebylo pouze zásobování speciálními komoditami. Ze zápisů v tepelském kopiáři vyplývá, že v některých případech byla (zprostředkovaná?) spolupráce s husitskými subjekty nezbytná. Listem neznámého data neznámý pisatel z Jamného (patrně tamní farář) vysvětloval tepelskému děkanovi, že slíbené víno mu přinese jeho žák, se kterým se má domluvit na podrobnostech, ale že bylo těžké jej sehnat, neboť ve Žluticích žádné neměli a on pro něj musel poslat do Žatce. S tímto žákem ale adresát neměl jednat ohledně dodávky obilí, jelikož pisatel hodlá osobně přijít o svátku sv. Václava a přivést s sebou naráz celé množství, jelikož „lidé určitě zaplatí“.¹¹⁸

Mnohé záležitosti, které by za normálních okolností vyžadovaly přímý kontakt podřízeného subjektu, ať již laického či duchovního stavu, s arcibiskupskou kanceláří, se generální vikáři vzhledem k náročnosti a nebezpečnosti cesty z Čech do Žitavy snažili vyřešit delegací svých pravomocí na lokální představitele církevní správy, zejména děkany a jim podřízené plebány. Vydávala se jim například zvláštní povolení, aby mohli při zpovědi odpouštět i takové hříchy, jejichž rozhrěšení bylo za normálních okolností vyhrazeno pouze (arci)biskupovi. Zpravidla býval udáván i počet farníků, na které se takové povolení jednorázově vztahovalo

117 APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-3, fol. 26r: „Conquestus est nobis honorabilis vir dominus N., plebanus in Czelew, decanus Teplensis, qualiter dominus Gallus, plebanus ecclesie in Slawicz, et dominus M., viceplebanus in Cozolup, homines utriusque sexus sacramentis procurant et pueros baptisant, et nescitur ubi et a quo sacramenta recipiunt, nec eciam scitur si eadem habent.“

118 APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-3, fol. 16v.

(většinou se podle velikosti farnosti pohyboval v rozmezí 30–50 osob).¹¹⁹ Delegatione pravomocí byla možná i v případech očištění duchovního od nařčení z hereze, jak dokazuje případ jistého M. z Lomů, který se podle zprávy „nepoddal viklefským bludům“. Jeho absoluci svěřili generální vikáři tepelskému děkanovi.¹²⁰ Když však delegace pravomocí na lokální představitele církevní správy problém nevyřešila, nebo nebyla z nějakého důvodu možná, předvolávala žitavská konzistoř kleriky přímo do Žitavy. V takových případech pak bylo oznámení o předvolání (tzv. citace) přeposíláno prostředníkovi, zpravidla místnímu plebánovi. V listu bývalo stanoveno, do kolika dní od oznámení se měl předvolaný do Žitavy dostavit, a prostředník musel konzistoři napsat, kterého dne byla výzva předána. Tak byl v Žitavě znám nejzazší termín příchodu předvolaného, po kterém na jeho hlavu padly církevní tresty (nejčastěji exkomunikace). Lhůta na cestu za generálními vikáři se většinou pohybovala okolo deseti dnů.¹²¹ Stejným způsobem mohli být předvoláni i laici. Žatecký arcijáhen Petr pod trestem exkomunikace nařídil podřízeným plebánům, kteří budou osloveni nositelem listu, aby osobně navštívili farníky v Čelivi a Hradišti a upomenuli je ohledně dlužného desátku, který měli odevzdat svému faráři. Pokud by se tak nestalo, mělo být osm z nich předvoláno před jeho osobu.¹²² Někdy mohla instrukce obsahovat obě varianty – pokusit se vyřešit spor na místě, resp. v případě neúspěchu předvolat sporné strany do Žitavy. V srpnu 1425 takto řešil tepelský děkan a čelivský farář blíže neznámý spor mezi postoloprtským benediktinem Albertem a farnicí Alžbětou. Pokud by je

119 Plebán v B. (Bohuslav? – dnes zaniklá; Brtná? Bor?) obdržel povolení pro 50 farníků, Plebán v Úterý pro 30 farníků, čelivský farář pro 40 farníků. Viz APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-3, fol. 23v, 25v, 27r.

120 APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-3, fol. 23v: „Item absolucionem M. de Lom, ex quo non ingessit se erroribus Wygleffistarum, decano predicto committimus.“

121 Např. plebán v Boru v tepelském děkanátu se měl před generální vikáře dostavit do devíti dnů, viz APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-3, fol. 22r: „Vobis, domino plebano in Holotrzew, aut vestras vicegerentis sub excommunicacionis pene mandamus, quatenus Henricum plebanum in Bor personaliter inventum ad nostram peremptoris citetis presenciam, quod et nos presentibus citamus, ut in die nona a die vestre execucionis computandum si iudica fuerit, alias inmediate sequenti, coram nobis Zitavie hora terciarum legitime compareat, ...“ Vidžínský farář se měl do Žitavy dostavit do dvanácti dnů, viz APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-3, fol. 22r–22v.

122 APH AMKV, úřední rukopisy, sign. VI-3, fol. 24r.

dokázal usmířit, měl Alžbětu zbavit trestu, pokud ne, měl ji s příslušnými písemnostmi poslat na jím stanovený termín před soud generálních vikářů. Z přípisu v prameni však vyplývá, že se kauzu a absoluci podařilo vyřešit v Čelivi.¹²³ O tom, že cesta do Žitavy nebyla levná záležitost, píše ve svém lístku Arnošt z Metelska. Mimo jiné se totiž přimlouval za plebána Jana v Loučimi, který kvůli nespecifikovanému provinění žádal o absoluci, aby s ohledem na jeho chudobu nebyl předvolán.¹²⁴

Závěrem tedy můžeme shrnout, že rapidně se zhoršující situace v husitských Čechách nejpozději na jaře 1421 postavila katolické duchovní před životní volbu, která většinou zásadně ovlivnila jejich další osudy. Kněží museli volit „buď, a nebo“, přičemž ani jedna možnost nenabízela jistotu. Přidat se k husitům znamenalo – mimo oficiálně omluvených případů krátkodobé konverze z důvodu obavy o život – zprerhání všech vazeb na katolickou církev a velmi neblahé vyhlídky v případě vítězství katolické strany. Přidržen se katolické víry znamenalo život ve strachu před pronásledováním ze strany radikálního křídla husitů, mnohdy alespoň dočasný útěk z působiště, ztrátu majetků a příjmů. Přesto však velká část duchovenstva volila tuto možnost, snášela v nejistých podmínkách „peskování“ svých nadřízených ohledně placení dávek, a naplňovala své poslání – pečovala o duše farníků. Pravidlo z doby tzv. „boje o fary“, že situace kléru závisela především na lokálních poměrech sil, platilo i nadále, avšak tažení radikálních polních obcí a bujení válečných zločinů mu dodávaly na dříve nevidaných fatálních důsledcích pro ty, kteří situaci nedokázali závčasů správně posoudit a přizpůsobit se jí.

Na uvedených příkladech se tato studie snažila ukázat především pestrost vnějších okolností, množství problémů a komplikací, stejně jako nejčastější přístupy a strategie, které tyto osoby uplatňovaly. Mnohé příklady ilustrují snahu čelit nepřízní osudu organizovaně a společnými silami. Vystává zde také poměrně ustálený vzorec řešení dočasného zhoršení bezpečnostní situace – útěk za hradby více či méně blízkého katolického hradu či města a pozdější návrat k původnímu beneficiu či přijetí jiného titulárního benefícia. Určujícím faktorem – zejména pro venkovské plebány – byly osobní vazby na katolické patrony, za je-

123 Ibidem, fol. 20r–20v.

124 APH AMKV, listiny, sign. 807 XXVII 30.

jichž zdmi vyhledávali útulek v čase akutního ohrožení, a na další činitele církevní správy, kteří v komplikovaném řešení jednotlivých kauz na dálku pomocí posílů a zmocněnců mohli vystoupit v jejich prospěch, půjčit peníze nebo poskytnout jinou materiální pomoc. Důležitým poznatkem je také fakt, že generální vikáři se navzdory všem komplikacím snažili udržovat si pomocí časté korespondence a hlášení dobrý přehled o situaci v jednotlivých regionech rozvrácené diecéze, dále že byli v zájmu podpory svých podřízených ochotni slevit z mnohých dříve běžných standardů a snažili se mezi svými podřízenými udržet maximální možný řád. Přes množství dokladů rozličného charakteru se však jedná jen o střípky, dokreslující více či méně známé okolnosti osudů katolíků za husitských válek. Jako další kroky výzkumu katolických struktur v husitských Čechách se nabízí revize výpovědní hodnoty Libri confirmationum a síťová analýza jejich obsahu.¹²⁵

125 Revizi výpovědní hodnoty LC, zejména co se jejich používání coby „klíče k určování katolíků v husitských Čechách“ týče, autor připravil v samostatné studii, viz výše citovanou studii v tisku O. VODIČKA, *Ut dicitur*. Síťovou analýzu jejich obsahu pomocí databázového zpracování by autor rád uskutečnil v budoucnu.

Administration of the disrupted Prague diocese during the Hussite wars

The Hussite wars marked all of the inhabitants of the Lands of the Bohemian Crown. They fell especially hard particularly on the fates of the approximately 10,000 Catholic clergy, who were placed before a difficult life choice and test. Still before the actual revolutionary explosion, the life paths of many clergymen were entangled in the so-called battles for parishes, when the Hussite patrons tried to push the Catholic clergy out of the benefices in good faith or under threat and vice versa. The definitive turning point came on 21 April 1421, when archbishop of Prague Conrad of Vechta adopted the Four Articles of Prague and undertook to persecute all his subordinates, who did not follow his example. His general vicars, who at that time were already in exile in Zittau, and along with them a large part of the secular and monastic clergy, many of whom convoked at extraordinary unofficial “synods” in Bělá pod Bezdězem and in Litoměřice, however, opposed him and declared their obedience to the interim administrator, bishop of Olomouc Jan Železný.

The provisional, so-called Zittau Consistory, through which Jan of Kralovice and Johánek of Dubá (later Johánek of Dubá and Šimon of Nymburk) led, was headquartered at the Zittau rectory, nevertheless it held office also at other properties there, to which its members had access. The personnel chancery counted approximately ten persons (general vicars, a scribe, statutory procurators), but we know from the witness lists that the sessions were attended also by a very changeable number of other actors (those summoned, the witnesses, messengers, procurators, public notaries). The treasury of St. Vitus's Chapter was – like the valuables and libraries of many exiled convents – hidden in a safe place, and particularly in the fortified cloister of the Celestines Ojbin near Zittau and at Castle Karlštejn. The main incomes of the consistory in exile were the fees for the granting of benefices and the so-called fumagium (hearth tax). The money was usually accumulated in the walls of protected centres (in Southwest and West Bohemian, most frequently Pilsen) and sent by messengers to Zittau. In their collection, the general vicars managed to express generosity and uncompromising thoroughness, according to the quite detailed information on local cir-

cumstances (whether the payer in fact holds his beneficium and collects incomes from it).

For the functioning of the ecclesiastical administration in calmer regions, particularly intensive communication using plenipotentiaries and emissaries proved to be crucial; for the smooth resolution of cases then also the personal ties between the actors. Some authorities of the general vicars were usually delegated to local deans and parish priests and some acts took place in alternative localities (again often Pilsen), but of necessary there was also the summoning of the actors to Zittau. A much greater role than ever before was played in the ecclesiastical administration by castles, to which Catholic clergy withdrew before the threat of radical Hussites temporarily and permanently under the protection of Catholic aristocrats. However, the many examples of halfway, improvised, realized by self-help and controversial resolutions of the needs and problems of the Catholic secular clergy illustrates how changeable, ambiguous and from today's point of view hard to understand an atmosphere dominated for Catholics in Hussite Bohemia.

II

LITERATURA

Jana GROLLOVÁ, *Memento mori středověkých reformních postil. Obraz života a smrti v písemné tradici českého středověkého kazatelství*. Ostrava / České Budějovice 2017, 336 s. ISBN 978-80-7464-937-0. ISBN 978-80-88030-22-5

Ve své první samostatné monografii se Jana Grollová snaží zúročit svůj dlouhodobý zájem o pozdně středověkou exegetickou literaturu. Množství studií a vědeckých statí této autorky o morální teologii v díle českých reformních myslitelů jako byli Tomáš Štítný, Petr Chelčický či Jan Rokycana již našlo své pevné místo v odborné diskusi. Není tedy divu, že se historička Jana Grollová rozhodla zasadit své dřívější výzkumy do celkového kontextu husitské postilografie. Syntéza *Memento mori středověkých reformních postil* ovšem neulpívá na pouhém parafrázování dříve publikovaných výstupů autorky. Grollová se snaží obohatit svou dosavadní pramennou základnu, a docílit tak vyváženějšího přístupu k vysoce komplexnímu a složitému tématu české reformní homiletiky druhé poloviny 14. a průběhu 15. století. Netřeba zdůrazňovat, že se jedná o velice odvážný krok, jenž si vyžaduje důkladnou znalost bohaté badatelské tradice a široké (editované i needitované) pramenné základny. A nejen to. Vzhledem ke stále živému a metodologicky progresivnímu diskurzu nad touto problematikou¹ si dokonce troufám tvrdit, že se jedná o jedno z nejtěžších témat české medievalistiky. Janě Grollové nelze upřít snahu o zodpovědné zvládnutí takto náročného úkolu, finální výstup její práce však zůstává kdesi na pomezí pramenné heuristiky a rozsáhlé přípravné studie.

Grollová se rozhodla začít svůj výklad velice obsírným nástinem dějin křesťanského kazatelství od jeho počátku až do konce středověku, a v návaznosti nato vylíčit i chronologický vývoj české postilografie do poloviny 14. století. Tyto dvě úvodní kapitoly tvoří zhruba čtvrtinu celého textu, což vzbuzuje otázku, zda je takto široce pojatý výklad opravdu důležitý k pochopení ústředního tématu monografie. Odpověď nemusí být negativní. Lze si představit takovýto

1 Velice živá badatelská diskuze nad problematikou pozdně středověkého reformního smýšlení se přitom neodehrává jenom na tuzemské scéně. Za vše zde zmiňme pravidelné konference a sborníky mezinárodní výzkumné platformy *The Bohemian Reformation and Religions Practise*. Za zmínku stojí též nedávno vydaná monografie francouzského historika Oliviera MARINA, *Geneze pražského reformního hnutí 1360–1419*, Praha 2017.

úvod ve formě eseje, která pojednává o problematice dlouhých dějin kazatelství jakožto o nutném předpokladu ke složitým teologickým otázkám pozdně středověkého reformního smýšlení. Jana Grollová se však snaží spíše o učebnicový přehled dějin homiletiky, jenž se opírá o fragmentární a neřádka velmi zastaralou literaturu.² Do textu se proto dostávají překonané a zjednodušující výkladové koncepty, čímž se prodlužuje jejich „životnost“ v odborné literatuře. Naopak zde téměř chybí reflexe moderního zahraničního bádání, které zaznamenalo v posledních padesáti letech nebývalý rozkvět.³

Název knihy zní velmi explicitně a vyvolává poměrně jasnou představu, o čem by mělo dílo pojednávat. Není zřejmé, zda bylo záměrem autorky vyprovokovat ve čtenářích touto cestou rozpor a diskusní potenciál. Samotné jádro syntézy totiž není primárně o nábožensko-kulturním fenoménu *memento mori* v té podobě, jak jsme zvyklí jej většinou chápat. Oproti konvenčnímu vnímání nauky o *dobré smrti* jakožto souboru normativních apelů a vzorců chování, podle nichž se má každý jedinec připravovat na svůj odchod z pozemského života, rozumí Jana Grollová této věroučné problematice mnohem širěji. Pod zastřešující pojem *memento mori* zahrnuje autorka v podstatě všechny aspekty morální teologie. Není pochyb o tom, že podmínkou křesťanské morálky vždy byla víra v Poslední soud, a s ní spojené otázky spásy a zatracení. Autorka se tedy zaměřuje na morální důraz reformního kazatelství a interpretuje ho vcelku logicky jako odraz dobové eschatologie. Nutno však podotknout, že nastíněné vnímání není v knize přesně definováno, a až ze samotného výkladu vysvítá, jak široce pojmu

2 Mezi často citovanými zdroji nacházíme kupříkladu přehledové publikace Hynka HRUBÉHO (*České postily. Studie literární a kulturně historická*, Praha 1901) či Josefa SMOLÍKA (*Kázání v reformaci*, Praha 1957; *Radost ze slova. Náčrt homiletiky*, Praha 1983). Mezi interpretačně zkreslujícími texty je třeba počítat i učebnicově laděné knihy Jiřiny KUBÍKOVÉ (*Kázání od času předreformního k velikému probuzení*, Praha 1998; *Kázání ve starověku a středověku*, Praha 2002).

3 Mezi neopominutelné platformy zveřejňující pravidelné vědecké výsledky v oboru studia kazatelství již více než šedesát let patří časopis *Medieval Sermon Studies* vydávaný společností *International Medieval Sermon Studies Society*. Z četných anglofonních monografií o kazatelské tematice lze poukázat alespoň na ediční řadu *Sermon* vydávanou dlouhodobě nakladatelstvím *Brepols*. Z této ediční řady Grollová cituje pouze knihu Beverly M. KIENZLE (ed.), *The Sermon* (Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental 81–83), Turnhout 2000.

memento mori Grollová rozumí. Čtenář se tedy může jenom dohadovat, jak jsou položeny badatelské otázky.

Jinak je tomu s pojmem *postila*, který Grollová objasňuje na samém začátku své práce, ještě před úvodními kapitolami. Definice rozebíraného typu pramene jakožto exegetického textu navázaného na mešní perikopy bez ohledu na formu jeho prezentace je vskutku klíčová, neboť umožňuje do souboru zkoumaných textů zahrnout kromě kazatelských sbírek i spisy laických autorů, které byly určeny pouze pro domácí čtení. Nepřekvapí tedy, že se v knize setkáme nejen s díly Konráda Waldhausera (*Postilla studentium sanctae universitatis Pragensis*), Jana Rokycany, okrajově pak s díly Milíče z Kroměříže, Matěje z Janova, Jana Husa a Jakoubka ze Stříbra, ale i se spisem Tomáše Štítného (*Řeči nedělní a sváteční*). Appendix nastíněného výčtu autorů tvoří samostatná podkapitola věnovaná Martinovi Philadelphovi Zámorskému a jeho *Postille evangelické* z konce 16. století.

Jana Grollová zvolila popisnou formu výkladu. Po krátkém životopisném medailonu toho kterého autora vždy následuje obecná charakteristika jeho postily a poté dochází k zevrubné parafrázi jednotlivých pasáží díla (většinou kázání). Tento postup má jistě svá úskalí. Neumožňuje kupříkladu přehledně sledovat vývoj jednotlivých náboženských trendů, jako jsou otázky individualizace svědomí, vztah milosti posvěcující a lidského jednání, role eucharistie ve spáse člověka a mnohé jiné. Snaha o úplné postihnoutí rozebíraných děl zde tedy brání problémově zaměřené komparaci. Ta by přitom byla více než žádoucí, neboť by mohla přispět do diskuse o problematickém konceptu tzv. předchůdců Husových. Místo toho se Jana Grollová řečeného konceptu nekriticky přidružuje.

Autorce se nedá upřít vhléd do teologické problematiky. Tento potenciál však vyznívá poněkud na prázdno kvůli chaotické systematizaci textu. Jeden příklad za všechny. Jana Grollová pocituje nutnost obeznámit čtenáře se strukturou bohoslužby a základní teologií mešní liturgie. Navzdory předpokládané znalosti liturgiky u cílové skupiny čtenářů připustíme, že tento výklad může být za jistých okolností užitečný. Řečený nástin však zaznívá uprostřed kapitoly o Konrádu Waldhauserovi a jeho postile (přesněji řečeno na začátku třetí podkapitoly), aniž by bylo vysvětleno, proč se tak děje právě zde. Podobné prvky činí text knihy dosti zmatečným, nehledě na občasné opakování jednotlivých částí výkladu v různých kapitolách. Za textem knihy nalézáme několik tabulek, které přehled-

ným způsobem ukazují proměnlivé části bohoslužby (tzv. *proprium*) v průběhu liturgického roku a vztah sledovaných postil k mešním perikopám.

Kniha *Memento mori středověkých reformních postil* tedy vzbuzuje kontroverzní pocity. Na jednu stranu přispívá k současné odborné debatě, na druhou stranu nenabízí žádné nosné interpretační modely. Na jedné straně znovu otevírá badatelské otázky nad dříve probádanými prameny, na druhé straně petrifikuje zastaralé výzkumné teze a koncepty. Zdá se tedy, že největší přínos předkládané publikace spočívá v jejím diskusním potenciálu, to zřejmě nebylo prvotním záměrem autorky. Bude to právě odborné plénum, které snad odpoví na předložená témata formou dalších výzkumů. Před stejnou výzvou však stojí i Jana Grollová, která by si nad takto připraveným tématem mohla (a snad i měla) položit další otázky.

Vojtěch Večeře

***Nejstarší městská kniha tábořská z let 1432–1452*, Alena M. Černá – František Šmahel (ed.), Praha, Centrum mediévistických studií 2017 (= *Archiv český XLII*), XLVII + 323 s. + CD v příloze. ISBN 978-80-7007-497-8**

Je to naše snad vůbec nejznámější (středověká) městská kniha – vděčí za to nikoli svému stáří (byť i ona náleží do nepočetné skupiny dochovaných městských knih z doby před polovinou 15. století), ale okolnostem jiným: tou první z nich je místo vzniku, tedy Tábor, kde jen o něco málo více než desetiletí dělí proslulé tábořské kádě na straně jedné a přechod (de facto téměř kontinuita, především s městskými knihami ústeckými) na obvyklý způsob evidence majetkoprávních transakcí na straně druhé. Z téhož se odvíjí bod druhý: patrně žádná jiná městská kniha u nás se nedočkala tak detailní a v dlouhém časovém horizontu neutuchající pozornosti jako právě tato – do mnoha stovek stran jdou studie velkým dílem (ne-li takřka výhradně) založené právě na tomto prameni. A navázat lze aspektem třetím: v onom úctyhodném objemu literatury, vzešlé z pozornosti věnované prvním desetiletím existence Tábora prakticky nepřetržitě od dob prvního tábořského historiografa Martina Koláře (1836–1899), ční nejstarší tábořská městská kniha doslova jako solitér nejen s ohledem na svou mimořádnou výpo-

vědní hodnotu, ale nemalou měrou i v důsledku krajně neblahých osudů, jež postihly tábořský městský archiv roku 1850. Nešetrné vystěhování z radnice bylo následováno jeho rozptýlením a z velké části zničením. Ztráty zcela fatální (minimálně z hlediska detailního vhledu do vnitřních dějin města) se týkají celého pohusitského století, z něhož máme dochovány jen jednotliviny, byť mezi nimi, pravda, i minimálně dvojí unikát: kostelnický počet 1509/1510, náležející k nemnoha památkám svého druhu,¹ a právě nejstarší městskou knihu. To, že zůstala zachována, působí téměř jako zázrak – neznámo kdy se ji podařilo folmavskému faráři a vlastenci Antonínu Krejčímu uchránit před rozřezáním na kornouty, tím, že knihu zakoupil a roku 1868 věnoval do Musea Království českého (dnešní Národní muzeum), v němž byla dlouho uložena pod signaturou F 228.

„Nejstarší tábořská městská kniha“ (dnes uložená ve fondu Archiv města Tábor ve Státním okresním archivu v Táboře) je terminus technicus tak zažitý, že vzdor jeho nepřesnosti (jde vlastně o rychtářský rejstřík) jej užívají celé generace badatelů, a zachovali jej i editoři tohoto pramene, A. Černá a F. Šmahel (v titulu a následně i v celé publikaci). (Ostatně i poměr stran a jejich rozměry, výška 295 mm a šířka 110 mm, odpovídají ustálenému formátu úročnic aj. rejstříků, doložených z téže doby z prostředí sousední rožmberské administrativy.) Vzdor enormnímu zájmu, jemuž se pramen těšil, a posloužil jako opora výzkumu sahajícího od regionální mikrotopografie až po šíře (a komparativně) založený výzkum skladby řemesel či fungování městské správy, nedočkal se v uplynulých 150 letech edice.

Meritem svazku je edice nejstarší tábořské městské knihy (rychtářského rejstříku). Je opatřena detailním poznámkovým aparátem všude tam, kde jmenované osoby, případně místa či jiné reálie dovolují identifikaci, resp. vysvětlující komentář; rozumí se, že edice je doprovázena rejstříkem osobním a místním (v případě frekventovaných lokalit – vedle Tábora, jehož jméno explicitně přichází všeho všudy jednou, jde o (Sezimovo) Ústí – jsou hesla strukturována mikrotopografickými údaji typu hrad, rynek, klášterišť apod.); velmi užitečný je ovšem

1 Rudolf TECL, *Církevní správa a náboženské poměry v Táboře během druhé poloviny 15. a na počátku 16. století (s edicí účtu tábořských kostelníků z let 1509–1510)*, Tábořský archiv 10, 2000–2001, s. 213–279.

i rejstřík věcný, v němž jsou evidována řemesla, prvky kulturní krajiny (cesta, dědina, louka, mlýn, rybník apod.) i celá řada dalších jednotlivin pozoruhodných z hlediska kulturněhistorického i / nebo jazykového. Neomezenou možnost vyhledávání výrazů či libovolných slovních spojení nabízí potom digitální forma edice, ve formátu .pdf k dispozici na příloženém CD. Jednotlivé zápisy byly editory očíslovány, což výrazně usnadní orientaci v textu. Ediční zásady obecného rázu i vyplývající ze specifik česky a latinsky (latina se ovšem v editované knize uplatňuje takřka výhradně v datačních formulích) psaných textů jsou vytčeny v závěru úvodní stati (s. XLIII–XLVII).

Úvodní část tvoří popis pramene a sondy do jeho výpovědní hodnoty; plastickou představu o knize jako celku i formě zápisů rukama jednotlivých písařů poskytuje barevná obrazová příloha (s. 239–254). Popis pramene (složky, filigrány) je následován téměř detektivní analýzou pořadí složek, resp. časového postupu zápisů do rejstříku. Ta vedla mimo jiné k předpokladu, že již zhruba roku 1435 (tedy pár let po svém založení) byl rejstřík opatřen vazbou (a právě odtud se odvíjely ony anomálie v posloupnosti zápisů – s. XI–XII). Vnitřní rozbor knihy se ubírá po několika základních liniích: východiskem je identifikace písařských rukou a mechanismu vedení register – zachyceno bylo celkem 9 písařů s výrazně nestejným objemem let, v nichž přicházejí, a potažmo jimi vyhotovených zápisů, a evidentní je i tolik, že záznamy byly činěny i paralelně více písaři; zajímavým postřehem je např. zmenšující se písmo v postupně zaplňovaném (a evidentně tedy dávno předtím svázaném) rejstříku. Pojednáno je i o formě datací, psaní dnů v týdnu i letopočtů, ale také měnách, které v knize figurují (s. XV–XXI). Nastíněn je systém tábořské správy, resp. především úloha rychtářů (období jejichž úřadů bylo určující z hlediska vnitřního členění rejstříku) v tomto kontextu (s. XXI–XXVI; tamtéž posloupnost rychtářů); a je to právě rychtářský rejstřík, jenž dokládá, že nejpozději v době jeho založení existovala již na Táboře městská rada, a připomínají se také konšelé po boku rychtáře (1435), to vše ještě v době před známým privilegiem císaře Zikmunda (25. ledna 1437), jímž pro Tábor platila práva Starého Města pražského; ohlas (dopad) tohoto privilegia ovšem v žádné formě v rychtářském rejstříku nezachytíme (s. XXIV). Základním závěrem plynoucím z obsahu záznamů v rejstříku je především skutečnost, že ve sledovaném období plnil úlohu, která běžně připadala městským knihám trhovým (tento moment se ostatně odrazil právě v označení rejstříku za

městskou knihu) – trhy, směny a vzdávání nemovitostí (tj. domů i pozemků) v obvodu městského práva stačilo evidovat pouze tímto způsobem. Přitom paralelně – jak svědčí zmínky přímo v rejstříku – v Táboře jedna či více městských knih bylo vedeno (zápis z roku 1435: „... jakož prvé v knihách na Hradišti zapsáno jest“, s. 133, č. 661), dle kontextu snad šlo o knihy sirotčí. Pozornost je konečně věnována i právní stránce obchodních transakcí (purkrecht apod.), a drobným, ale pozoruhodným závěrem, jenž z knihy plyne vcelku jednoznačně, je lichva, která podle všeho ani na Táboře nikdy nezmizela, nebo minimálně od 30. let je doložitelná (souborně s. XX–XXI).

Zprávu o edici městské knihy by se slušelo uzavřít poukazem na základní směry, v nichž lze předpokládat nejvýraznější badatelský profit. V případě městské knihy tábořské – a tento moment byl zmíněn již shora jako jedno z jejích specifíků – bychom jen těžko hledali téma, k jehož studiu by dosud neposloužila. Základní jména a tituly eviduje úvodní přehled dosavadního bádání (s. VII–VIII), pohled do bibliografie (s. 233–235) ozřejmí v úplnosti, jak dalece byla nejstarší městská kniha tábořská využita. Část výpovědní hodnoty městské knihy je naznačena i v úvodní stati – za prvé kulturněhistorická, týkající se bezprostředně výpovědi knihy ve vztahu k cenám městských nemovitostí a frekvenci transakcí s nimi (s. XXVI–XXVII), teritoriálního rozptylu venkovských majetků (polnosti, louky, zahrady, mlýny, stodoly a stodolní parcely) pod městským právem, transakce s nimiž se v knize ocitly (s. XXVIII–XXXI), a topografie města (hrad, hradby apod.) a jeho bezprostředního okolí (pomístní jména) ve světle zápisů v knize (XXXII–XXXIII). Za druhé pak jazyková. Detailní pozornost, a v tomto rozsahu je výpověď městské knihy využita vůbec poprvé, je věnována analýze z hlediska češtiny – skutečnost, že jde o datované, až na výjimky (datační formule apod.) výhradně česky psané zápisy, umožňuje zkoumat stav jazyka v jasně vymezeném údobí, a to v zaručeně autentickém znění (v originálu, a nikoli v mladším opisu, nevyhnutelně „kontaminovaném“; s. XXXIII–XLIII).

Přítomným edičním počinem získalo studium (i revize výzkumů starších badatelů, které se nejednou ukazují jako nezbytně minimálně v dílčích ohledech) tábořských dějin v prvních desetiletích existence města spolehlivou pramennou oporu. Ostatně potřeba kritické edice tohoto mimořádně závažného pramene byla pocitována již dlouho, a také záměr na její vydání je staršího data. Je symbolické, že se záslužného úkolu ujal František Šmahel (ve spolupráci s lin-

givistkou Alenou Černou, jež je historikům známa jako editorka Starých letopisů českých), jehož výzkumy založené na studiu městské knihy se datují od počátku 80. let a byly všestranně zužitkovány v syntéze *Dějiny Tábora* I/1–2 (1988, 1990), dovedené do roku 1452. Toto dílo se stalo v jistém smyslu završením jedné z etap tábořské historiografie. Po třiceti letech (u příležitosti 600. výročí založení města) se *Dějiny Tábora* dočkají svého pokračování. Díl II by měl obsahovat léta 1452–1648 a nově vydán bude i díl I. Ze studia písemných pramenů o sobě samých asi jen stěží vzejdou významnější addenda et corrigenda, docela něco jiného ovšem platí o tábořské archeologii, jež za poslední tři desetiletí pokročila velmi významně.² Ve spojení s její výpovědí se mohou ukázat v novém světle i věci zdánlivě dávno známé. Výpověď nejstarší tábořské městské knihy tak stále není uzavřena.

Robert Šimůnek

***The Medieval Chronicle* 11. Erik Kooper – Sjoerd Levelt (ed.), Brill, Leiden – Boston 2019, ISSN 1567–2336; ISBN 978–90–04–34158–6 (hardback); 978–90–04–35187–5 (e-book).**

Časopis *The Medieval Chronicle* založený v roce 1999 z iniciativy Erika Koopera, profesora utrechtské univerzity, předního odborníka v oblasti středověké anglické literatury a kultury a středověké historiografie, zakladatele Společnosti pro středověkou kroniku (*Medieval Chronicle Society*), k publikaci vybraných příspěvků ze stejnojmenných mezinárodních konferencí pořádaných ve dvou- až tříletých intervalech od roku 1996, dospěl již do jedenáctého čísla. Vydávání časopisu se od tohoto čísla ujalo renomované nakladatelství pro publikování odborné společenskovědní literatury Brill Publishers. Přechod k novému vydavateli umožnil lepší grafickou úpravu stránky a užití nového typu písma, především pak umístění poznámek pod text místo na konec studií. Svazek obsahuje jednak

2 Pro ilustraci tu stačí uvést areál hradištského / tábořského hradu a přiléhajícího hradebního systému, v tábořské městské knize opakovaně zmiňované (Roman LAVIČKA – Ladislav ČAPEK – Jiří FRÖHLICH – Jiří HAVLICE – Rudolf KRAJÍČ – Lukáš REITINGER, *Královská založení na jihu Čech za vlády posledních Přemyslovců*, České Budějovice 2016, s. 129–157).

příspěvky ze sedmé mezinárodní konference o středověkých kronikách konané v Liverpoolu v roce 2014 a dodané přímo redakci. Jak konstatují editoři, geograficky zahrnuje území od Iberského poloostrova přes Francii po Flandry, od Walesu po Kypr a od Benátek přes Bavorsko do Polska včetně oblasti Severního moře. Chronologicky zahrnuje období od pozdní antiky do počátku 17. století s těžištěm ve 13.–15. století. Autoři příspěvků se zabývají formálními aspekty historických textů, narativní strategií, vztahem veršů a prózy, latinskými i vernakulárními texty. Významnou inovací oproti předchozím ročníkům je zařazení recenzí prací o středověkých kronikách.

Po předmluvě editorů Erika Koopera a Sjoerda Levelta následuje dvanáct příspěvků publikovaných v angličtině, francouzštině a němčině, vždy s anglickým abstraktem v úvodu.

Marcus Bull (Severokarolínská univerzita v Chapel Hill) se ve studii *Eyewitness and Medieval Historical Narrative* zaměřil na povahu zpráv, v nichž se antičtí a středověcí kronikáři odvolávají na autopsii jako zdroj svých informací a podává analýzu dvou historických textů psaných na základě očitého svědectví – vyprávění o čtvrté křížové výpravě Roberta de Clary a historii Velkého obležení Malty v roce 1565 od Francesca Balbiho di Correggio (1505–1589). Výsledkem podrobné analýzy je konstatování, že autorovo prohlášení o očitém svědectví není automaticky zárukou spolehlivosti, ale že toto svědectví je ovlivněno komplexem interakcí mezi percepcí, pamětí a narativizací.

Dominique Adrian (Lotrinská univerzita, Metz), *La Chronique de Memmingen: histoire et luttes politiques dans une ville d'Empire au XVe siècle*, obrátil pozornost k dosud nevydané Kronice města Memmingen a k jejím autorům, předním městským obchodníkům a politikům, Erhardu Wintergerstovi, který vylíčil dějiny města od bájných počátků do své doby, především však období let 1440–1471, a jeho pokračovateli Heinrichu Löhlinovi, jenž ji dovedl do roku 1497. Oba byli příslušníky opozice proti městskému patriciátu a podávali historii dlouhotrvajících konfliktů z neobvykle osobní perspektivy. Na příkladu Memmingenu ukazuje autor zároveň šíření zájmu o historiografii, který se vyvinul okolo poloviny 16. století v Augšpurku a Norimberku.

Anders Bengtsson (Univerzita Stockholm) si v článku *La rôle du connecteur car (ou nam/enim) dans la prose historique: connecteur interphrastique* položil lingvistickou otázku, jaká byla úloha spojky „car“, eventuálně jejích latinských

ekvivalentů, ve staré a středověké francouzštině, přičemž analyzoval frekvenci a funkci této spojky ve starofrancouzských historiografických prozaických textech, v anglonormanském Brutovi, ve Froissartových Kronikách, v Pamětech Philippa de Commyne a v latinské Knightonově Kronice.

Kim Bergqvist (Univerzita Stockholm), *The Vindication of Sancho II in the Crónica de Castilla: Political Identity and Historiographical Reinvention in Medieval Castilian Chronicles*, představuje Kastilskou kroniku sepsanou okolo roku 1300 jako spis zdůrazňující prvenství a význam kastilského krále Sancha II., původce bratrovražedných bojů, a prosazující prvenství a význam Kastilie na Iberském poloostrově a potřebu spojenectví mezi monarchií a aristokracií.

Catherine Blunk (Univerzita Drury, Springfield, USA), *Faux Pas in the Chronicles: What is a Pas d'Armes?*, upozornila na problémy s identifikací „Pas d'Armes“, speciálního typu turnaje v 15. století, ve středověkých kronikách, jejichž autoři neužívali vyhraněnou terminologii a uvedené popisy často nedostávají ke zjištění typu turnaje.

Nicolas Coureas (Kyperské výzkumné centrum, Nikosie) v příspěvku *The Perception and Evaluation of Foreign Soldiers in the Wars of King Peter I of Cyprus. The Evidence of the Cypriot Chronicles and its Shortcoming*, pojednává o cizích vojácích působících na Kypru za Petra I. (1359–1369). Na základě soudobých kronik zkoumá jejich vojenský význam i důvody, proč se kyperská šlechta bránila jejich přítomnosti.

Lisa Demets (Univerzita Ghent), *Toujours loyal. A Middle Dutch Chronicle of Flanders by Jan van Dixmude in Sixteenth-Century Ghent*, analyzuje text středoholandské Znameníte flanderské kroniky (Excellente Cronike van Vlaenderen) ze 16. století, známé též jako Flanderská kronika pseudo-Jana z Dixmude, zapsané v rukopisu Gentské univerzitní knihovny G 6181. Autorka dospěla k závěru, že rukopis představuje nově napsanou („přepsanou“) verzi kroniky. Jejím původcem byl gentský patricij Jan z Dixmude, který upravil text v souladu se svými politickými a společenskými ambicemi. Na základě tohoto textu konstatuje L. Demets úzkou vazbu vlámské historiografie ve Flandrech 15. a 16. století na politickou praxi, zvláště pak v okamžicích krizí a revolt.

Catherine Emerson (Irská národní univerzita Galway) se ve studii *Using an Exemple: Denis Sauvage, Philippe de Commynes and the 'Vieil Exemple'* zabývá ediční strategií Denise Sauvage, editora Mémoires Philippa de Commynes,

který ve svém vydání z roku 1552 jako první použil autorovo označení „Mémoires“, a zamýšlí se nad jeho dnes neidentifikovatelnou rukopisnou předlohou.

Rodrigo Furtado (Univerzita Lisabon), *Reassessing Spanish Chronicle Writing before 900: The Function of Compilation in Oviedo at the End of the Ninth Century*, zjistil na základě analýzy dvou souborů španělských středověkých dějin existenci kompilace univerzálních dějin, která vznikla krátce před rokem 900 v Oviedu a měla uspokojit zájem o čtivé univerzální dějiny v tomto prostředí.

Na základě analýzy Velšských analů obsažených ve Svatodavidské kronice z druhého desetiletí 13. století zjistil Henry Gough-Cooper (nezávislý badatel) ve studii *Decennovenal Reason and Unreason in the C-Text of Annales Cambriae*, že jejich autor, neznámý skotský patriot, vycházel z devatenáctiletého komputistického cyklu a upravil svůj spis tak, že pokrývá „velký cyklus“ 532 let (684–1216), na jehož konci se symbolicky objeví velšský panovník Llywelyn Fawr aby vedl Velšany k osvobození od cizí nadvlády.

John Melville-Jones (Univerzita Západní Austrálie – Crawley), *The Battle of Gallipoli 1416: A Detail Rescued from a Chronicle*, srovnává dvě dochované verze listu benátského velitele Petra Loredana o bitvě Benátčanů s Turky u Gallipoli 29. května 1416. List je dochován jednak v soudobé kronice Antonia Morosiniho a v pozdějším spisu Maria Sanuda *De origine urbis Venetae et Vita omnium ducum*. Autor se přitom zaměřil na skutečnost, že Mario Sanudo vynechal informaci o incidentu popsáném v listu, a dospěl k závěru, že nešlo o opomenutí, ale o záměrné vynechání příslušné pasáže, a to nejspíše proto, že se týkala Mariova vzdáleného příbuzného Dolfina Verniera.

Příspěvek Grischy Vercamera (Historický ústav Tadeusze Manteuffela Polské akademie věd, Varšava) *The Origins of the Polish Piast Dynasty as Chronicled by Bishop Vincent of Kraków (Wincenty Kadłubek) to serve as a Political Model for His Own Contemporary Time*, je zaměřen na vylíčení počátků Piastovců v Kronice krakovského biskupa Vincenta Kadłubka, který na rozdíl od autora nejstarších polských dějin Galla Anonyma bez zábran líčil panovníky nové dynastie jako usurpátory a nehledal jejich genealogickou návaznost na předchozí dynastii. Jeho podání považuje G. Vercamer za politický model pro Kadłubkovu vlastní dobu a varování pro současné Piastovce. Podle Kadłubka nejsou důležití králové, ale potřeby lidu. Pokud polští králové nejednají v zájmu svého lidu, mají být sesazeni. Protože rozhodující u Vincenta byl lid, krakovský biskup nepotře-

boval prokazovat kontinuitu vládnoucí dynastie, jako většina soudobých evropských historiků.

Recenzní část časopisu je věnována anglickému překladu italské Kroniky Amadi od Nicolase Courease a Petera Edbury (Karl Borchardt) a francouzskému překladu Staročeské kroniky tzv. Dalimila s komentářem a obsáhlou studií Eloïse Adde (Ivan Hlaváček).

Jedenácté číslo časopisu uzavírá edice anglické Kroniky o Nizozemí ze 17. století, jejíž počátky sahají zpět ke středověké tradici holandských kronik (*Anthony Munday's Briefe Chronologicall Suruay Concerning the Netherlands and the Medieval Chronicle Tradition of Holland in the Early Modern Period: Introduction and Edition*). Edici připravil Sjoerd Levelt.

Publikované příspěvky se, jak je u časopisu *The Medieval Chronicle* obvyklé, vyznačují vysokou odbornou úrovní. Chvályhodná je také snaha editorů zařazovat tématicky různorodé příspěvky, stejně jako příspěvky z různých geografických a společenských prostředí, což umožňuje srovnávání historiografických textů z různých oblastí Evropy a zjišťování jejich společných rysů i místních specifík.

Marie Bláhová

Akteure mittelalterlicher Aussenpolitik: Das Beispiel Ostmitteleuropas, Stephan Flemmig – Norbert Kersken (ed.), Tagungen zur Ostmitteleuropaforschung 35, Verlag Herder – Institut, Marburg 2017, 380 s. ISBN: 978–3879694150.

Recenzovaný sborník je dalším z řady výstupů každoročních zasedání či konferencí (*Tagungen zur Ostmitteleuropaforschung*) v německém Herder-Institut v Marburgu. Jeho redaktoři tentokrát zaměřili svoji pozornost na činitele zahraniční politiky, a to z nejrozmanitějších úhlů, v obvyklém zájmovém území – ve středovýchodní Evropě. Podle zařazených příspěvků do takto vymezené středovýchodní Evropy redaktoři počítají východní část Německa včetně Saska, Braniborska a Pomoří přes Česko, Polsko, Uhry až po pobaltské státy Litvu, Lotyšsko a Estonsko. Celkově do sborníku přispělo 16 historiků z Německa, Česka, Polska, Litvy a asi Ruska v 17 příspěvcích.

Posuzovanou monografií otevírá programová stať redaktorů Stephana Flemiga a Norberta Kerskena, *Akteure und Instrumente mittelalterlicher Aussenpolitik im östlichen Mitteleuropa*, upozorňující jak na nejrozličnější činitele, tak na prostředky tehdejší mezinárodní diplomacie. K úvodní stati se přimyká rozsáhlý přehled dosavadních výzkumů na tomto poli od Norberta Kerskena, *Aussenpolitik in spätmittelalterlichen östlichen Mitteleuropa. Ein Forschungsbericht*. Stejně tak na samotný závěr monografie jakési shrnutí a komparaci rysů diplomacie na západě a východě Evropy přináší závěrečná stať Martina Kintzingerera, *Spätmittelalterliche Aussenbeziehungen im Westen und Osten Europas. Ein Tagungsresümee*.

Z české strany se na monografii podíleli dva čeští historikové, ale české téma je obsaženo též ve třetím příspěvku německého historika, jemuž se budeme podrobně věnovat níže. Přehled problémů spojených se zkoumáním zahraniční politiky Českého království ve 13. století otiskl Robert Antonín, *Akteure und Mechanismen in der Aussenpolitik der letzten Přemysliden*. Na něj v jistém smyslu navázala důkladným rozбором trenčínských a vyšegrádských jednání Jana Lucemburského, Kazimíra Velkého a Roberta z Anjou Lenka Bobková, *Die Verhandlungen zwischen Böhmen, Polen, dem Deutschen Orden und Ungarn in Trentschin und Visegrád im Jahre 1335*. Do určité míry se českých dějin dotýká příspěvek o zahraniční politice polských magnátů, mezi kterými zvláště ve 30. letech 15. století byli i podporovatelé či spojenci českých husitů, kteří se dokonce zúčastnili vojenského tažení do Čech v roce 1438, srov. Dariusz Wróbel, *The Polish Magnates as the Sovereign Subject of Foreign Politics during Interregnum and Minority of Rulers (1382–1386, 1434–1438)*. Je nutno ještě dodat, že na závěr monografie je otištěn seznam zkratk, rejstřík a medailonky autorek a autorů.

Z hlediska českých dějin je ovšem nejpozoruhodnější příspěvek Uwe Trespa, *Gewalt und Diplomatie. Böhmisches Aussenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts*. Autor totiž ve svém článku vyostřil rozpor mezi českou diplomacií a aktivní českou vojenskou mocí, jež vzešla z husitské revoluce, a stala se oporou pohusitského nestabilního státu. Na začátku Tresp vychází z tradičních východisek hodnocení tohoto období: z pohusitské konfesionální a národnostní dezintegrace České koruny a její „kacířské“ izolace v křesťanské Evropě. Vzápětí staví do centra pozornosti vzestup vůdce utrakvistické šlechty, pozdějšího

gubernátora a „národního“ krále Jiřího z Poděbrad, jenž od počátku usiloval o opětné scelení země včetně revindikace českých lén v Římskoněmecké říši a o zvýšení prestiže a vymanění se z izolace v Evropě.

Autor poté definuje a analyzuje hlavní směry české zahraniční politiky pod taktovkou gubernátora a krále Jiřího Poděbradského: Revindikace českých lén v sousední Římskoněmecké říši, znovuzačlenění české monarchie do kruhu stře-doevropských mocností a dynastií a začlenění České koruny do křesťanské Evropy. Česká revindikace lén usilovala obnovit rozsah lén z doby Karla IV. a stala se součástí všech pohusitských volebních kapitulací českých králů od Zikmunda Lucemburského v roce 1436. V době Jiřího Poděbradského byla s pomocí odstrašující vojenské moci nejprve prosazována například proti Sasku v letech 1450–1454 a teprve po jeho zvolení českým králem byla vojenská expanze nahrazena v letech 1458–1460 politikou uzavírání smluv tzv. erbanůnků (dědičných spolků) posilovaných uzavíráním aliančních svatebních smluv například se Saskem, Braniborskem, Bavorskem a Uhry (s. 217–218). Další smlouvy o přátelství a pomoci uzavřel Jiří z Poděbrad s Rakousy v roce 1459, s Polskem v roce 1462 a Francií v roce 1464. Po opuštění plánu na zvolení římským králem nabídnutém mu bavorskými Wittelsbachi Poděbrad znovu podpořil císaře Fridricha III. v roce 1463 a tak neustále upevňoval postavení České koruny jako stře-doevropské velmoci. V souvislosti s narušením nejdůležitějšího vztahu království k římské kurii po zrušení kompaktát papežem Piem II. v roce 1462 vznikl Poděbradův mírový plán s návrhem jakési federace křesťanských států Evropy a odmítnutím svrchovaných nároků papežství a císařství, jež tak měly být vyřazeny z rozhodování o integraci husitské monarchie do křesťanské Evropy. Tresp při časté idealizaci mírového plánu a jeho aktualizace v souvislosti s moderní integrací Evropy upozornil, že reálně byla tato tzv. Poděbradova mírová politika ovlivňována a modifikována vojenskou mocí České koruny, jež také stála za vzestupem husitského státu mezi velmoci střední Evropy (s. 221).

Tresp má hodně co říci právě k posledně uvedenému vztahu mírové politiky a vojenské moci Českého království. Může zde vycházet ze své průkopnické knihy *Söldner aus Böhmen. Im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhundert*, Paderborn 2004, objevující v českých zemích kapitálový trh s kapitalistickými podnikateli obchodujícími s pronajímáním českých žoldněřů. V recenzovaném příspěvku charakterizoval český dezintegrovaný

stát jako politického trpaslíka s velkými vojenskými silami. Právě válečnou sílu husitských Čech a Moravy využíval gubernátor a král Jiří z Poděbrad jako prostředek v prosazování své zahraniční politiky (s. 222). Podle autora vedl Jiří z Poděbrad agresivní politiku s vojenskými vpády proti svým sousedům: Sasku v letech 1450 a 1454–1459, Rakousku v letech 1458 a 1463 a lénům Hohenzollernů v Dolní Lužici a také proti Frankům v roce 1461.

Na základě již uvedené Trespovy knihy závěrem autor uvedl dokonce přímý vliv trhu s žoldněři na zahraniční politiku. Trhy s žoldněři v Českém království a ve švýcarském spříseženstvu představovaly nejdůležitější takové trhy ve střední Evropě. Využívala je jak česká a moravská šlechta se svými družinami, tak zájemci ze zahraničí. Král Jiří z Poděbrad nařídil v roce 1462, že každé verbování českých žoldněřů pro zahraničí je možné pouze s královským povolením a dokonce doporučoval, pro koho se má verbovat. Tím využívání českých žoldněřů v zahraničí podřídil zájmům české politiky (s. 225). Navíc někteří příslušníci české a moravské šlechty, kteří působili jako váleční podnikatelé, žoldněři nebo tiši společníci těchto podnikatelů, působili přímo v okolí krále Jiřího Poděbradského jako jeho švagr Jan Calta z Kamenné Hory na Chomutově, Racek z Janovic a Jaroslav Lev z Rožmitálu. Všichni jmenovaní se podíleli na zprostředkování českých žoldněřů do Bavorska – Landshutu v letech 1460 a 1461.

V zajímavému příspěvku Tresp nicméně píše o Poděbradově sporném povýšení na trůn a jeho sporném království jako šlechtického povýšence proti zástupcům konkurenčních dynastií (s. 215 a 218). Nerozumím, co je na Jiřího království sporného? Snad, že měla být dána přednost dynastickým nárokům, plynoucím z příbuzenství s českými králi? Ale autor nebere do úvahy, že České království bylo již po vymření Přemyslovců a poté Lucemburků volebním královstvím. Pokud autor váhal na s. 220 přisoudit mírový plán Antoniu Marinimu nebo králi Jiřímu z Poděbrad, tak je od Františka Palackého známo, že základ plánu pocházel od Mariniho již v roce 1461. Na rozdíl od autora bych také nebyl tak akurátní, že ve věci usilování o římskoněmeckého krále by nešlo o českou zahraniční politiku, ale říšskou (s. 219). Česká koruna patřila sice k Římskoněmecké říši, nicméně tento vztah se po vypuknutí husitské revoluce natolik uvolnil, a husitští politici, stejně jako pohusitští čeští králové včetně Poděbrada si počínali zcela suverénně, což dokazoval nejen mírový plán, ale i fakt, že kurfiřtské kolegium se rozpadlo, na což poukázal před několika lety již František Šmahel.

Uvedené výtky jsou ovšem okrajové a nijak se nevztahují k hlavním závěrům studie. Poukaz na obratné Poděbradovo využívání jak vojenských sil, případně jen jejich odstrašující síly a výhružného potenciálu, střídané diplomatickými prostředky uzavíráním smluv a svatebních dohod po roce 1458, jakož i vysokou diplomacií v podobě ještě pozdějších mírových poselstev, je domnívám se zcela na místě. Některé české vojenské výpady do zahraničí se odehrávaly dokonce současně s realizací mírového plánu a rovněž samotný trh s žoldáky jako nástroj zahraniční politiky král Jiří z Poděbrad využíval až po roce 1462. Jiří z Poděbrad jako obratný feudální politik používal všechny prostředky, jež mu doba umožňovala, od vojenských až po mírová poselstva. A možná ne naposledy je pro českou stranu nejzajímavější samotný úhel pohledu německého historika na husitské království Jiřího z Poděbrad, charakterizující ho jako středoevropskou velmoc s odstrašující a hrozivou vojenskou silou, využívanou v zahraniční politice a zděděnou ovšem z doby husitské revoluce.

Jiří Jurok

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

AČ	Archiv český
AICP	Acta iudiciaria consistorii Pragensis
ANM	Archiv Národního muzea
APH AMKV	Archiv Pražského hradu, Archiv metropolitní kapituly u sv. Víta
ASP	Acta summorum pontificum res gestas Bohemicas aevi prahussitici et hussitici illustrantia
AUC	Acta universitatis Carolinae
AUPO	Acta Universitatis Palackianae Olomucensis
BSSSM	Biografický slovník Slezska a severní Moravy
CDB	Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
CIM	Codex juris municipalis regni Bohemiae
ČČH	Český časopis historický
ČKD	Časopis katolického duchovenstva
ČMM	Časopis Matice moravské
DP	Documenta Pragensia
FRB	Fontes rerum Bohemicarum
LC	Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim
LE	Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV.
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung
MGH	Monumenta Germaniae Historica
MGH SS NS	MGH Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series
MGH SS rer. Germ.	MGH Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi
MHB	Mediaevalia Historica Bohemica
MVB	Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia
MVGDB	Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen

NK ČR	Národní knihovna České republiky
PSH	Pražský sborník historický
RBM	Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae
SAP	Sborník archivních prací
SMB	Studia mediaevalia Bohemica
SISb	Slezský sborník
SPFFBU	Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity
SŽ-C	Studia Źródłoznawcze. Commentationes
TA	Táborský archiv
UB	Urkundliche Beiträge des Hussitenkrieges
ZHK	Zpravodaj Historického klubu

AUTOŘI ČLÁNKŮ A STUDIÍ

Mgr. Bc. Peter Bučko

Katolická teologická fakulta
ptbucko@gmail.com

Mgr. Pavel Hrubon, Ph.D.

Katedra historie
Filozofická fakulta Ostravské univerzity
pavel.hrubon@osu.cz

Mgr. Jitka Friedlová

Knihovna Národního muzea
jitka_friedlova@nm.cz

PhDr. Martin Musílek, Ph.D.

Národní památkový ústav
musilek.martin@npu.cz

Mgr. Ondřej Vodička, Ph.D.

Oddělení pro soupis a studium rukopisů
Masarykův ústav a archiv AV ČR v. v. i.
vodicka@mua.cas.cz

REDAKČNÍ POKYNY AUTORŮM

Otištěním svého příspěvku (studie, recenze, zprávy, diskusního příspěvku) v časopisu *Mediaevalia Historica Bohemica* dává autor souhlas rovněž k jeho elektronické publikaci.

Metadata a texty budou zpřístupněny

- a) na internetových stránkách projektu Digitální knihovny AV ČR (<http://www.lib.cas.cz/cs/digitalni-knihovna-av-cr>). Digitalizované plnotextové dokumenty, podléhající ochranné lhůtě autorského zákona, jsou dostupné pouze v Knihovně Akademie věd ČR
- b) na internetové stránce Historického ústavu AV ČR v ikoně Nakladatelství ve formátu pdf, a to od ročníku 2012 vždy po uplynutí 1,5 roku od vydání příslušného čísla
- c) recenze a anotace budou od ročníku 2012 zasílány v elektronické podobě na internetový portál Recensio.net (<http://www.recensio.net/front-page>)

Žádáme autory, kteří v rámci svých studií počítají s obrazovými přílohami, aby redakci zaslali rovněž prohlášení o vlastnictví reprodukčních práv k jejich tištěné i elektronické publikaci.

Při přípravě studií pro MHB respektujte následující citační pravidla:

ZKRATKY

Všechna čísla MHB obsahují seznam použitých zkratk. Názvy časopisů, edičních řad či případně knihoven/archivů tedy uvádějte v jejich zkrácené formě. Prosíme zároveň autory, aby ke své studii vždy připojili soupis užitých zkratk s rozepsanými názvy. Odkaz na vydavatele pramene či sborníku se redakce rozhodla sjednotit pod zkratkou ed. uvedenou vždy v závorce za jménem.

MONOGRAFIE

První citace rozepsaná – jméno a příjmení (velkými písmeny) autora, název (kurzivou), místo a datum vydání:

Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I.2. Od Břetislava I. do Přemysla I. (1034–1197)*, Praha 1913.

Marie BLÁHOVÁ – Jan FROLÍK – Naďa PROFANTOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české I*, Praha 1999.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2*, s. 1068.

M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny I*, s. 120.

STUDIE VE SBORNÍKU

První citace rozepsaná – jméno a příjmení (velkými písmeny) autora, název (kurzivou), in: název sborníku, (pokud se uvádí, pak řada, v jejímž rámci sborník vyšel), jméno a příjmení vydavatele, místo a datum vydání:

Ivan HLAVÁČEK, *Dvůr na cestách. Několik úvah a podnětů*, in: Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století, Korunní země v dějinách Českého státu 3, Lenka Bobková – Jana Konvičná (ed.), Praha 2007, s. 91–111.

Otto Gerhard OEXLE, *Welfische Memoria. Zugleich ein Beitrag über adelige Hausüberlieferung und die Kriterien ihrer Erforschung*, in: Die Welfen und ihr Braunschweiger Hof im hohen Mittelalter, Wolfenbütteler MittelalterStudien 7, Bernd Schneidmüller (ed.), Wiesbaden 1995, s. 62–95.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

I. HLAVÁČEK, *Dvůr na cestách*, s. 99–100.

O. G. OEXLE, *Welfische Memoria*, s. 65.

V případě odkazu na další článek z již citovaného sborníku užíjte zkrácenou citaci:

Lenka BOBKOVÁ, *Rezidenční a správní centra v zemích Koruny české za vlády Lucemburků*, in: Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století, s. 23–48.

Joachim EHLERS, *Der Hof Heinrichs des Löwen*, in: Die Welfen und ihr Braunschweiger Hof im hohen Mittelalter, s. 43–59.

STUDIE V PERIODIKU

První citace rozepsaná – jméno a příjmení (velkými písmeny) autora, název (kurzivou), zkratka periodika a ročník, rok vydání:

Barbara KRZEMIEŃSKA – Dušan TŘEŠTÍK, *Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10.–11. století)*, ČČH 27, 1979, s. 113–130.

Robert NOVOTNÝ, *K Mackově pojetí hradu a zámku*, MHB 7, 2000, s. 191–199.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

B. KRZEMIEŃSKA – D. TŘEŠTÍK, *Hospodářské základy*, s. 115.

R. NOVOTNÝ, *K Mackově pojetí*, s. 192.

NARATIVNÍ A ÚŘEDNÍ PRAMENY NEDIPLOMATICKÉ POVAHY

První citace rozepsaná – název citovaného pramene (kurzivou), zkratka ediční řady, editor, místo a datum vydání:

Petra Žitavského Kronika Zbraslavská, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884.

Rejstříky městské sbírky jihlavské z let 1425–1442, 1–2, AČ XL/1–2, František Hoffmann (ed.), Jihlava – Praha 2004.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

Petra Žitavského Kronika Zbraslavská, s. 38.

Rejstříky městské sbírky jihlavské, zde 1, s. 87.

DIPLOMATICKÉ PRAMENY

První citace rozepsaná – zkratka ediční řady, editor, místo a datum vydání:

CDB I, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1907, č. 246, s. 216–218.

CDB V/1, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (ed.), Praha 1974, č. 168, s. 269.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

CDB I, č. 276, s. 244–246.

CDB V/1, č. 167, s. 266–268.

V případě opakovaných odkazů na jména autorů či publikace užívejte zájmenné tvary EADEM, IDEM, Ibidem.

Své studie, dotazy či komentáře zasílejte na adresu mhb@hiu.cas.cz, součástí dodaného článku musí být resumé, krátký abstrakt a klíčová slova. Rozsah článků by neměl překročit 40 stran (dle úzu: písmo Times New Roman – velikost 14, řádkování 1,5; v poznámkách pod čarou Times New Roman – velikost 12, řádkování jednoduché). Větší rozsah studie je třeba předem dojednat s redakcí.

Statistical-diplomatic overview and some reflections on their importance and function

Ondřej Vodička	Administrace dezintegrované pražské diecéze za husitských válek* 153
	<i>Administration of the disrupted Prague diocese during the Hussite wars</i>

II. Literatura

Jana GROLLOVÁ, Memento mori středověkých reformních postil. Obraz života a smrti v písemné tradici českého středověkého kazatelství, Ostrava / České Budějovice 2017 (<i>Vojtěch Věčeře</i>) 117
Nejstarší městská kniha táborská z let 1432–1452, Alena M. Černá – František Šmahel (ed.), Praha, 2017 (<i>Robert Šimůnek</i>) 194
The Medieval Chronicle 11. Erik Kooper – Sjoerd Levelt (ed.), Boston 2019 (<i>Marie Bláhová</i>) 198
Akteure mittelalterlicher Aussenpolitik: Das Beispiel Ostmitteleuropas, Stephan Flemmig – Norbert Kersken (ed.), Marburg 2017 (<i>Jiří Jurok</i>) 202

<i>Seznam použitých zkratek</i>	207
<i>Autoři článků a studií</i>	209
<i>Redakční pokyny autorů</i>	211

Součástí časopisu *Mediaevalia Historica Bohemica* je řada *Supplementum*, v jejímž rámci již vyšla zvláštní tematická čísla periodika:

Dvory a rezidence ve středověku, MHB *Supplementum* 1, Dana Dvořáčková-Malá (ed.), Praha 2006, ISBN 80-7286-095-X, ISSN 0862-979X.

Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti, MHB *Supplementum* 2, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2008, ISBN 978-80-7286-134-7, ISSN 0862-979X.

Dvory a rezidence ve středověku III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech, MHB *Supplementum* 3, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2009, ISSN 0862-979X.

Mediaevalia Historica Bohemica (MHB). Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9. Vedoucí redaktor Jaroslav Boubín, výkonní redaktoři Eva Doležalová, Jan Zelenka, odpovědný redaktor řady *Supplementum* Dana Dvořáčková-Malá (tel: +420 286 882 121, linka 246, e-mail: mhb@hiu.cas.cz). Hlavní distributor Kosmas.cz, Lublaňská34, 120 00 Praha 2 (www.kosmas.cz). Jednotlivá čísla je možné objednat rovněž u vydavatele na tel.: +420 286 882 121, linka 230, e-mail: lukova@hiu.cas.cz nebo zakoupit v prodejnách Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Narodní 7, vše 110 00 Praha 1; www.academia.cz; www.academiabooks.com).

Distribution rights in all remaining areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Toto číslo vyšlo v prosinci 2017, 1. vyd., Praha, Historický ústav AV ČR, v. v. i. – 220 s. – *Mediaevalia Historica Bohemica*, 20/2, ISSN 0862-979X.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS, AMERICA: HISTORY AND LIFE and CEJSH.

